

Izdavač

zajedničko.org

Platforma za teoriju i praksu društvenih dobara

Urednik

Aleksandar Matković

Autori/ke

Aleksandar Elezović

Marija Jakovljević

Miloš Kovačević

Iva Marković

Aleksandar Matković

Aleksandra Savanović

Jovana Timotijević

Vizuelni identitet

Milica Pantelić

Dizajn i prelom

Olga Jorgačević

Lektura i korektura

Aleksandra Savanović

Jovana Timotijević

Štampa

Standard2

Tiraž

300

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SRBIJA, CRNA GORA, KOSOVO

Drugo izdanje ove publikacije podržala je Regionalna kancelarija fondacije Heinrich-Böll-Stiftung u Beogradu

**ZAJEDNIČKA
DOBRA
I GRANICE
KAPITALIZMA**

Beograd, 2018.

SADRŽAJ

Zajednička dobra i granice kapitalizma: uvod u publikaciju 9

Aleksandar Matković

I Zajednička dobra i robna proizvodnja 12

Praktikovanje zajedničkog kao alternativa robnoj proizvodnji 14

Miloš Kovačević

Prvobitna akumulacija i druga “tragedija” zajedničkih dobara 22

Aleksandar Matković

Institucionalne potpore i prakse – zajednička dobra i robna proizvodnja: 30

Društvena svojina 32

Aleksandar Matković

Socijalna i solidarna ekonomija 35

Marija Jakovljević

Ekonometrija zajedničkih dobara 40

Aleksandar Elezović

Finansiranje zajednica i etičke banke 44

Aleksandar Elezović

II Država i grad u odnosu prema zajedničkim dobrima 48

Država i zajednička dobra 50

Miloš Kovačević i Jovana Timotijević

Grad i prostorna zajednička dobra 66

Jovana Timotijević

Institucionalne potpore i prakse – državne i gradske politike za zajednička dobra: 78

Rekomunalizacija i dekomodifikacija javnih usluga 80

Jovana Timotijević

Javno-javno partnerstvo 85

Jovana Timotijević

Univerzalni osnovni dohodak 89

Miloš Kovačević

III Globalna zajednička dobra: priroda i internet 94

Priroda kao zajedničko dobro 96

Iva Marković

Digitalna zajednička dobra i internet 103

Aleksandra Savanović

Institucionalne potpore i prakse – prirodna i digitalna zajednička dobra: 112

Pravo na prirodu – ljudska prava i prirodna zajednička dobra 114

Iva Marković

Javna regulacija prirodnih bogatstava 117

Iva Marković

Slobodni softver, otvorene licence i otvorena kultura 120

Aleksandra Savanović

Platformsko zadržavanje 123

Aleksandra Savanović

Mrežna neutralnost i mreže zajednica 125

Aleksandra Savanović

IV Pojmovnik 128

Aleksandar Elezović

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every receipt, invoice, and bill should be properly filed and indexed for easy retrieval. This is particularly crucial for businesses that operate in a highly competitive market where every penny counts.

Next, the document addresses the issue of budgeting and financial forecasting. It suggests that businesses should create a detailed budget for each quarter, taking into account all potential risks and opportunities. Regularly reviewing and adjusting the budget is essential to stay on track and avoid financial pitfalls.

The third section focuses on the importance of maintaining a strong credit record. It advises businesses to pay their bills on time and to negotiate favorable terms with suppliers and creditors. A good credit record can significantly impact a business's ability to secure financing and expand its operations.

Finally, the document discusses the importance of staying up-to-date on tax laws and regulations. It recommends that businesses consult with a professional tax advisor to ensure they are fully compliant and taking advantage of all available tax incentives and deductions.

Zajednička dobra i granice kapitalizma: uvod u publikaciju

Publikacija *Zajednička dobra i granice kapitalizma* predstavlja niz uvodnih studija koje povezuje jedno jednostavno pitanje: kakva je uloga zajedničkih dobara u prošlim društvima i na koji način ona mogu pomoći u izgradnji budućih?

Pojam *zajednička dobra* (*commons*), koji je na engleskom jeziku označavao puk, narod, zajednicu i, pre svega, zajedničku svojinu iz perioda feudalizma, dobio je u poslednjih desetak godina šire i pre svega političko značenje u odnosu na svoj izvorni smisao. Širom čitavog političkog spektra, od marksističkih, libertarijanskih i liberalnih struja pa sve do Svetske banke i Ujedinjenih nacija,¹ ovaj pojam je najpre počeo da se upotrebljava u kontrastu spram dva dominantna tipa savremene svojine: privatne i javne.² Shodno tome, pojam zajedničkog dobra, razvija³ se i u kontrastu spram države i tržišta, kao oblika upravljanja i raspodele bogatstva. U pogledu tog razvoja, ova publikacija nipošto ne pretenduje na “celokupnu” ili “neutralnu” analizu ovog pojma, već ga, naprotiv, proučava kroz perspektivu koja prati tekovine njegove politizacije. Ta perspektiva je kritika robne proizvodnje i savremenog kapitalizma. S tim na umu, ova publikacija se bavi pojmom zajedničkog dobra u odnosu spram kapitalizma i rasprave o njegovim mogućim alternativama.

¹ Vidi Federici, Sylvia i Caffenciz, George (2014), “Commons Against and Beyond Capitalism”, *Community Development Journal* 49-97.

² Za razliku od javne svojine, zajednička svojina podrazumeva zajednicu koja sama organizuje proizvodnju i raspodelu dobara bez posredstva države i tržišta. Njenu dostupnost članovima zajednice ne regulišu državne ustanove niti tržišni mehanizmi. Dok je javna svojina po pravilu javna tek putem države, zajednička svojina po pravilu nije javna za pojedince koji ne učestvuju na neki način u toj zajednici. Međutim, ono što je mnogo bitnije jeste činjenica da zajednička svojina ne može biti isključiva svojina, jer podrazumeva samoorganizovanje. Zajednička svojina može postati javna tek ako neka zajednica odluči da svoje proizvode, usluge ili resurse da na korišćenje javnosti. U tom slučaju, razlika spram javne svojine je u tome što umesto države ili tržišta, ovde je zajednica ta koja reguliše dostupnost svojih sredstava, usluga, dobara i proizvoda.

³ Radi kratkog pregleda istorije ovog pojma, vidi: Zückert, Hartmut (2015), “The Commons – A Historical Concept of Property Rights”, u Boiler, David i Helfrich, Silke (prir.), *The Wealth of the Commons*, Amherst, MA: Levellers Press, dostupno na: <http://bit.ly/1qzvrvo>

Publikacija je podeljena na sledeći način. Najpre, glavninu publikacije čini skup tekstova koji problematizuju pojam zajedničkog dobra u tri tematske celine: 1) zajednička dobra i robna proizvodnja, 2) država i grad u odnosu prema zajedničkim dobrima i 3) digitalna i prirodna zajednička dobra. Svaka od ove tri celine se grana na pojedinačne tekstove koji imaju dve svrhe: da predstave uvod u problematiku i naznače mogućnosti unutar kojih bi se mogla promišljati dalja rešenja. Pored ovih tekstova, svaka celina sadrži i posebnu sekciju o institucionalnim potporama i postojećim praksama koje konkretizuju alternative pomenute u glavnom bloku tekstova. Kako bi se, na kraju, dodatno pojasnili pojmovi i termini koji su eventualno nejasni ili nedovoljno jasni, uključili smo i pojmovnik sa kratkim objašnjenjima tehničkih termina koji se koriste u tekstovima publikacije (pojmovi koji su dodatno pojašnjeni u pojmovniku su istaknuti u tekstovima u kojima se pojavljuju).

Naravno, ni tematske celine niti njihove sekcije nisu povezane samo puko formalnom strukturom. Naprotiv, njihovi tekstovi se međusobno nadovezuju jedan na drugi: prva celina se fokusira na odnos između kapitalizma kao ekonomskog sistema i istorijskog nestanka zajedničkih dobara, a onda i mogućnosti njihovog razvoja danas. Prvi tekst ove celine počinje problematizacijom “nužnosti” robne proizvodnje i otvara pitanje zašto se zajednička dobra isključuju kao alternative na temelju same robne proizvodnje. Poenta drugog teksta predstavlja odgovor na to pitanje upravo na temelju istorijskog nestanka zajedničkih dobara kroz prvobitnu akumulaciju. Princip prvobitne akumulacije dakako nije nestao sa istorijom 18. veka, nego se mora uzeti u obzir pri bilo kom pokušaju promišljanja “antikapitalizma” iz ugla zajedničkih dobara kao oblika svojine izvan tržišta i države. Druga celina ovo pitanje kontekstualizuje kroz polemiku o mogućoj poziciji zajedničkih dobara u okvirima državnih i lokalnih nivoa. Prvi tekst problematizuje ulogu države i kritički analizira potencijalnu organizaciju države koja se zasniva na logici zajedničkih dobara, dok drugi tekst nastavlja polemičkim tonom i promišlja prakse zajedničkog u kontekstu grada. Napokon, u trećoj celini problematika zajedničkih dobara prevazilazi okvire nacionalne države, na nivou dve “globalne okoline” – prvo prirodne, potom digitalne. U ovoj celini, prvi tekst govori o načinu na koji razumevanje prirode kao zajedničkog dobra može doprineti udaljavanju od shvatanja prirode kao pukog materijala za robnu proizvodnju, čiji je inače uslov i bez koje je ne bi ni bilo. Ova se tema nastavlja i u drugom tekstu, u kontekstu interneta i digitalnog okruženja, kao poslednjeg vida “savremenog ograđivanja”, čime se princip započet u 18. veku razvojem

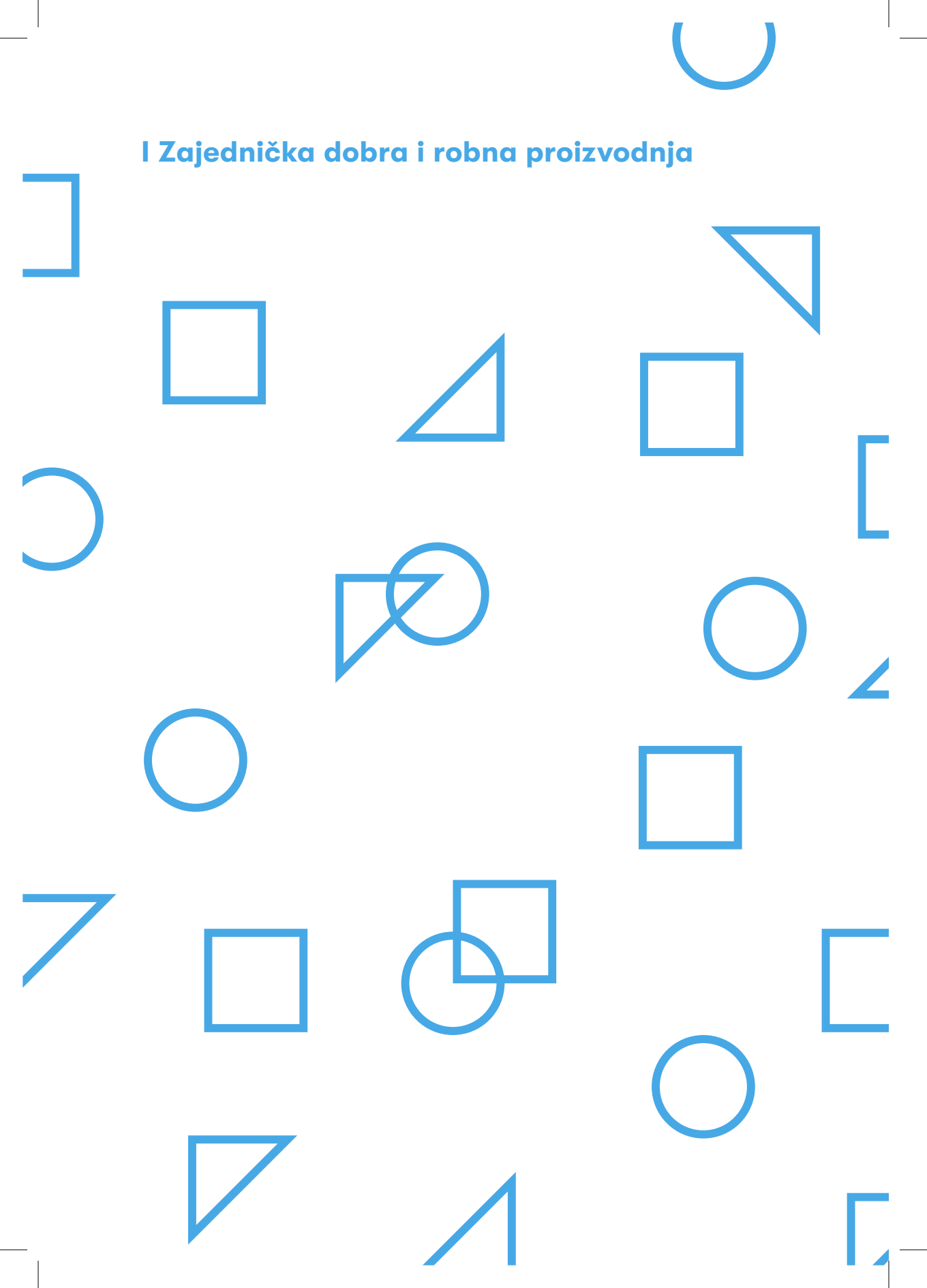
britanskog kapitalizma i danas održava. Time se pokazuje kako se zajednička upotreba deljenih resursa najpre ukidala pomoću istorijskog ograđivanja pašnjaka radi kapitalističke akumulacije, a potom na osnovu istog principa kroz ograđivanje savremenog digitalnog prostora. Na ovaj način, publikacija dobija međusobno uvezan i zaokružen karakter, dok se čitaoci upućuju na izučavanje zajedničkih dobara kroz pojedine teme kao delove jedne celine. Nadamo se da publikacija na taj način može poslužiti onima koji se sa temom zajedničkog dobra susreću prvi put, koliko i onima koji su se njome već bavili ranije. Ona nikako ne iscrpljuje sve aspekte koncepta zajedničkog dobra, niti postavlja sva pitanja koja su nužna za razumevanje i analizu ovako složenog fenomena, ali, nadamo se, doprinosi postojećim polemikama i otvara prostore za buduća promišljanja.

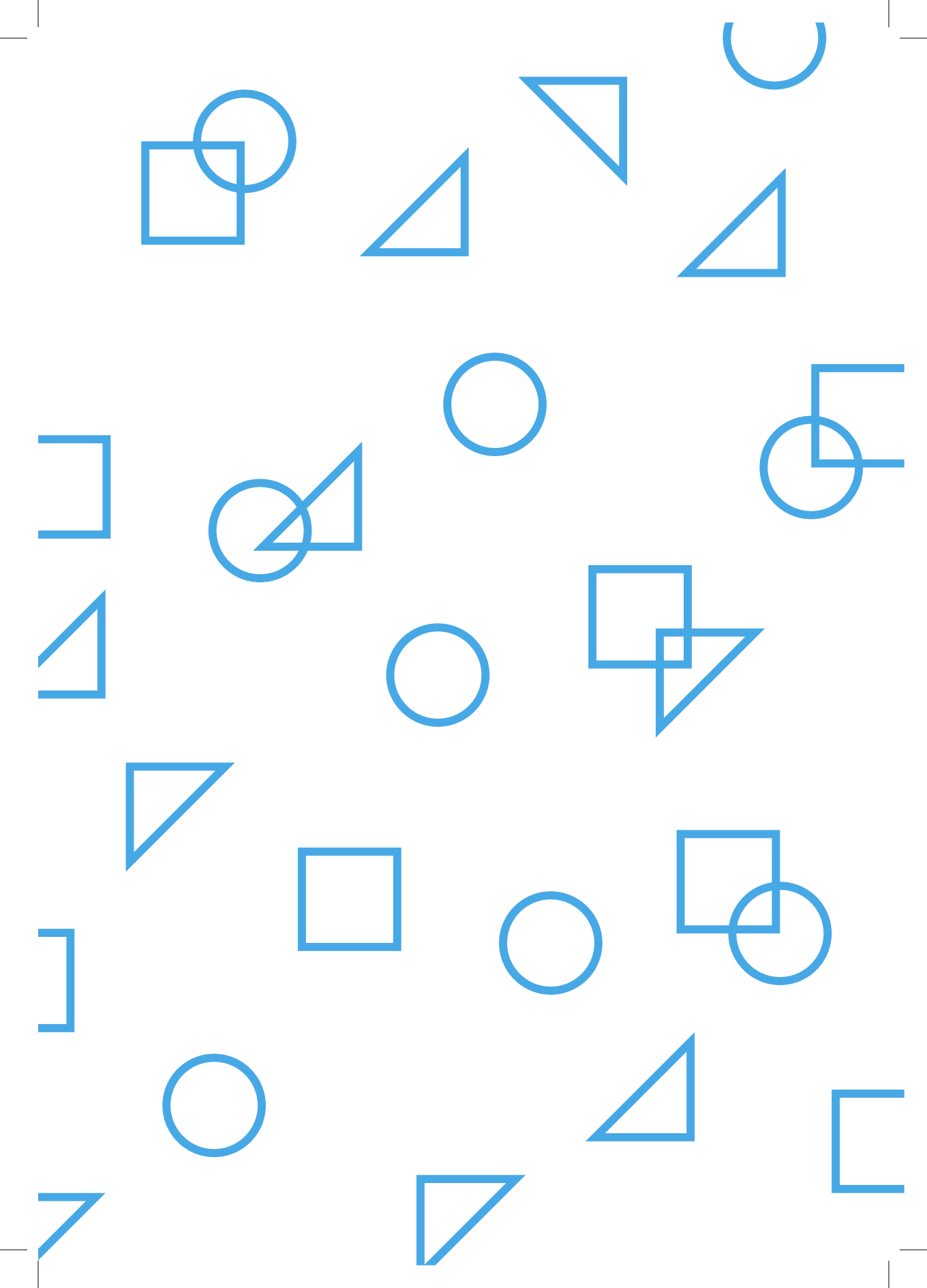
Za kraj, kratka napomena o prevodima – s obzirom da je i sam jezik zajedničkih dobara bio predmet stalne polemike među autorima i autorkama: pojam *commons* smo, po ugledu na hrvatske prevode, prevodili sa "zajednička dobra"; pojam *common pool resources*, po analogiji sa prirodnim bogatstvima (*natural resources*), smo prevodili sa "zajednička bogatstva"; pojam *renewable resources* sa "obnovljiva bogatstva", a pojam *commoning*, opet po ugledu na hrvatske prevode, sa "praktikovanje zajedničkog".

Na ovoj publikaciji su, kroz zajednička istraživanja i diskusije, radili: Miloš Kovačević, Aleksandra Savanović, Jovana Timotijević, Iva Marković, Marija Jakovljević, Aleksandar Elezović i,

Aleksandar Matković

I Zajednička dobra i robna proizvodnja

Praktikovanje zajedničkog kao alternativa robnoj proizvodnji

– Miloš Kovačević

Kapitalizam je istorijski kontingentan oblik društvene i ekonomske proizvodnje u kojem se kroz robnu proizvodnju – kao specifičan način proizvodnje u kom se dobra proizvode za prodaju na tržištu, tj. zarad sticanja profita, a ne zarad direktnog zadovoljenja ljudskih potreba – osigurava ljudska i društvena reprodukcija. **Naturalizacija** robne proizvodnje, odnosno pretpostavka njene “prirodnosti”, predstavlja vid indirektnog opravdanja odnosa **eksploatacije** na kome se temelji kapitalizam. Pritom, treba imati u vidu da je sfera proizvodnje važnija za održanje kapitalizma od sfere distribucije. Za leve reforme u sferi distribucije, kapitalizam je načelno i samo u određenoj meri otvoren i one su bile i, i dalje jesu, predmet javne deliberacije. Međutim, leve distributivne politike, barem one koje su sprovedene od nastanka kapitalizma do danas, nemaju potencijal da promene sama pravila igre i veoma često i ne mogu opstati ukoliko se ta pravila ne promene. Sa druge strane, kapitalizam ne može da apsorbuje leve promene u proizvodnji.

Naturalizacija robne proizvodnje u velikoj meri doprinosi održanju kapitalizma, jer se na taj način debata o proizvodnji, koja bi primarno bila usmerena na zadovoljenje ljudskih potreba, zatvara pre nego što je uopšte počela. Zbog toga je dovođenje u pitanje robne proizvodnje neizbežan deo preispitivanja samog kapitalizma. Kako bi se ukazalo na mogućnost ljudske i društvene reprodukcije neposredovane oplodnjom kapitala, prvo je potrebno denaturalizovati dominantan način na koji se danas zadovoljavaju potrebe.

Marksova (Marx) kritika političke ekonomije pokazuje da su robna proizvodnja i razmena istorijski kontingentan oblik društvene reprodukcije i da nikako nisu prirodne ili nepromenljive. Na taj način, Marks je prokrčio put **praktikovanju zajedničkog** kao alternativnom načinu osiguranja društvene reprodukcije. Praktikovanje zajedničkog se opire proizvodnji u kojoj zadovoljenje ljudskih potreba nije cilj po sebi, već samo jedno

od sredstava za ostvarivanje profita. Kako praktikovanje zajedničkog narušava temeljne kapitalističke pretpostavke, suštinska teorijska i praktična komponenta odbrane i reaproprijacije zajedničkog dobra je i denaturalizacija robne proizvodnje.

Aistoričnost postaje karakteristična za ekonomske teorije od vremena kada se ekonomija od politike odvojila kao samostalna nauka. Pre sedamnaestog veka se smatralo da tržište ima dezintegrirajuće posledice i da država, kroz regulaciju ekonomije, treba da integriše različite društvene aktere u veliko državno telo. Zamena državnih entiteta individuama kao konstitutivnim jedinicama društva, odvajanje države od civilnog društva i autonomizacija ekonomije su faktori koji se vezuju za razvoj engleskog kapitalizma i koji su doprineli atomizaciji istraživanja u zasebne i diskretne teorijske sfere. Odvajanjem društvenih nauka od istorije, ekonomski odnosi i procesi počeli su da se razumevaju kao prirodni i univerzalni (Wood 2015). Ovakva percepcija se ubrzo prenela i na same aktere u proizvodnji, pa je tako nastala i “radnička klasa koja po svom vaspitanju, po tradiciji i navici, priznaje zahteve tog [kapitalističkog – prim. M. K.] načina proizvodnje kao neizbežne prirodne zakone” (Marks 1947: 623).

Milova kategorijalna greška

Istorijski posmatrano, jasno je da proces **komodifikacije** kao proces postajanja robom, nije jednosmeran i ireverzibilan. Dobra i usluge ulaze i izlaze iz skupa dobara koje nazivamo robama i istorija pruža mnoge primere (de)komodifikacije. Abolicija ropstva u mnogim zemljama tokom devetnaestog i dvadesetog veka predstavlja primer izlaska iz skupa roba i ulaska u drugačije regulisanu sferu. Određena grupa ljudi je, u nekom trenutku u prošlosti, izgubila **razmensku vrednost**, te je nadalje regulisana netržišnim principima poput ljudskih prava. Sa druge strane, nacionalna odbrana je poslednjih decenija kroz profesionalizaciju vojske u mnogim zemljama, pa i u Srbiji, komodifikovana. Neka dobra, poput obrazovanja, su u državama sa socijalističkim nasleđem prošla pun krug od inicijalne komodifikacije, preko dekomodifikacije u vreme socijalizma, do povratka u robnu formu u vreme restauracije kapitalizma. Mogućnost postojanja zajedničkog dobra i ne-robne proizvodnje može se argumentovati isticanjem ovakvih i sličnih primera dekomodifikacije, ali mana istorijskih argumenata ovakve vrste je u tome što su podložni kontra-argumentu da ne pokazuju da je moguća dekomodifikacija svih, nego samo nekih dobara. Dalje bi moglo da se tvrdi da su dobra koja su izgubila, ili nikada

nisu ni imala razmensku vrednost, samo ona dobra za koja (više) nema dovoljno interesovanja, ali da su dobra u kojima ljudi oskudevaju oduvek bila, jesu, i zauvek će biti, robe. Ovakav pogled nazivamo naturalizacijom ili oprirrodnjavanjem robne proizvodnje. Naturalizacija se često pojavljuje u kombinaciji sa aistoričnošću zbog toga što prošlost mnoge pojave razotkriva kao kontingentne. Naturalizacijom se posredno legitimizuje postojeće stanje stvari bez potrebe da se iznese bilo kakav argument njemu u prilog, jer za ono što ne može biti drugačije nije potrebno opravdanje. Zbog toga naturalizacija robne proizvodnje ima razorne posledice po percepciju mogućnosti praktikovanja zajedničkog.

Primer naturalizacije robne proizvodnje može se pronaći u knjizi *Principi političke ekonomije* Džona Stjuarta Mila (John Stuart Mill), objavljenoj u vreme kada se ekonomija konstituisala kao samostalna naučna disciplina. U odeljku posvećenom opštim uslovima za proizvodnju, dakle onim uslovima bez kojih proizvodnja, u ma kakvom obliku, ne može da postoji, Mil piše:

“(...) sve dok je kvantitet prirodnog resursa praktično neograničen, on ne može, osim ako je podložan veštačkom monopolu, imati ikakvu vrednost na tržištu, s obzirom da niko ne bi dao ništa za ono što može da dobije besplatno. Ali čim ograničenje postane praktično operativno; čim nema toliko stvari za prisvajanje i upotrebu, vlasništvo ili upotreba prirodnog resursa stiče razmensku vrednost” (Mill 1909).

Prema Milu, čim neko dobro postane **rivalno** nastaje razmenska vrednost. Ukoliko je dobro rivalno, ono će nužno dobiti razmensku vrednost, bez obzira na istorijski kontekst i oblik proizvodnje koji je u tom trenutku dominantan.

Da bi ne-robna proizvodnja bila priznata kao nešto više od čiste utopije, mora se pokazati na kakvoj vrsti greške se temelji naturalizacija. Prema Marksu, Mil i skoro svi ostali politički ekonomisti, iznoseći ovakve tvrdnje, prave kategorijalnu grešku⁴ (Murray 1990: 122). Kategorijalna greška je, naime, predmet Marksove kritike u *Temeljima slobode*, ali i u *Kapitalu*. Ova Marksova kritika je pre svega kritika ekonomske nauke u celosti, odnosno njene manjkavosti u pogledu analize osnovnih pojmova na kojima je utemeljena, i kao takva ona pogađa kako Mila tako i druge klasične ekonomiste. Iznoseći univerzalne i nepromenjive uslove za proizvodnju, Mil generalizuje kapitalistički način proizvodnje na sve oblike proizvodnje i tako ga naturalizuje (Murray 1990: 121).

⁴ Kategorijalna greška je tip greške kojom se činjenice predstavljaju kao da pripadaju jednoj logičkoj kategoriji, iako one zapravo pripadaju drugoj logičkoj kategoriji (Ryle 1949: 16).

Uprazniti mesto za alternativu: Marksove opšte i određene apstrakcije

Za razliku od Mila, razmenska vrednost za Marksa postoji samo unutar kapitalističkog načina proizvodnje. Roba, kao stvar namenjena za razmenu, predstavlja specifičan društveni oblik u kom se bogatstvo pojavljuje u društvima u kojima dominira kapitalistički oblik proizvodnje. Iako su robe postojale i pre kapitalističkog načina proizvodnje, samo mali broj ukupnih dobara bio je roba, jer je samo mali broj dobara bio razmenjivan. Ono što je postojalo oduvek i u svakom društvu i obliku proizvodnje, pa i u kapitalističkom, jeste materijalni sadržaj nekog dobra i **upotrebna vrednost** koja iz njega proističe. Upotrebna vrednost je upotrebljivost neke stvari, odnosno njena svrha (npr. upotrebna vrednost stolice je sedenje). Materijalni sadržaj neke stvari su materijalna svojstva do kojih možemo doći razmišljajući samo o njenoj upotrebnoj vrednosti, nezavisno od društvenog konteksta (npr. da li je stolica drvena ili metalna). Upotrebna vrednost neke stvari postoji bez obzira da li ona ima i razmensku vrednost (npr. stolica koju smo napravili za svoje potrebe i ne nameravamo da je razmenjujemo). Društveni oblik neke stvari zavisi od društva u kome ta stvar postoji i u društvima sa kapitalističkim načinom proizvodnje ovaj društveni oblik je roba, odnosno dobro koje ima razmensku vrednost. Za razliku od prethodnih društava u kojima se manji deo dobara prodavao na tržištu, u kapitalističkom društvu dobra se pretežno prodaju na tržištu. Izlaskom na tržište, dobra se međusobno sameravaju i stiču razmensku vrednost postajući na taj način robe. Procesom komodifikacije dobro se, uz upotrebnu vrednost, pridodaje i razmenska vrednost i na taj način dobro postaje roba (npr. stolica koju smo razmenili za dva kaputa). Razmenska vrednost stolice je upravo dva kaputa i obrnuto, razmenska vrednost dva kaputa je jedna stolica. U razmenskoj vrednosti leži "čulno natčulni" karakter robe (Marks 1947: 36). Pre nego što se upustimo u analizu pojma vrednosti izgleda nam da dobra imaju vrednost na isti način kao što imaju i svoj materijalni sadržaj. Međutim, za razliku od materijalnog sadržaja mi ne možemo na robu da pokažemo neki kvalitet koji bi označavao pojam vrednosti i stoga roba ima "natčulni" karakter. Vrednost je odnos i ona se tek pokazuje pri sameravanju dve ili više stvari. Kako se stvari mogu sameriti samo na osnovu onoga što im je zajedničko, postavlja se pitanje na osnovu čega sameravamo dve stvari sa tako različitim materijalnim sadržajem i upotrebnim vrednostima kao što su stolice i kaputi. Marksov odgovor na ovo pitanje je da ih izjednačavamo na osnovu apstraktnog

rada.⁵ Pišući u *Temeljima slobode* o metodi političke ekonomije, Marks ističe potrebu da se jasno odvoje opšte apstrakcije, odnosno opšta određenja koja pripadaju svim oblicima proizvodnje i određene apstrakcije, odnosno specifična određenja koja pripadaju samo kapitalističkom načinu proizvodnje (Marks 1977: 35; Murray 1990: 121-122). Uspostavljanjem ove distinkcije, kategorijalna greška (neo)klasične ekonomije odnosno sama naturalizacija kapitalističkog načina proizvodnje može biti izbegnuta. Materijalni sadržaj, upotrebna vrednost, konkretan rad, zemlja i sredstva za proizvodnju su opšte apstrakcije, odnosno oni pojmovi bez kojih je nemoguće zamisliti ma kakvu proizvodnju. Sa druge strane, razmenska vrednost, vrednost, **višak vrednosti**, roba, apstraktan rad, nadnica, zemljišna renta, profit i kapital su određene apstrakcije, odnosno oni pojmovi koji postoje samo unutar kapitalističkog načina proizvodnje (Murray 2016: 9).

Klasna dominacija za razliku od ostalih oblika dominacije (rasne, rodne itd.) se sprovodi posredno, kroz eksploataciju, što otežava borbu protiv kapitalizma. Usled apstraktnosti klasne dominacije radnici se za razliku od ostalih potlačenih grupa u manjoj meri mogu osloniti na svoja neposredna iskustva. Svako lično iskustvo može na različiti način da se interpretira, a ponekad tačna interpretacija nije i najintuitivnija interpretacija ličnog iskustva. U zavisnosti od toga da li se iskustvu života i rada u kapitalizmu pripisuje pravi uzrok, zavisice i artikulacija alternative. Tako alternativa može biti ograničena samo na sferu distribucije, kao što je to po pravilu bilo do sada, ili može da cilja robnu proizvodnju kao ključni i inicijalni generator problema poput perpetuiranja otklonjivih oblika ljudske patnje, deficita lične slobode i autonomije, blokiranja univerzalizacije uslova za ljudski razvoj, kršenja principa socijalne pravde, nedovoljne proizvodnje javnih dobara i ograničenja demokratije.

Da bi se izbegla naturalizacija kapitalizma, nije dovoljno samo odvojiti opšte od određenih apstrakcija, nego je potrebno pobrinuti se da ne dođe do kategorijalne greške. Kapitalizam se upravo i naturalizuje tako što se određene apstrakcije pogrešno predstavljaju kao opšte apstrakcije. Marks pokazuje kako se ovaj manevar izvodi na sledeći način:

⁵ Rad koji proizvodi robu ima dvostruki karakter koji je paralelan dvostrukom karakteru robe (upotrebna vrednost i vrednost). Upotrebnu vrednost stvara konkretan rad. Apstraktan rad čini vrednost. Kao i vrednost, ni apstraktni rad nije opažljiv. Samo je konkretan rad opažljiv. Ipak, apstraktan rad nije ni običan pojam (mentalna apstrakcija), nego "realna apstrakcija" koja se održava u ponašanju učesnika u razmeni, a da oni pritom ne moraju da ga budu (i najčešće nisu) svesni. Tokom razmene apstrahuje se od upotrebne vrednosti robe i ona se samerava u

“Nikakva proizvodnja nije moguća bez nekog oruđa za proizvodnju, pa ma to oruđe bilo samo ruka. Nikakva proizvodnja nije moguća bez minulog, nagomilanog rada, pa ma taj rad bio samo ona umešnost koja se ponavljanim vežbanjem skupila i koncentrisala u ruci divljaka. Kapital je, između ostalog, takođe oruđe za proizvodnju, takođe minuli, objektivirani rad. Prema tome, kapital je opšti, večni prirodni odnos; tj. kad izostavim baš ono specifično što ‘oruđe za proizvodnju’, ‘nagomilani rad’, tek čini kapitalom” (Marks 1977: 9-10).

Previđanjem distinktivnih svojstava robe i kapitala, robe se izjednačavaju sa dobrima, a kapital sa sredstvima za proizvodnju. Na ovaj način se i svojstva koja pripadaju sredstvima za proizvodnju (poput svojstva da bez njih proizvodnja nije moguća) i svojstva koja pripadaju dobrima (poput svojstva da bez njih ljudska reprodukcija nije moguća) neopravdano pripisuju isključivo kapitalu i robi koji su samo jedni od mnogobrojnih društvenih oblika u kojima sredstva za proizvodnju i dobra mogu da se pojave.

Ispuniti mesto praktikovanjem zajedničkog

Mesto za alternativu se osvaja pokazivanjem da postojeće stanje stvari nije nužno. Međutim, da bi alternativa ispunila ovo upražnjeno mesto, potrebno je pokazati i da je superiornija u odnosu na postojeće stanje. Zbog toga nije dovoljno samo pokazati da je robna proizvodnja kontingentan oblik proizvodnje, nego i da je proizvodnja koja bi se vodila idejom zajedničkog dobra poželjnija alternativa.

Za razliku od praktikovanja zajedničkog, kapitalizam odlikuje nekoliko ključnih problema. Prvo, vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju se u kapitalizmu koncentriše u relativno malo ruku. Drugo, uskraćena za bilo koji drugi način da preživi, velika većina ljudi je primorana da prodaje svoj rad. Treće, kapitalista zadržava vlasništvo nad produktom proizvodnog procesa i prodaje ga na tržištu kako bi ostvario profit. Proizvodnja u kapitalizmu je robna proizvodnja zato što se proizvedene stvari i usluge prodaju na tržištu i nisu namenjene za neposrednu upotrebu. Na kraju, u kapitalizmu je proizvodnja primarno motivisana profitom. U nedostatku očekivanog profita, proizvodnja neće biti pokrenuta. Ovih nekoliko distinktivnih

pogledu vrednosti. Naravno, kada se roba kupuje mi imamo na umu njenu upotrebnu vrednost, ali ovde nije fokus na onome šta *mislimo*, nego na onome šta *radimo* kada razmenjujemo robu. Razmenom robe mi apstrahujemo od konkretnog rada i dolazimo do apstraktnog rada koji nam omogućava tu razmenu. Zbog toga je razmena neodvojiva od robe, dok je roba neodvojiva od apstraktnog rada.

karakteristika kapitalizma dovode do brojnih negativnih posledica poput velike društvene i ekonomske nejednakosti, uskraćivanje ekonomske autonomije ogromnom broju ljudi i neizvesnosti u pogledu zadovoljenja čak i osnovnih potreba. U kapitalizmu ljudi gube kontrolu nad sferom koja u najvećoj meri određuje njihov život. Da li i u kojoj meri će nečiji individualni rad biti priznat kao deo apstraktnog rada zavisi od tržišta. Tako se neki individualni rad (poput reproduktivnog rada) uopšte ne prepoznaje kao deo apstraktnog rada, dok intelektualni rad čini veću magnitudu vrednosti nego prosti manuelni rad. S obzirom da proizvođači robe ne odlučuju o vrednosti robe na osnovu količine konkretnog rada koju su u nju uložili, nego se vrednost robe konstituiše i menja nezavisno od njihove volje, namera i postupaka, njihovim životima upravljaju "tržišni zakoni" koji nisu podložni preispitivanju upravo zato što su skriveni iza naizgled prirodne vrednosti robe koja se utvrđuju nezavisno od ljudskog uticaja.

Naturalizacijom se robna proizvodnja depolitizuje i distribucija se nameće kao jedino legitimno političko pitanje. Kapitalizam je dovoljno fleksibilan da ostavi mogućnost za pobjede levice unutar sfere distribucije (povećanje plata, ograničenje radnog vremena, poboljšanja uslova rada, javno finansirano zdravstvo i visoko obrazovanje), ali se naturalizacijom robne proizvodnje propušta debata o proizvodnji koja bi primarno bila usmerena na zadovoljenje ljudskih potreba. Na taj način se radikalno sužava broj pitanja koja su podložna kolektivnom odlučivanju i marginalizuju se alternative koje dovode u pitanje robnu proizvodnju kao poželjan oblik proizvodnje. Naturalizacija postojećeg stanja stvari je izraz nemoći da se iznese dobar argument njemu u prilog i nespremnosti da se otvori prostor za promišljanje koje bi rezultiralo poželjnijom alternativom. Zbog toga je naturalizacija indikator demokratskog deficita. Kroz stepen naturalizacije robne proizvodnje se očitava stepen autoritarnosti kapitalizma kao političkog i ekonomskog sistema. Kada je robna proizvodnja nedodirljiva kao što je to slučaj danas, ljudi ne samo da gube ekonomsku autonomiju kao proizvođači i potrošači, nego gube i političku autonomiju kao građani. Zato nam je više nego ikada potrebno praktikovanje zajedničkog koje bi se opiralo robnoj proizvodnji i koje bi ljudima omogućilo da povrate ekonomsku i političku kontrolu nad svojim životom koja im je u kapitalizmu oduzeta. Praktikovanjem zajedničkog otvara se mogućnost za smanjenje ili rešavanje navedenih problema, zbog toga što bi se jednakim pristupom sredstvima za proizvodnju onemogućila veća društvena i ekonomska nejednakost, a kroz najveće moguće učešće u upravljanju resursima i proizvodnjom osigurala maksimalna ekonomska i politička autonomija i

izvesnost u pogledu zadovoljenja potreba i preferencija ljudi koji bi se po prvi put istovremeno prepoznali kao proizvođači, potrošači i građani.

Reference

- Heinrich, Michael (2015), *Uvod u Marksovu kritiku političke ekonomije*, Zagreb: Centar za radničke studije.
- Marks, Karl (1947), *Kapital*, Beograd: Kultura.
- Marks, Karl (1977), *Temelji slobode*, Zagreb: Naprijed.
- Mill, John Stuart (1909), *Principles of Political Economy with some of their Applications to Social Philosophy*, London: Longmans, Green and Co.
- Murray, Patrick (1990), *Marx's Theory of Scientific Knowledge*, Amherst: Humanity Books.
- Murray, Patrick (2016), *The Mismeasure of Wealth: Essays on Marx and Social Form*, Leiden, Boston: Brill.
- Wood, Ellen Meiksins (2015), *The pristine culture of capitalism: a historical essay on old regimes and modern states*, London, New York: Verso Books.
- Ryle, Gilbert (1949), *The Concept of Mind*, London: Hutchinson's University Library.

Prvobitna akumulacija i druga “tragedija” zajedničkih dobara

– Aleksandar Matković

U jednom odeljku *Puti ka ropstvu*, Fridrih Hajek (Friedrich Hayek) govori o granicama konkurencije. Nije, naime, dovoljno da zakoni uspostave princip slobode ugovaranja i privatnog vlasništva; oni se moraju različito primeniti na različite stvari. Drugim rečima, ukoliko se oni univerzalno primene, uništiće osnove same konkurencije.

Slepa primena liberalnih principa koju Hajek kritikuje izgleda ovako: obešumljavanje, upotreba puteva, uništavanje useva, štetni smog i zvukovi fabrike – sve ove stvari ne mogu se svesti samo na jednog vlasnika, a time se ne može ni nadoknaditi šteta drugima. Prema Hajeku, “U takvim slučajevima moramo naći zamenu za cenovni mehanizam” (Hayek 2006:40). Ono što sam Hajek, koji se smatra pretečom neoliberalizma, ovde priznaje, jeste suštinska protivrečnost kapitalizma: od Marksa (Karl Marx) pa do savremenih teoretičara kapitalizma, ne-kapitalistički uslovi samog kapitalizma uvek su predstavljali izvesni paradoks. Naime, ukoliko se univerzalizuje, kapitalizam podriva vlastite uslove. Ovde se mora govoriti o zajedničkom dobru kao primeru upravo tog paradoksa. Drugim rečima, ono što Hajek prepoznaje je nemogućnost kapitalizma da reši tzv. “tragediju” **zajedničkih dobara.**

“Tragedija zajedničkog dobra” je naziv koji je Viktorijanski ekonomista Vilijam Forster Lojd (William Foster Lloyd) dao paradoksu neregulisane ispaše na zajedničkom zemljištu Britanije. Ovaj pojam, proslavljen istoimenom knjigom ekologa Gereta Hardina (Garrett Hardin) krajem šezdesetih, postao je paradoks neoklasične ekonomije: prema njemu, davanje bilo kog bogatstva na zajedničku i jednaku upotrebu racionalnim igračima nužno će iscrpeti to bogatstvo, jer će svi igrači težiti da “maksimalno uvećaju” svoju korist jedan na uštrb drugoga, čime će nužno dovesti do propasti tog resursa. Drugim rečima, zajednička upotreba potkopava samu zajednicu i proizvodi nužno sub-optimalne rezultate. Ovo

je tačka preseka između Hajeka, Hardina i Elinor Ostrom (Elinor Ostrom) koja je utemeljila kritiku ove neoklasične “tragedije”. Naime, prema Ostrom, Hardinov model podrazumeva međusobno konkurentne individue, odnosno isključuje samoorganizovanje kao polaznu tačku. Time je paradoks upravljanja potkopao svaki pokušaj da se izađe iz okvira isključivog odnosa – ili država, ili tržište. Jer, paradoks može imati samo dva rešenja: ili će se upravljanje određenim bogatstvom prepustiti tržištu ili će ga preuzeti država. Trećeg nema.

Međutim, upravo je “treći” oblik svojine bila pretpostavka Elinor Ostrom kada je analizirala preko hiljadu slučajeva uspeha zajedničkog organizovanja. Ono što studiju Ostrom čini ključnom jeste njen akcenat na prelaznim oblicima svojine između državnog i privatnog, odnosno na procesu *institucionalizacije* svojine, koja počiva na *samoorganizaciji*, što je do tada bila slepa tačka neoklasične ekonomije.

Prva “tragedija” zajedničkih dobara

Ono što ovde pomenutu studiju čini ključnom jeste što nam otvara mogućnost da stavimo u vezu podudarnost između nastanka kapitalizma, s jedne strane, i ukidanja zajedničke svojine s druge. “Ograđivanje” je reč koja obično prati ovaj nastanak i to ne slučajno. Naime, upravo je zajedničko zemljište (*common land*, odnosno *commons*) predstavljalo ključni deo Engleske svojine koji se morao uništiti kako bi kapitalistička akumulacija mogla da se dogodi: od ukupno $\frac{1}{4}$ površine Engleske i Velsa početkom 1688. godine (Linebaugh 2010: 13) do svega 3% zemljišta krajem XX veka (Naturenet, internet), zajednička svojina je prošla, ne slučajno, kroz dugotrajan proces vlastite transformacije. Prvobitna akumulacija i nastanak engleskog “agrarnog kapitalizma” za vreme Tjudora počivala je pre svega na uspostavljanju novih svojinskih odnosa među engleskim seljacima i zemljoposjednicima koji su sada sve više zavisili od tržišnih imperativa: cena zakupa zemlje počela je da varira, oni koji su je obrađivali – budući kapitalisti – su počeli da profitiraju na štetu zemljoposjednika, a seljaci – budući radnici – sve više da gube mogućnost vlastitog samoodržavanja. Razlog su tržišni imperativi. “Trijada” engleskog agrarnog kapitalizma: zemljoposjednik – obrađivač – seljak, zavisila je sada sve više i više od samo jednog faktora: kretanja tržišta (Wood 2002: 73–125). Iz ove trijade tokom narednih stopedeset godina rodiće se čitava buduća klasa onih koji vrše eksploataciju rada i onih koji su eksploatisani – viktorski kapitalisti i britanska radnička klasa.

Da bi akumulacija funkcionisala, međutim, morale su se desiti određene promene. “Slobodno tržište” nije se, takoreći, sručilo “sa neba” na zajedničke pašnjake tjudorovske Engleske: ono je institucionalizovano zakonima. “Takozvana prvobitna akumulacija”, kaže Marks: “takozvana” jer lažno predstavlja početak kapitalizma kao prirodan,⁶ kao da on uopšte ima “početak”, kao da nema veze sa sistemima koji su mu prethodili. Prvobitna akumulacija zapravo skriva proces nastanka kapitalizma. Prva rečenica svake ekonomske knjige - da radnik prodaje svoju radnu snagu, jer nema šta drugo - istorijska je laž. Prema Majklu Perelmanu (Michael Perelman), zakoni o uništavanju seljačkih poseda, plemićkom lovu, zabrani krađe drveta, itd., ne mogu se razumeti ako nemamo ovaj kontekst u vidu (Perelmann 2000: 25–59). U vreme Adama Smita (Adam Smith) i drugih klasičnih ekonomista, “slobodno tržište” o kojem pišu *de facto* ne postoji. Ono što postoji, međutim, jesu zajednička dobra: nastanak slobodnog tržišta i kapitalističke akumulacije ne možemo razumeti ukoliko ne shvatimo koliko se i na koji način *ukidala nezavisna društvena reprodukcija nove klase radnika*. Akumulacija se nije mogla desiti bez uništenja zajedničkih dobara. Na stotine zakona se u tom trenutku donose, koji direktno uništavaju i zabranjuju zajedničku svojinu i samoorganizovanje: prvi Marksov tekst, između ostalog, bio je o zabrani krađe drveta u Nemačkoj Šleziji.⁷ Akumulacija – ne gomilanje “blaga” niti “štednja”, nego profitiranje na osnovu rada, ponovno investiranje u sredstva za proizvodnju i njena *eskpanzija* – nije mogla biti moguća dokle god su zajednički pašnjaci i zajednička svojina bili dominantni oblici svojine na britanskom ostrvu. Uslov njenog postojanja je isključiva dominacija privatnog oblika vlasništva. Razlog je bio i ostao krajnje jednostavan: dokle god imate sredstva za društvenu reprodukciju, ne treba vam tržište. Dokle god društvo opstaje izdržavajući se samo u metabolizmu sa prirodom, ne treba mu tržište kao jedini vid ekonomije. U samoorganizovanim zajednicama Engleske, Škotske i Velsa, to se počelo rušiti novim sistemom – kapitalizmom.

“Kapitalizam” kao sistem, nažalost istorijski prethodi nastanku ekonomije kao nauke (Morss 2014: 17). Već u vreme prvih ekonomista – Kene (François Quesnay), Sej (Jean-Baptiste Say), Maltus (Thomas Robert Malthus), Smit, Rikardo (David Ricardo) – kapitalistička ekonomija je bila gotovo jedini

⁶ Vidi tekst Miloša Kovačevića, “Praktikovanje zajedničkog kao alternativa robnoj proizvodnji” u ovoj publikaciji.

⁷ Pogledati više na ovom linku: https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Rheinische_Zeitung.pdf

sistem dostupan za analizu. Dok se on još uvek uspostavljao, veza između uništavanja zajedničkih dobara i nastanka "sloja" siromašnih, te nove radničke klase, i drugih posledica kapitalizma tek je počinjala da se nazire (savremeni siromah nastaje tek u 16. veku, a savremeno beskućništvo, osobe koje je tržište odbacilo i koje nemaju mogućnosti da prežive od tržišta rada, postaju ekonomski problem u 18. veku (Polanji 2003: 44–54, 108–132)). Stoga, tek uz ovu, "prvu generaciju" ekonomista, posledice novog ekonomskog sistema postaju predmet državne regulacije. Međutim, one tada, koliko i danas, ostaju shvaćene kao "prirodne", kao proizvod "lenjosti" i usputne pojave strane normalnom funkcionisanju sistema. Zajednička svojina se proglašava kočnicom produktivnosti, a propast zajedničkih dobara se pripisuje samoj činjenici da su zajednička.

"Umesto Hardinove apstraktne "tragedije zajedničkih dobara", sâma prvobitna akumulacija se može shvatiti kao prva i prava istorijska *tragedija* - tragedija uništenih zajednica koje su živele od raspodele i proizvodnje zajedničkih dobara. Hardinova teoretizacija predstavlja tek reprizu i drugu "tragediju" zajedničkih dobara, onu u društvenim naukama, koja je mogla doći tek nakon svoje preteče – prvobitne akumulacije u Engleskoj. Stoga, ono što u ovom kontekstu Elinor Ostrom čini zanimljivom jeste njen kontra-stav: da samoorganizovanje ipak uspeva, a zajednička dobra traju. Međutim, problem je u tome što upravo zbog fokusa na slučajeve isključivo *zajedničkih dobara*, Elinor Ostrom sâma isključuje njihovu ekonomsku "okolinu" i predmet ove analize – kapitalizam. Upravo to Ostrom istovremeno čini predmetom trenutne kritike.

Prema Ostrom, **zajednička bogatstva** su omeđena sa tri strane.

Ona proučava isključivo:

"(1) obnovljiva, umesto neobnovljivih bogatstva, (2) situacije u kojima vlada pretežno oskudica, a ne izobilje, i (3) situacije u kojima korisnici imaju mogućnost da jedni drugima ozbiljno naude, ali ne i situacije u kojima učesnici mogu naneti spoljnu štetu nekom drugom. Na taj način se isključuju svi problemi u vezi sa zagađenjem, kao i sve situacije u kojima neka grupe može formirati kartel i uspostaviti kontrolu nad bitnim delom tržišta radi uticanja na cenu." (Ostrom 1990: 26)

Ovo su kriterijumi koje Ostrom koristi za proučavanje samoorganizovanih zajednica koje se nalaze pretežno izvan države i tržišta. Drugim rečima, ona analizira primere upotrebe zajedničke svojine nad ograničenim, ali **obnovljivim bogatstvima** izvan odnosa robne proizvodnje. Ona dakle, eksplicitno isključuje "uslove" u kojima se zajednička svojina nalazi (država,

tržište i kapitalizam kao postojeći sistem proizvodnje koji ih spaja) i zbog toga ne može ni da postavi problem odnosa kapitalizma i zajedničke svojine koji je, u ovom tekstu, predmet analize. Kao što smo videli, istorija robne proizvodnje – kapitalizma – podrazumeva upravo negaciju zajedničke svojine. Međutim, sâm kapitalizam ima još jednu vrstu odnosa prema domenu zajedničkog.

Zajednička dobra kao fiktivne robe

Prema Engleskom teoretičaru Džefriju Hodžsonu (Geoffrey Hodgson), kapitalizam se zapravo oslanja na tzv. “princip nečistoće”: van-kapitalističke strukture koje ga održavaju. Ustanove poput porodice, obrazovanja, sindikata i javnog sektora – same po sebi nemaju veze sa kapitalizmom jer ne proizvode profit. Ali, one mu istovremeno obezbeđuju uslove postojanja i na taj način ga stabilizuju. Jer, kapitalizam nema svoj “čist” oblik: on tek institucionalno postoji i kroz institucije na različite načine dobija svoje obrise. Bez centralnih banaka i berze regulacija profita je nemoguća; ovi su nemogući bez kapitala, on bez radne snage, a sâma radna snage se mora regenerisati svakog dana da bi narednog radila, itd.⁸ Kada bi mu se ove “nečistoće”, totalno ukinule, ukinuli bi su mu se istovremeno i uslovi postojanja. Odnos između apstraktne “čistoće” robne proizvodnje i njenih istorijskih, društvenih uslova, predstavlja konstantnu tenziju kapitalizma. Ukoliko pokušate da totalno podredite rad, novac ili zemlju tržištu, onda ćete uzdrmati same temelje sistema – to je ono što je Polanji (Karl Polanyi) nazvao “fiktivnim robama” odnosno posebnim robama koje se opiru zakonu ponude i potražnje, koje ne funkcionišu kao ostale robe upravo jer su izvor vrednosti i predstavljaju same temelje sistema. Zajednička dobra i zajednička svojina su neki od tih uslova. Sam Polanji je dokazivao nemogućnost podređivanja zemlje principima *laissez-faire* na primeru društvenih posledica u tudorovskoj Engleskoj. Ali, pored zemljišta, novca i rada, ovaj princip postoji i u ravni “apstraktnih roba” - *znanje*, za početak. Pored Hardinove “tragedije zajedničkih dobara”, postoji i kontra-primer – kada povećana potrošnja nekog dobra uvećava njegovo bogatstvo, poput znanja ili Vikipedije (Wikipedia),⁹ umesto da ga umanjuje (zbog čega su neki autori, poput Kerol Rouz (Carol Rose), govorili o “komediji

⁸ U Rikardovo vreme je postojao još uvek kapitalizam bez centralnih banaka, ali to je vodilo konstantnoj fluktuaciji vrednosti novca zbog čega su se stalno zatvarale industrije i srednja preduzeća koja nisu mogla regulisati svoje finansije preko privatnih banaka. Drugim rečima, upravo su centralne banke, i to ona u samoj Britaniji, nastale radi stabilizacije inače nestabilnog sistema – kapitalizma.

zajedničkih dobara”). Tvrditi da “znanje nije roba”, što je bio i jedan od glavnih slogana studentskih protesta na našim prostorima, moguće je upravo zato što znanje to i ne može da bude: ono se opire tržišnim principima zbog čega se mora “veštački” ograditi kako bi se pretvorilo u robu. I Hardinova “tragedija” i Rouzina “komedija” upućuju na isti problem: zajednička dobra se opiru zakonima ponude i potražnje zbog čega nisu i ne mogu biti roba u pravom smislu te reči. Ne samo da je zajednička svojina istorijski smetala kapitalizmu, nego se zajednička dobra kao takva ne mogu inkorporirati u tržište. Drugim rečima, iz ugla kapitalizma, zajednička dobra predstavljaju *fiktivne robe*.

Zbog toga i dan danas između zajedničkog dobra i robe postoji napetost: zajednička dobra poput znanja moraju stalno prolaziti kroz “novo ograđivanje” da bi se od njih napravila roba. Zato se postojanje zajedničke svojine ne može ni izvesti, a kamoli objasniti, iz ugla egoistički shvaćene individue koja teži da “maksimalno uveća” svoju isključivo ekonomsku korist. Zato zajednička dobra izazivaju pojmovne paradokse kod savremene ekonomije koja ih može razumeti samo kao “tragediju”, dok istovremeno sama prikriva istorijsku tragediju njihovog nestanka.

Zajednička dobra i antikapitalizam

Činjenica da se zajednička dobra “opiru” svom robnom obliku, bez obzira na istorijsko ukidanje njihovih temelja u zajedničkim oblicima svojine, govori u prilog tome da se ona mogu smatrati naličjem fiktivnih roba (u duhu Polanjija) odnosno konstitutivnih “nečistoća” (Džefri Hodžson). Iza fiktivnih roba i “nečistoća” poput obrazovanja, stoje zajednička dobra koje se ne mogu komodifikovati. To, obrnuto, kako smo rekli na početku teksta, znači da se ni u razvijenom kapitalizmu privatno vlasništvo *ne može* primeniti na sve. Pored obrazovanja, ovde se može navesti primer poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda za koje zajednička svojina predstavlja *uslov* same proizvodnje. Prema analizi Ostrom, čak 95% svetskih ribnjaka pripada zajedničkoj svojini (Ostrom 1995: 27) dok pojava zadrugarstva u pretežno poljoprivrednim zanimanjima govori u prilog dotičnoj tezi. Ne mogu se sva prirodna bogatstva parcelisati,¹⁰ niti je postojanje osnovnih namirnica uslovljeno privatnim vlasništvom. Naprosto, nisu svi uslovi za proizvodnju roba isti niti mogu to postati – privatna svojina u određenim slučajevima

⁹ Za više o ograđivanju znanja u digitalnoj sferi pogledati tekst Aleksandre Savanović “Digitalna zajednička dobra i internet” u ovoj publikaciji.

¹⁰ Pogledati tekst Ive Marković “Priroda kao zajedničko dobro” u ovoj publikaciji.

predstavlja prepreku robnoj proizvodnji. To važi čak i za teoretičare poput Hajeka, koji zagovaraju kapitalizam, što je pomenuto na početku teksta. Stoga, zajednička dobra igraju dvostruku ulogu u kapitalizmu: najkraće rečeno, kapitalizam ih istovremeno i zahteva i ukida.

Sa ovim na umu, možemo otvoriti pitanje u kojoj meri zajednička dobra predstavljaju ili ne predstavljaju alternative kapitalizmu. Na temelju izloženog, može se reći da robna proizvodnja sasvim normalno može funkcionisati u zajedničkom vlasništvu: bez obzira u kojem je ono odnosu spram privatnog ili državnog, dokle god se roba proizvodi, različiti oblici vlasništva ne moraju biti problem. Postojanje zajedničke svojine i zajedničkih dobara ne garantuje nikakvo "prevazilaženje" kapitalizma. Štaviše, same zajednice nisu nužno egalitarne, niti podrazumevaju da je zajedničko dobro otvoreno za sve (to bi, u okviru nacionalne države, bila javna svojina), a ukoliko plasiraju svoje proizvode na tržište, utoliko su podložne nejednakoj raspodeli profita i u krajnjem, privatizaciji. U krajnjem, priče o "socijalnoj ekonomiji", Kameronov "Big Society" ili pokušaji Svetske Banke da poziva na očuvanje zajedničkih dobara putem privatizacije (Federici i Caffenciz 2014: 97), ne govore nam da su zajednička dobra imuna na neoliberalizam, naprotiv.

Šta onda znači govoriti o antikapitalističkim zajedničkim dobrima? Silvija Federiči (Silvia Federici) i Džordž Kafencis (George Caffenczis) daju delimičan odgovor: to znači upotrebljavati političku nezavisnost zajedničkih dobara spram države i tržišta. Prema njima:

"Anti-kapitalistička zajednička dobra bi, onda, trebalo shvatiti kao autonomne prostore iz kojih se može uspostaviti ponovna kontrola nad uslovima reprodukcije i kao baze iz kojih se možemo suprotstaviti procesima ograđivanja i odvojiti svoje živote od države i tržišta. [...] Idealno, ona otelovljuju zamisao ka kojoj su marksisti i anarhisti težili, ali nisu je ostvarili: samoupravno društvo 'slobodne zajednice proizvođača', organizovano ne prema apstraktnoj jednakosti nego prema zadovoljavanju ljudskih želja i potreba. Danas vidimo samo naznake ovog sveta (na način sličan srednjovekovnoj Evropi koja je mogla videti samo naznake kapitalizma), ali bi zajednička dobra koja sada već gradimo trebalo da nam omoguće veću polugu spram kapitala i države i embrionalni razvoj novog modusa proizvodnje, sazdanog ne više na principu konkurencije, nego na principu kolektivne solidarnosti" (Federici i Caffenciz 2014: 101).

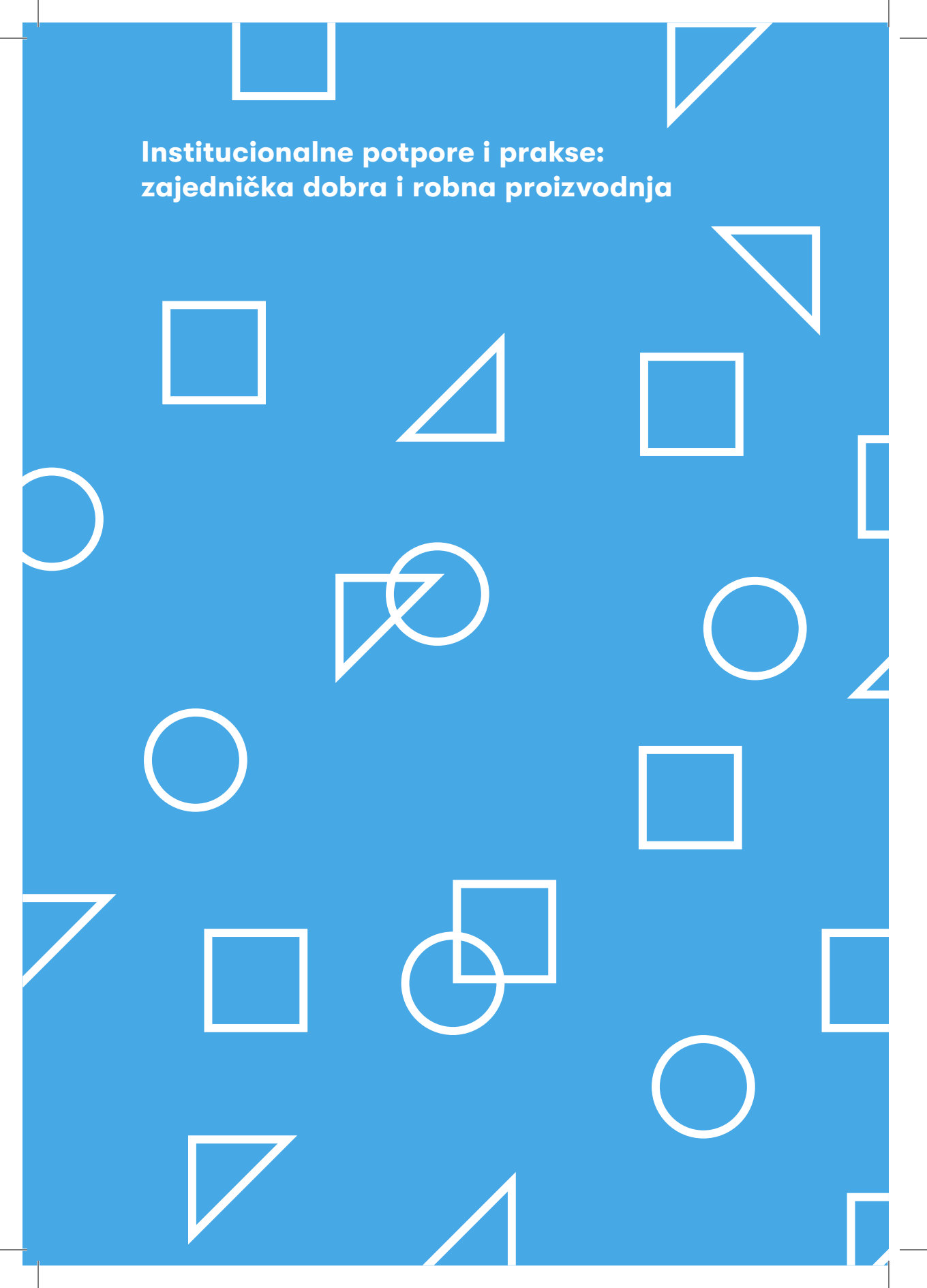
Drugim rečima, mogućnost osiguranja društvene reprodukcije izvan države i tržišta je ono što zajednička dobra čini politički nezavisnim u odnosu na njih. Ona ne predstavljaju nikakvo "rešenje" po sebi niti predstavljaju

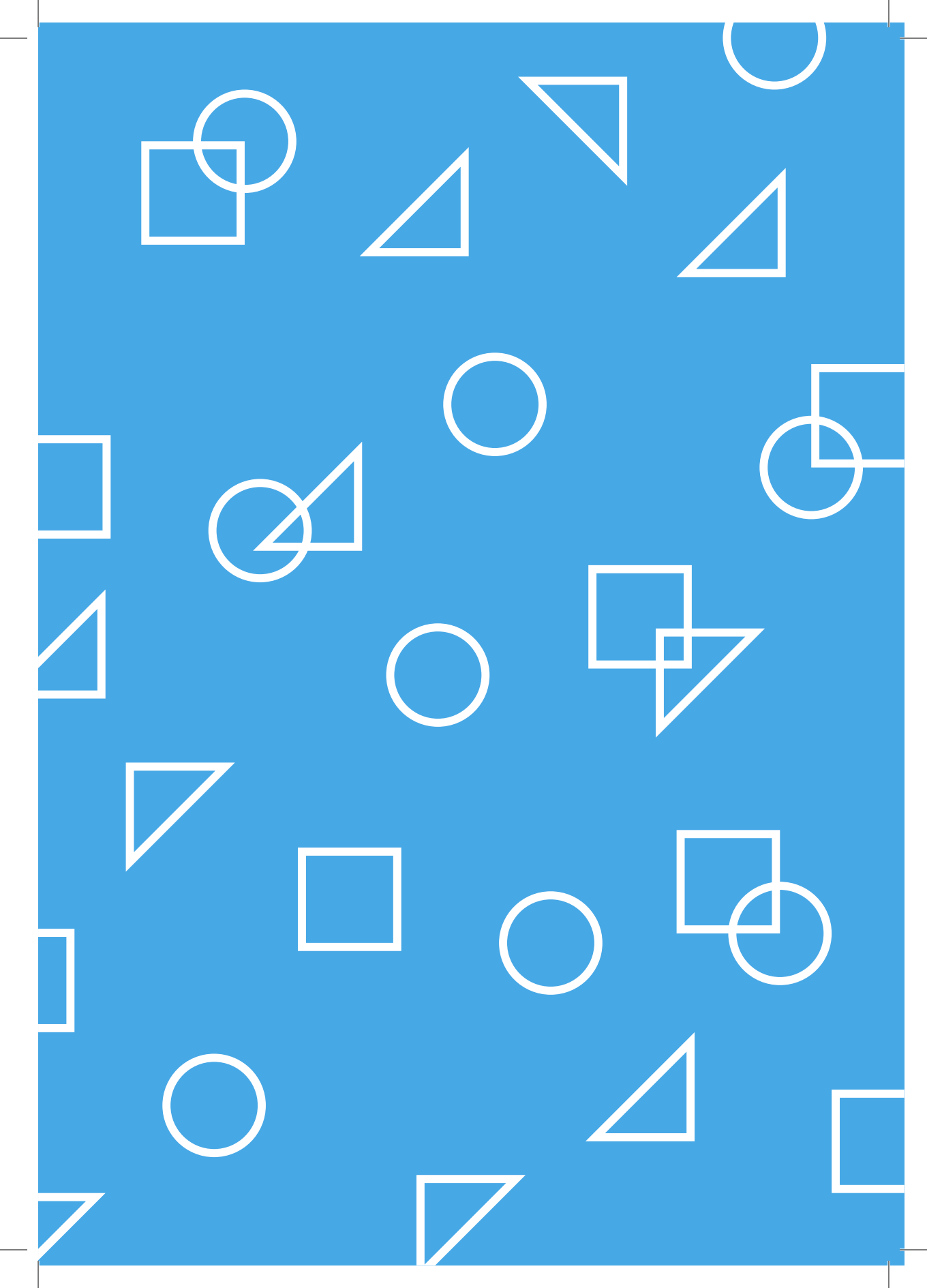
“kraj” kapitalizma. Ali, načinjanjem odnosa između države i tržišta iz novog ugla, zajednička dobra dotiču jedno starije i jednako bitno pitanje: pitanje socijalističke tranzicije izvan kapitalizma.

Reference

- Federici, Sylvia i Caffenciz, George (2014), “Commons Against and Beyond Capitalism“, *Community Development Journal* 49: 92–105.
- Hayek, Friedrich (2006), *Road to Serfdom*, London: Routledge.
- Linebaugh, Peter (2010), “Enclosures from the Bottom Up“, *Radical History Review* 108: 11–28.
- Morss, Susan-Buck (2014), *Predočavanje kapitala: Prikazivanje političke ekonomije*, Novi Sad i Zagreb: Kuda.org & Multimedijalni institut.
- “Common land“, *Naturenet* (internet) dostupno na: <http://naturenet.net/law/commonland.html> (pristupljeno 01.01.2018.)
- Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Perelman, Michael (2000), *The Invention of Capitalism*, London: Duke University Press
- Polanji, Karl (2003), *Velika transformacija: politička i ekonomska ishodišta našeg vremena*, Beograd: Filip Višnjić.
- Wood, Ellen Meiksins (2002), *Origins of Capitalism: a Longer View*, London: Verso.

**Institucionalne potpore i prakse:
zajednička dobra i robna proizvodnja**

Društvena svojina

— Aleksandar Matković

Dvadesetovekovni socijalizmi – SSSR, Nemačka demokratska republika, Kina, Poljska, Bugarska, Mađarska, Avganistan, Kuba, i ostali – se u pogledu vlasništva, većinom mogu okarakterisati kroz dihotomiju *privatnog* i *državnog*. U tom smislu, oni su pokazali kontinuitet sa prethodnim *ne-socijalističkim* oblicima vlasništva. Bitan izuzetak u tom pogledu predstavlja SFR Jugoslavija sa razvojem *društvene svojine*. Bilo kakva priča o zajedničkim dobrima na našim prostorima ne sme zanemariti ovo nasleđe. Naprotiv, razrada pojma zajedničkog dobra u ovom pogledu ima jedinstvenu priliku da se odredi u razlici spram društvene svojine. Prva ravan njihove razlike je u tome što se društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju, bar nominalno, stavljala na raspolaganje čitavom jugoslovenskom društvu posredstvom *samoupravnih organizacija*. Nakon rata i raskida sa Staljinom, u SFR Jugoslaviji ova kategorija počinje da predstavlja kičmu budućeg sistema samoupravljanja: od *Osnovnog zakona o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva 1950.* (Znaci, internet) ova kategorija je postojala sve do 1989. godine, kada je ukinuta. U svojoj početnoj fazi, društvena svojina je *de facto* predstavljala svojinu nad sredstvima za proizvodnju. Ona se institucionalizovala različito od ostalih socijalističkih zemalja: umesto državnog vlasništva predstavljalo je *ius nullius*, ničije odnosno svačije pravo. Ona je podrazumevala pravo na upotrebu sredstava za proizvodnju, ostvarenog putem radničkih saveta, dok je pravo na svojinu zadržavalo preduzeće (Finžgar 1955: 40). Time je, za razliku od sovjetskog modela koji je počivao na grananju od ministarstava do sovjeta, jugoslovensko samoupravljanje počinjalo sa samim preduzećem i razvijalo se "odozdo".

Prema Borisu Kidriču, jednom od ranih autora ovog sistema, ono se razvijalo od *radničkih saveta* samog preduzeća (sa po 15-20 članova biranih obično na svakih godinu dana), preko granskih udruženja sve do Veća

proizvođača (Kidrič 1979: 85–88). To Veće proizvođača postojalo je kao jedan dom u okviru Savezne narodne skupštine od 1953. do 1963. godine i imalo je industrijsku, poljoprivrednu i zanatsku grupu koje su predstavljene shodno svojem učešću u državnom BDP-u FNRJ (prvi je bio Savezno veće, a postojalo je i posebno Veće naroda). Pored političkog predstavljanja, kapital preduzeća odlazio je u tzv. investicione fondove koji su raspolagali viškom stečenog kapitala u vidu ne-privatne “socijalističke akumulacije”, osmišljene radi proširene reprodukcije preduzeća (Kidrič 1979: 85). To je predstavljalo oštar prekid sa sovjetskom praksom, koliko i sa celokupnom antisocijalističkom tradicijom legalnog pozitivizma građanskih zakona koje su delovi Kraljevine Jugoslavije nasledili od Austrougarske monarhije (Pattaro et al 2016: 676). Društveno samoupravljanje je, po prvi put u istoriji, trebalo da zaštiti stanovništvo od nezaposlenosti i obezbedi veći životni standard. Ono je unutar Jugoslavije obuhvatilo najveći deo privrede zemlje: 1966. godine je postojalo 14.237 preduzeća sa radničkom samoupravom, od kojih je 201 zapošljavalo više od 2000 radnika, i koja su činila većinu privrede (Suvin 2014: 245). Međutim, u praksi, država je od početka zadržavala prava na kontrolu kroz postavljanje direktora, dok ni Veće proizvođača ni investicioni fondovi nisu preživeli kasne šezdesete i ukinuti su neposredno pre i tokom Privredne reforme 1965. Bez zalaženja u dublje uzroke raspada (usled unutar-republičkih trvenja, zaduženosti prema MMF-u, slabljenja Komunističke partije, itd.), kraj sistema samoupravljanja može se lako uočiti: 1989. godine, gotovo preko noći, tadašnji predsednik Saveznog izvršnog veća Ante Marković proglasio je kraj radničkog samoupravljanja zbog “neracionalne podele rada i produktivnosti” (Woodward 1995: 5). Time je završen jugoslovenski eksperiment sa samoupravljanjem i društvenom svojinom.

Ono što je ovaj eksperiment pokazao je da, slično zajedničkoj svojini, izmena vlasništva po sebi ne dotiče uslove robne proizvodnje – ona se može odvijati gotovo nezavisno od pitanja vlasništva.¹¹ Ni zajednička ni društvena svojina, dakle, nisu “alternative” kapitalizmu po sebi, već alternativni oblici svojine nad sredstvima za proizvodnju i odlučujući koraci u razvoju različitih oblika *političkog* samoorganizovanja koje omogućavaju. U tom duhu, njihova razlika postaje ključna: u slučaju jugoslovenskog samoupravljanja bi se moglo govoriti o istoriji birokratizacije (za analizu videti Suvin 2014: 33–103), dok zajednička svojina ipak podrazumeva da sama zajednica raspolaže svojinom unutar svojih granica. Otuda zahtev da

¹¹ Radi poređenja zajedničkih dobara Ostrom i društvene svojine odnosno samoupravljanja kod jugoslovenskog ekonomiste Branka Horvata, vidi: Dolenc i Žitko 2013.

država prepozna zajedničku svojinu (tzv. “commoning the state”), čime bi se načelno samoorganizovanje proizvodnje moglo proširiti bez opasnosti od državne birokratizacije. Utoliko, ova dva nasleđa – zajednička svojina i samoupravni socijalizam – upravo zbog vlastitih granica pokazuju bar mogući put i pravac u kojem političko samoorganizovanje može da se razvija: preokretanjem neoliberalne upotrebe države.

Reference

- Dolenec, Danijela i Žitko, Mislav (2013), *Ostrom and Horvat: Identifying Principles of a Socialist Governmentality*, Group 22 Working Paper Series, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2u3VfxO> (pristupljeno 21. 01. 2018.)
- Finžgar, Alojzij (1955), “Social Ownership as The Basis Of Our Legal System“, *New Yugoslav Law* 6: 39–48.
- Kidrič, Boris (1979), “Teze o ekonomiji prijelaznog perioda u našoj zemlji“, *Socijalizam i ekonomija*, Zagreb: Globus, 79–100.
- “Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim preduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva“, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2pkYn3E> (pristupljeno 21. 01. 2018.)
- Pattaro, Enrico, Roversi, Corrado (2016), *A Treatise Of Legal Philosophy And General Jurisprudence, Vol. 12: Legal Philosophy in the Twentieth Century: The Civil Law World*, Hague: Springer.
- Suin, Darko (2014), *Samo jednom se ljubi. Radiografija SFR Jugoslavije 1945.-72., uz hipoteze o početku, kraju i suštini*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Woodward, Susan (1995), *Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945–1990*, Princeton: Princeton University Press.

Socijalna i solidarna ekonomija

– Marija Jakovljević

Na različitim meridijanima, u različitim ekonomsko-političkim kontekstima i različitim istorijskim trenucima, alternativna ekonomija se javljala kao odgovor na posledice invazivne ekonomije rasta. Danas postoji čitav dijapazon organizacionih ideja i modela koji predstavljaju dopunu, korektiv ili alternativu tržištu i kapitalizmu.¹² Eksploatatorski odnos prema ljudima i prirodi zahteva odgovor u vidu različitih solidarnih praksi (RIPESS (a), internet). Međutim, dok je za siromašne istisnute iz dominantnih ekonomskih tokova to stvar egzistencijalne prisiljenosti, za privilegovanije je to odluka, odnosno stvar izbora. Zavisno od političke pozicije ovih aktera, sistem ih vremenom može kooptirati tako da najpre amortizuju udare krize,¹³ a potom održavaju *status quo* ili se one mogu razvijati tako da postanu važan transformativan činilac ka solidarnom društvu (Jakovljević 2015: 164–165).

Šta je socijalna, a šta solidarna ekonomija?

RIPESS mreža (Internacionalna mreža za promociju socijalne i solidarne ekonomije) navodi da se socijalna ekonomija uglavnom razume kao “treći sektor”, pored privatnog i javnog i da uključuje zadruge, različita udruženja sa socijalnim ciljevima i ekonomskom delatnošću, kao i aktere koji obezbeđuju pristup finansijama za takve inicijative.¹⁴ U Srbiji se

¹² Za primere inicijativa u Evropi u domenu pristupa kapitalu, organizovanja zajednice i saradnje sa institucijama, vidi: Patti i Polyák 2017.

¹³ Recimo, pokretanjem zadruga/socijalnih preduzeća sa idejom olakšavanja zadovoljenja nekih potreba u zajednici, koje ne zadovoljava razrušeni/okoštali javni sektor na udaru mera štednje (npr. asistirani život i rad za osobe sa intelektualnim teškoćama); ili kratkotrajno stimulisanje pokretanja socijalnog preduzeća u kome se zapošljavaju otpušteni radnici usled tzv. racionalizacije, uz kratkoročne subvencije, čime se delimično amortizuje nezadovoljstvo ili se pak zapošljavaju korisnici socijalne zaštite sa idejom društvene (re)integracije i smanjenja izdataka za socijalna davanja; ili razvijanje neformalnih ekonomskih odnosa proizvodnje i razmene od strane onih koji nemaju pristup tržištu i javnom sektoru (npr. osobe bez papira) itd.

¹⁴ Međutim, postoje i shvatanja da je socijalna ekonomija odskočna daska za dublju transformaciju ekonomskog sistema – vidi: RIPESS (b), internet

socijalna ekonomija najčešće vezuje za socijalna preduzeća, u koja se, prema domaćim, još uvek neformalnim klasifikacijama, ubrajaju udruženja građana koja obavljaju neku ekonomsku delatnost čiji se profit reinvestira u određeni društveni cilj, zadruge, preduzeća za stručno osposobljavanje i zapošljavanje lica sa invaliditetom, pa čak i agencije za razvoj malih i srednjih preduzeća i poslovni inkubatori (Cvejić et al. 2009: 27).¹⁵ Solidarna ekonomija pak teži promeni socijalnog i ekonomskog sistema, prema shvatanju RIPESS mreže, ima antikapitalistički karakter i nudi drugačiju paradigmu zasnovanu na principu solidarnosti. Solidarna ekonomija obuhvata i civilni i javni i privatni sektor, jer u cilju postizanja dobrobiti ljudi i prirodnog okruženja adresira državu i njene politike, upravljanje resursima, pitanje vlasništva, investiranje i upravljanje finansijama uopšte, proizvodnju, trgovinu, upotrebu i sl. (RIPESS (b), internet).¹⁶ Različiti oblici solidarne ekonomije se tako često prepliću za zajedničkim dobrima, odnosno njihovom proizvodnjom, upravljanjem, raspodelom i sl. Ponekad se o socijalnoj/solidarnoj ekonomiji govori i kao o spektru alternativnih modela okupljenih oko vrednosti humanizma, demokratije, solidarnosti, inkluzije, subsidijarnosti, diverziteta, održivog razvoja, jednakosti, pravde, poštovanja i pluralizma (RIPESS (a), internet).

Bazični, ali ne i jedini model (socijalne) solidarne ekonomije predstavljaju zadruge. Kao garant njihove stabilnosti i demokratičnosti ističe se da se deonice koje su članovi uložili obično ne mogu preneti na drugo lice, ili se mogu otkupiti samo po izvornoj ceni, čime se sprečavaju spekulacije i postavlja temelj dugoročnog članstva, a u prvi plan stavljaju dugoročne vrednosti i potrebe zajednice i okruženja, potom demokratsko upravljanje i uzajamna pomoć i podrška u zadovoljavanju različitih potreba članova, kao

¹⁵ SENS, mreža socijalnih preduzeća u Srbiji, navodi da "socijalna preduzeća imaju tri konkretna obeležja: jasan socijalni cilj, demokratsku strukturu i nisu usmereni prevashodno na sticanje profita, već na ostvarivanje društvene funkcije", a socijalno preduzetništvo definiše se kao "inovativan način da ljudi reše različite ekonomske, obrazovne, zdravstvene i ekološke probleme u svojoj zajednici kroz svoj rad – udruživanjem i korišćenjem održivih biznis modela odnosno upotrebom preduzetničkih principa." – videti SENS, internet

¹⁶ Važno je pomenuti da se kolektivno vlasništvo i samoupravljanje u radnom okruženju i zajednici ističu kao centralno mesto solidarne ekonomije – detaljnije vidi RIPESS (c), internet. Kao svojevrsni pokreti otpora i funkcionalne alternative koje se umnožavaju širom sveta navode se grupe za zajedničku potrošnju i zajedničku poljoprivrednu proizvodnju, etičke banke, uzajamno održivo finansiranje/kreditne unije, lokalne valute, radničke zadruge, okupirane i kolektivizovane fabrike, zajednički radni prostori i socijalna preduzeća, zajedničko stanovanje/stambene zadruge, razmena domova (*home exchange*), inicijative prava na grad, tranzicione inicijative (*transition towns*), odrastne inicijative (*degrowth initiatives*), inicijative za ekonomiju bez otpada (*zero waste*), rekommunalizacija vode i komunalnih usluga, obnovljiva energija, organska proizvodnja, *slow food*, lokalni proizvodni lanci, deljeni transport, pametni gradovi, *fair trade* itd. – detaljnije vidi: Nardi, internet.

i principi održivog poslovanja, zaštita zaposlenja (radna i vlasnička prava), podrška lokalnoj zajednici/lokalne zajednice i sve češće zaštita prirodnog okruženja (Johanisova 2016).

Kako ne biti progutan

Imajući ovo u vidu, najpre se postavlja pitanje zašto bi samo jedan manji deo ekonomije bio “socijalan i solidaran”, te zašto cela ekonomija ne bi bila ustrojena tako da radi u interesu društva i prirodnog okruženja, a ne male većine koja sve ostalo eksploatiše. Dok solidarna ekonomija ima aspiracije da transformiše ekonomsku realnost (što je dugoročniji i sveobuhvatniji proces), socijalna se uglavnom zadovoljava stvaranjem delimično humanije oaze u postojećem ekonomskom sistemu. Iako u okviru solidarne ekonomije prednjače politički profilisane inicijative, ni socijalna ni solidarna ekonomija nisu pošteđene onih koji prave “otklon od ideologije”. Jedna stvar je otklon od preskriptivnih ideoloških narativa, a druga nerazumevanje ili namerno ignorisanje veze ideologije i ekonomskih odnosa, što takvu inicijativu čini podložnijom kooptiranju i pervertiranju. Sa tim u vezi su i problemi koji proizilaze iz fragmentiranog razvoja socijalnih preduzetničkih poduhvata. Ukoliko cela ekonomija nije zasnovana na solidarnim principima, odnosno ne postoji podržavajući ekosistem, socijalna preduzeća se susreću sa nizom problema: od izbora odgovarajuće pravne forme (kada zakon ne prepoznaje pravni oblik socijalno preduzeće), preko birokratskih procedura za pokretanje i vođenje preduzeća, preopterećujućih poreza, pristupa adekvatnom kapitalu, do ulaska u lance nabavke i pozicioniranja na tržištu. Stoga, ukoliko osnivanje socijalnih preduzeća ne prati i razvoj adekvatnih finansijskih institucija i stvaranje povoljnog ekosistema, šanse za uspeh su slabe, a šteta po uključene ljude višestruka (iscrpljivanje, prekarna pozicija, zaduženost, otežan pristup penziji itd.).

Takođe je indikativno da se demokratsko odlučivanje unutar socijalnih preduzeća i solidarne ekonomije tretira kao socijalna inovacija, iako mnogi prostori odavno poznaju različite modele zadružnog i demokratskog organizovanja, kao što je i samoupravljanje u okvirima jugoslovenskog socijalizma. Iako u polju socijalne i solidarne ekonomije zaista dolazi i do vrlo inovativnih i progresivnih pristupa rešavanju različitih društvenih problema, nema opšte priznate definicije šta jeste a šta nije socijalna/solidarna ekonomija.

RIPESS prepoznaje i da se socijalna preduzeća neretko koriste za finalno podrivanje javnog sektora i sistema socijalne zaštite, posebno u Evropi gde se strukture države blagostanja razmontiravaju i privatizuju, ponekad i uz pomoć socijalnih preduzeća kojima se outsorsuju različite, do skora javne, usluge. Iako postoje primeri kada se socijalne usluge realizuju u saradnji javnog sektora i socijalnih preduzeća koja služe da pruže specifičniju i prilagodljiviju podršku, ipak postoji svest da se neretko zloupotrebljavaju, tako da se državi pruža pokriće da se oslobodi tih dužnosti (RIPESS (b), internet).

Indikativno je i da su mnoge zemlje ciljano deindustrijalizovane i da se nezaposlenom stanovništvu sada nude socijalne preduzetničke opcije, u šta se uklapa i retradicionalizacija pod mantrom “negovanja starih zanata”. Iza krilatice “sam svoj gazda” podvaljuje se odustajanje od borbe za kolektivna radna i socijalna prava, povratak patrijarhalnim podelama posla i negovanje individualističkog duha koji većini ne omogućava vertikalnu mobilnost. Ni model zadružnog organizovanja nije garant solidarnosti, proširenja obima radnih prava i političke emancipacije. Velike kooperative neretko funkcionišu kao (javne) kompanije, čiji se problemi kreću od okoštavanja usled profesionalizacije i racionalizacije do stavljanja profita ispred demokratskog, solidarnog i ekološkog usmerenja. Nasuprot njih su male zadruge, sa manje moći, usmerene na zadovoljavanje potreba svojih (siromašnih/deprivilegovanih) članova, socio-ekonomsku inkluziju, egalitarnost i solidarnost sa drugim grupama i inicijativama. Tu su i fiktivne zadruge, koje dati pravni okvir koriste kako bi snizile troškove radne snage, a koje funkcionišu po u potpunosti korporativnoj logici (Ferrarini, internet).

U tom smislu važno je razumeti da se svaka inicijativa, organizovanje i ekonomsko-političko delovanje mora posmatrati u kontekstu i da njeno značenje, dometi i mogućnosti kooptiranja i zloupotrebe variraju zavisno od tog ekonomsko-političkog konteksta, vrednosti za koje se zalaže, samorefleksivnosti i agilnosti da se nosi sa izazovima u okruženju, a da ne ugrozi principe demokratije, solidarnosti i odgovornosti.

Reference

- Cvejić, Slobodan, Babović, Marija i Vuković, Olivera (2009), *Mapiranje socijalnih preduzeća u Srbiji*, Beograd: UNDP, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2pj33H9> (pristupljeno 20.01.2018.)
- Ferrarini, Vieira Adriane et al., *The international comparative social enterprise models – ICSEM project – Solidarity economy enterprises in Brazil: An overview from the second national mapping*, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FNxak0> (pristupljeno 15.01.2018.)
- Jakovljević, Marija (2015), "Crveno-zelena privreda", u Vesić et al. (prir.), *Vratimo socijalizma u igru: elementi za promišljanje socijalističke alternative*, Beograd: Centar za politike emancipacije, str. 137-171.
- Johanisova, Nadia et al. (2016), "Co-operatives", u D'Alisa et al. (prir.), *Degrowth - A vocabulary for a new era*, New York and London: Routledge, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FPvu5B> (pristupljeno 15.01.2018.)
- Nardi, Jason, "Solidarity Economy in Europe: an emerging movement with a common vision", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FLXxXS> (pristupljeno 15.01.2018.)
- Patti, Daniela i Polyák, Levente (2017), *Funding the Cooperative City*, Vienna: Cooperative City Books.
- "What is Social Solidarity Economy" RIPESS (a), (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FS2EBv> (pristupljeno 20.01.2018.)
- "Differences and Convergences in Social Solidarity Economy Concepts, Definitions and Frameworks", RIPESS (b), (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FJHLfR> (pristupljeno 20.01.2018.)
- "A movement of movements", RIPESS (c), (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FKd6iP> (pristupljeno 20.01.2018.)
- "Rečnik socijalnog preduzetništva", SENS (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2G5owNq> (pristupljeno 20.01.2018.)

Ekonometrija zajedničkih dobara

— Aleksandar Elezović

U razgovorima o **postkapitalizmu** jedna od tema koja se retko problematizuje jeste pitanje metoda ekonometrijskog merenja razvoja ekonomije koje zadovoljava kriterijume drugačije od onih koji su se uzimali u obzir prilikom merenja kapitalističkog “razvoja”. Šta je i čemu služi BDP? Da li postoje alternative koje ga mogu zameniti na mestu standarda za analizu ekonomskog razvoja?

Trenutno najčešće korišćen indikator ekonomskog blagostanja i pokazatelj koji većina nacionalnih i nadnacionalnih institucija koristi za praćenje važnih makroekonomskih veličina kao što su inflacija, (ne)zaposlenost, potrošnja, bogatstvo (...) jeste *Bruto domaći proizvod*, odnosno BDP. Međunarodni monetarni fond ga čak naziva i merilom zdravlja za nacionalnu i globalnu ekonomiju (Callen, internet).

BDP je nastao u jeku Drugog Svetskog rata, a osmislio ga je Sajmon Kuznjec (Simon Kuznets) 1937. godine, kada je uveden kao pokazatelj ekonomskog ponašanja države, preduzeća i domaćinstava simultano (Dickinson, internet). Ako mu razložimo ime, videćemo pre svega reč *bruto* – što znači da je iz BDP-a izuzeto habanje osnovnog kapitala (npr. mašina, građevina, puteva) odnosno tzv. amortizacija; domaći znači da se meri u granicama nacionalnih država, a *proizvod* se interpretira trojako, u zavisnosti od pristupa: 1) kao suma svih **datih vrednosti**, odnosno **višak vrednosti** koji se formira u razlici između cene produkcije i prodajne cene; 2) suma svih finalnih prodaja i 3) suma svih faktorskih dohodaka, tj. dohodaka države, privrede i domaćinstava (Burda i Viploš 2012: 26) Ono što se ne vidi iz samog naziva jeste da se BDP konstituiše na tržištu i ne obuhvata nikakvu produkciju koja se desila u netržišnim uslovima kao što je rad u domaćinstvu, staranje o članovima porodice, različiti

oblici samostalnog izdržavanja (na primer uzgajanje hrane za sopstvene potrebe) ili volontiranja, kao ni bilo kakve negativne **eksternalije** kao što su zagađenja prirodne sredine, tj. vode, vazduha i zemlje.

Ako obratimo pažnju na tzv. dodatnu vrednost, sve što nam BDP o njoj pokazuje jeste višak vrednosti koji je firma ostvarila prodajući svoje proizvode (robu i usluge) na tržištu, i to za veći iznos u odnosu na iznos troškova proizvodnje. Pri tome, čitav proces proizvodnje, u kome se vrednost zapravo stvara odnosno dodaje, ostaje u mraku. To znači da posmatranjem BDP-a ne saznajemo ništa o doprinosu proizvodnih faktora, na prvom mestu rada, u proizvodnom procesu, već samo spremnost kupaca na tržištu da za rezultat rada plate višu cenu od cene koštanja.

Neophodno je skrenuti pažnju i na to šta zapravo predstavlja domaći proizvod. Kompanije koje posluju u okvirima domaćih granica, a registrovane su u inostranstvu doprinose konačnom iznosu BDP-a kao i domaće firme bez obzira na to što veliki deo njihovih prihoda na različite načine "iscuri" iz privrede. Za sobom će ostaviti sve tržišno neregistrovane eksternalije – zagađenu životnu sredinu, iscrpljene resurse, narušeno zdravlje radnika i stanovnika. Zatim će, čim pronađu "efikasnija" tržišta, napustiti domaću privredu bez ikakvih posledica. Države iz kapitalom siromašnijih delova sveta, tvrdeći da rast BDP-a nužno znači ekonomsku ekspanziju, zaposlenost, veću agregatnu tražnju i slično, nastoje da omoguće što veće povlastice stranim investitorima koji raspolažu spremnim kapitalom, donose nove tehnologije, i čuveni *know how*. Ove povlastice često uključuju obimne državne subvencije, kao na primer otvaranje **slobodnih proizvodnih zona** kojih u Srbiji trenutno ima četrnaest, a u kojima se pod izgovorom povećanja domaćeg izvoza stranim ulagačima omogućava da na svoje poslovanje plaćaju znatno manje poreze.¹⁷

Kada se sve navedeno uzme u obzir, može se nepristrasno reći da institucije koje BDP doživljavaju kao "meru zdravlja ekonomije" favorizuju donošenje politika koje ojačavaju tržišnu ekonomiju na uštrb *informalne ekonomije*¹⁸ koja, između ostalog, obuhvata **ekonomiju domaćinstva**, **ekonomiju staranja**, **ekonomiju poklona** i dr. (Smit 2016: 255)

¹⁷ Više o konceptu slobodnih zona vidi: "Slobodne zone", Razvojna agencija Srbije, (internet) dostupno na: <http://ras.gov.rs/podrska-investitorima/zasto-srbija/slobodne-zone> (pristupljeno 26.02.2018)

¹⁸ Za razliku od *neformalne ekonomije* koja se ipak dešava organizovano i po poznatim procedurama (iako ne pod kontrolom države), *informalna ekonomija* je u potpunosti stihijska i spontana. U tom smislu, može se napraviti analogija sa drugim neformalnim/informalnim procesima.

Možda najveći problem sa BDP-om leži upravo u tome što ga nije lako zameniti. On se koristi u velikom broju makroekonomskih modela, a institucije koje se bave ekonomskom regulacijom, poput centralnih banaka ili ministarstava privrede i finansija, koristeći BDP donose važne ekonomske odluke o optimalnoj (ne)zaposlenosti, inflaciji, visini deviznog kursa, potrebnih rezervi poslovnih banaka, i još mnogo toga. Stoga je veoma teško uspostaviti globalno smerljiv indikator, kakvim se BDP predstavlja, a koji bi mogao poslužiti u iste svrhe. Ipak, postoje i predlozi koji nude alternative.

BND (Bruto nacionalni dohodak) – BND se definiše kao suma ukupne vrednosti koje su domaći rezidenti ostvarili u zemlji i inostranstvu, a navodno je smerljiv sa BDP-om. Ovo se objašnjava pretpostavkom da je BND jednak iznosu BDP-a (izmerenog po trećem pristupu) od koga su oduzeti svi faktorski dohoci stranaca u zemlji, a dodati svi faktorski dohoci domaćih rezidenata u inostranstvu. Iako realnije prikazuje stanje nacionalne ekonomije uzimajući u obzir samo “vrednost” stvorenu angažovanjem kapitala u vlasništvu rezidenata zemlje, ova vrednost je još uvek isključivo registrovana na tržištu, a tu manjkavost prate i sve ostale koje iz nje proističu – neobuhvatanje celokupne ekonomije, zapostavljanje posledica negativnih eksternalija i slično.

GVC (Globalni lanci vrednosti) - Koncept globalnih lanaca vrednosti (*Global value chains*) nastao je kao odgovor na sve bržu globalizaciju proizvodnje i pojačanu međunarodnu trgovinu poluproizvodima i repromaterijalima, što je stvorilo potrebu da se uđe u trag poreklu finalnih proizvoda i usluga koje se prodaju na tržištima. Bazični koncept objašnjen je kao pun opseg aktivnosti koje su neophodne da bi se proizvod ili usluga preveli iz stanja koncepta, kroz različite faze produkcije (uključujući kombinaciju fizičkih transformacija i inputa različitih proizvodnih usluga), dopremanje istih do finalnih potrošača, i odlaganje nakon upotrebe. Primenom GVC pristupa omogućeno je računovodstveno obuhvatanje trgovine poluproizvodima, što delimično poboljšava položaj slabije razvijenih ekonomija, efektivno olakšavajući praćenje kretanja “dodate vrednosti” preko granica država. S druge strane, GVC je čisto ekonomski pokazatelj i bez obzira što se primenjuje na trgovinu između preduzeća u vertikalnom lancu proizvodnje, dobiti od primene ovakvog pristupa svode se na dalje ojačanje tržišne ekonomije. Negativne eksternalije su takođe izuzete iz obračuna GVC-a.

HDI (Indeks ljudskog razvoja) - Jedna od najpoznatijih alternativa BDP-u jeste i Indeks ljudskog razvoja (*Human development index*). Danas se obračunava za većinu država na svetu, a koncipiran je tako da se stepen razvoja društva izračunava kroz tri pokazatelja – 1) Očekivanu dužinu života; 2) Očekivane i prosečne godine školovanja; 3) Bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika obračunat prema paritetima kupovne moći (PPP). Osnovna prednost ove metode leži u tome što pored visine dohotka, u obzir uzima obrazovanje i zdravlje stanovnika. Međutim, ni HDI ne uzima u obzir narušavanje ekosistema i druge negativne eksternalije koje nisu registrovane na tržištu.

Reference

- Callen, Tim (2017), "Gross Domestic Product: An Economy's All", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FVWPmA> (pristupljeno 19.02.2018.)
- Dickinson, Elizabeth (2011), "GDP: A Brief History", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/1WisEZv> (pristupljeno: 19.02.2018.)
- Burda, Majkl i Viploš, Čarls (2012), *Makroekonomija: Evropski udžbenik*, Beograd: Ekonomski fakultet.
- Smit, John (2016), *Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis*, New York: Monthly Review Press.
- Gereffi, Gary, Humphrey, John i Sturgeon, Timothy (2005), "The Governance of Global Value Chains", *Review of International Political Economy* 12/1: 78-104.

Finansiranje zajednica i etičke banke

— Aleksandar Elezović

U vreme kada se od neprofitnih delatnosti, poput obrazovanja i zdravstva, očekuje da privređuju radi finansiranja sopstvene produkcije, ne bi trebalo da čudi potpuno odsustvo zajedničkih dobara iz fokusa poslovnih banaka. Kada biznis planovi ne pokazuju potencijal za generisanje profita odnosno tzv. “održivost”, klasične komercijalne banke zatvaraju vrata svojih filijala. Takođe, zajednice koje upravljaju određenim resursima ili zalihama, vođeni drugačijim principima od kapitalističkih, često nisu voljne da stupaju u poslove sa bankama. Imajući to u vidu, za početak je dobro objasniti ponašanje finansijera sa kojima se najčešće susrećemo – (poslovne) banke, čiji je glavni predmet poslovanja izdavanje i naplata kredita. Trenutno, banke predstavljaju samo jedno od nekoliko legalnih rešenja za “intertemporalno” ekonomsko delovanje, odnosno donošenje bilo kakvih odluka i preduzimanje koraka koji podrazumevaju štednju, investiranje, ponudu rada i sl., za neki budući period. Za svoje pozajmice u vidu kredita, banke autonomno određuju kamatu, a pored toga, način za ostvarivanje profita su i bankarske takse i provizije, kao i operacije na, kako domaćem tako i stranom, međubankarskom tržištu. Ovom tržištu pristup imaju samo specijalizovane finansijske institucije, a na njemu se trguje novcem u različitim oblicima.

Zahvaljujući postojanju banaka, u okvirima kapitalističkih sistema se razvija i preduzetništvo kao način da i oni koji nemaju kapital mogu da, pozajmljivanjem novca za pokretanje biznisa, promene svoju klasnu poziciju. Sredstvima od dobijenih komercijalnih kredita, korisnici pokreću proizvodnju u nadi da će prihodi koje imaju od prodaje svoje robe (dobra i usluga) na tržištu biti dovoljni za pokrivanje troškova, uključujući i troškove pozajmice. U klasičnom bankarstvu, malim i srednjim preduzećima je veoma teško da dođu do povoljnih kredita, zbog toga što im se pripisuje visok rizik poslovanja, tj. mogućnost da će u tržišnoj utakmici izgubiti u nadmetanju sa velikim konkurentima. To konkretno podrazumeva

visoke kamatne stope, ograničenje na manje iznose pozajmica, različita obezbeđenja za slučaj bankrotstva (poput hipoteka na nepokretnosti ili zaloga druge vrste), što dodatno pogoršava položaj onih koji su primorani da na ovaj način obezbede sopstvenu egzistenciju i povećava njihov rizik od osiromašenja u slučaju neuspeha na tržištu. Konačno, situacija je takva da su najzastupljeniji i najpovlašćeniji klijenti banaka upravo vlasnici krupnog kapitala.

Posebno nakon velike krize finansijskog sektora iz 2007/2008. godine, sve su prisutniji koncepti socijalnog, etičkog, alternativnog, održivog i razvojnog bankarstva. De Klerk (Frans de Clerk) ističe da se etički preporod ovog sektora već dešava zajedničkim naporom samosvesnih potrošača, etičkih investitora, društveno odgovornih biznisa, nevladinih organizacija, kulturnih industrija, i vodećih međunarodnih institucija koje zajednički rade na trostrukoj "donjoj liniji" koju čine ljudi, planeta i profit (De Clerk 2009). Moralistički pristup ovog autora koji rešenje problema finansiranja društvene reprodukcije vidi u moralnoj renesansi postojeće globalne ekonomije nije samo svojstven De Klerku. Veliki broj finansijskih stručnjaka koji promovišu i razvijaju etičko bankarstvo takođe smatra da odgovornost za razvoj socijalno i ekološki održivog sistema finansiranja pada na same aktere na tržištu kapitala.

Sam pojam etike u bankarstvu podrazumeva integrisanje ekološke, etičke i socijalne analize u investiciono odlučivanje, zajedno sa čisto finansijskom evaluacijom instrumenata (akcija i obveznica). Ovo znači odabir hartija od vrednosti (HoV) koje zadovoljavaju specifične kriterijume odgovornosti – postavljene unapred – u pogledu transparentnosti i poštenja prema ključnim subjektima (zaposlenima, akcionarima, klijentima, životnoj sredini, građanima, budućim generacijama i dr.) (Delia 2013: 39). Pored toga što je teško razviti metode za analizu ekoloških, etičkih i socijalnih mehanizama za merenje etičnosti finansiranja, potrebno je obezbediti i zaštitu javnog interesa u najširem smislu, kao i uključivanje svih subjekata na koje ovakvo donošenje odluka ima uticaja. HoV same po sebi ne mogu da zadovolje bilo kakve kriterijume odgovornosti, posebno ne u pogledu poštenja prema ključnim subjektima, s obzirom na to da ostaju u vlasništvu finansijskih institucija, a same po sebi predstavljaju dokumenta koja dokazuju vlasništvo nad određenim dobrima i njihovu vrednost izraženu u novcu. Ukoliko ne dođe do promene u vlasničkim strukturama nad pomenutim HoV i to od finansijskih institucija ka pomenutim ključnim subjektima, ne postoji način da se pomenuto poštenje garantuje.

Primere dobrih praksi ovako postavljenog koncepta etičkog bankarstva možemo naći u saradnji dela evropskog civilnog sektora koji se fokusira na razvoj samoupravnih praksi u gradovima i etičkih banaka kao što su *GLS banka* u Nemačkoj, *Trodos* u Holandiji, *Banca Etica* u Italiji. Plod ovakve saradnje su obično zadruge sa razvijenim biznis planovima koje na tržištu obezbeđuju sredstva za finansiranje nekomercijalnih aktivnosti. Kristijan Graufogel (Christian Grauvogel) primećuje da postojeća ekonomizacija prethodno javnih ili nekomercijalnih sektora mora da se analizira iz kritičkog ugla, s obzirom na to da je situacija ovih samofinansirajućih inicijativa ambivalentna. Finansirajući svoje neprofitne aktivnosti kroz komercijalne aktivnosti, ovakvi modeli ubrzavaju nestanak države blagostanja (Grauvogel 2017: 52).

Od nedavno i u regionu posluje etička banka. Konkretno, radi se o *Ebanci* iz Hrvatske, čiji je jedan od članova operativnog tima i Goran Jeras. On problem klasičnog poslovnog bankarstva vidi u težnji za maksimalnim uvećanjem profita pri minimalnim ulaganjima, što se postiže kroz nenamenske potrošačke kredite za građane koji u ukupnom obimu kredita u Hrvatskoj učestvuju sa preko četrdeset odsto. Ovi krediti ne služe produkciji i razvoju ekonomije, već samo potrošnji, što korisnike kredita stavlja u gori položaj. Jeras rešenje ne vidi u državnoj regulaciji, već u razvoju etičkih banaka koje su u vlasništvu svojih klijenata, dele poslovni prostor sa organizacijama svojih klijenata, novac investiraju nazad u projekte svojih klijenata/vlasnika i ne bave se špekulacijama na međubankarskom tržištu (Jeras, internet). Uprkos dobrim namerama i potencijalno etičkim principima poslovanja, etičke banke i dalje ostaju u privatnom vlasništvu bez obzira što je reč o njihovim klijentima, što ostavlja otvoren prostor za oportuno ponašanje i ostavlja nas na milost i nemilost etici njihovih vlasnika.

Može se zaključiti da ovako koncipirano etičko bankarstvo ne zadovoljava u potpunosti specifične uslove finansiranja zajedničkih dobara, čiji su interesi po prirodi drugačiji od onih koje imaju akteri na tržištu. Ne samo da nedostaju regulative koje obavezuju finansijski sistem na etično ponašanje, već nedostaju i bilo kakvi pravni okviri koji podstiču organizovanje parafinansijskih institucija koje bi svoja sredstva prikupljala i plasirala na principima koji nisu tržišni. Iako razvoju zajedničkih dobara pogoduje koncept etičke banke, nesumnjivo više od klasičnih komercijalnih banaka, mogućnost za oportunističko ponašanje bi trebalo sistemski onemogućiti. Sve dok postoji mogućnost da se zajednička dobra saobraze

sa kapitalističkim praksama zbog nedostatka valjanih institucionalnih potpora koje omogućavaju vantržišno poslovanje, velike su šanse da će se to i dešavati.

Reference

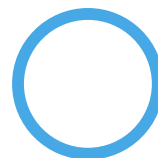
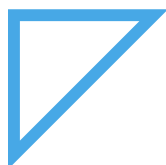
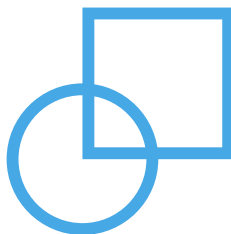
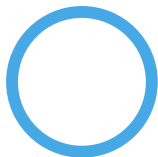
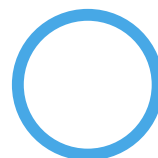
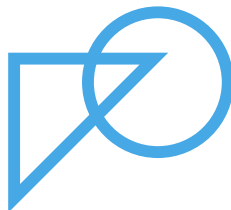
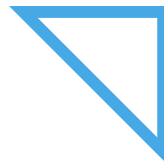
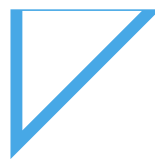
Frans De Clerk (2009), "Ethical Banking", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FT7v5z> (pristupljeno 19.02.2018.)

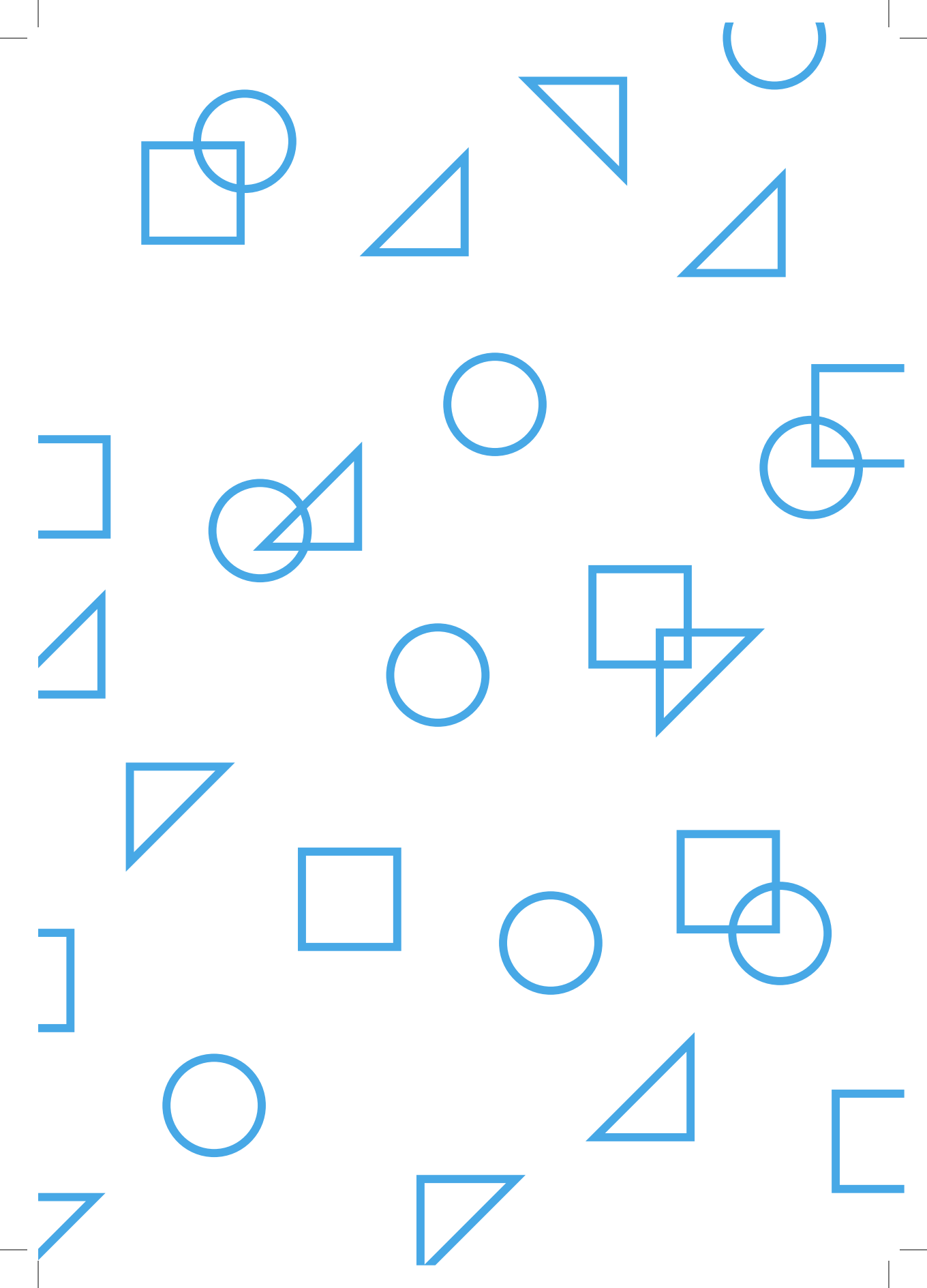
Delia, E.P. (prir.) (2012), *Introducing Ethical Investment In a Dynamic Society*, APS BANK, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/qc1VJ4> (pristupljeno 15.02.2018)

Grauvogel, Christian (2017), "With capital against speculation. New institutions and cooperative finance in times of austerity", u Patti, Daniela i Polyak. Levente (prir.), *Funding Cooperative City. Community Finance and the Economy of Civic Spaces*, Vienna: Cooperative City Books, str. 45-50.

Jeras, Goran (2017), "Etična banka i decentralizirani razvoj lokalne ekonomije", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2G1IkCi> (pristupljeno 19.02.2018.)

II Država i grad u odnosu prema zajedničkim dobrima

Država i zajednička dobra

— Miloš Kovačević i Jovana Timotijević

Jednu od osnovnih pretpostavki teorije o “tragediji” zajedničkih dobara predstavlja ona da zajednička dobra nisu održiva zbog toga što svaki čovek, kao *racionalno* biće, ima primarnu potrebu da uveća sopstvenu dobit, što vremenom iscrpljuje zajednički resurs. Na ovoj konstruisanoj i esencijalizovanoj *racionalnosti* počiva i klasična politička ekonomija Adama Smita (Adam Smith) ili Dejvida Rikarda (David Ricardo), te i zahtev u korist tržištem oblikovanih društvenih i proizvodnih odnosa. Posledično, naturalizacija *rasta*¹⁹ i *sebičnosti* pojedinca otežava i promišljanje drugačijih mogućih formi, ne samo svojine i upravljanja resursima, već i društvenih odnosa koji se takvim upravljanjem ostvaruju i neguju, zasnovanih na solidarnosti, zajedništvu i principima opšteg dobra.²⁰ U kontekstu na taj način tumačene *racionalnosti*, koncept zajedničkih dobara (*commons*), kao sve aktuelnije i artikulisanije alternative kapitalističkim odnosima i privatnoj svojini, delegitimise se kao *iracionalan* i utopijski, upravo potkrepljujući ideju o *bezalternativnosti* postojećeg poretka. Stoga je važno ne samo da se ukaže na potencijale koncepta zajedničkih dobara (koji nikako nisu oslobođeni rizika od neuspeha ostvarivanja ili pervertiranja), već i da se otvore pitanja i razmotri mogućnosti transformacije države u okvir koji prepoznaje zajedničku svojinu i podržava proizvodne odnose zasnovane na ideji zajedničkog dobra, ali i sâm funkcioniše na nekim od principa svojstvenim ideji zajedničkog. Jednako je važno, međutim, i da, u traganju za anti-kapitalističkim strategijama promene, postojeće prakse zasnovane na logici zajedničkih dobara ne posmatamo normativno, već da ih kritički analiziramo, preuzimajući transformativni potencijal tih praksi, ali istovremeno razumevajući njihove domete, rizike i stranputice.

¹⁹ Videti tekst Miloša Kovačevića “Praktikovanje zajedničkog kao alternativa robnoj proizvodnji” na početku ove publikacije.

²⁰ O tome na koji način se, iz perspektive jednog ekonomiste, raščinjava mit o neophodnosti tržišta, vidi: Van der Linden 2017.

Zajednička dobra s' onu stranu dihotomije tržište/država

Zajednička dobra predstavljaju oblik svojine izvan ustaljene podele na privatno i javno. Ono što je svojstveno zajedničkim dobrima, nije samo pitanje vlasništva nad *resursom*, već podjednako i način na koji se resurs koristi ili se njime upravlja, odnosno *praktikuje zajedničko* kao i *zajednica* koja se okuplja oko resursa, koristi ga i upravlja njime. Dakle, ovakva tripartitna definicija sugerije da nema zajedničkog dobra bez zajedničkog resursa kojim se upravlja prema pravilima koje je stvorila sama zajednica (a ne regulisala država ili tržište). Benkler (Yochai Benkler) takođe navodi i dva parametra prema kojima se zajednička dobra dele na četiri tipa, a koji su relevantni za razumevanje relacije *privatno-zajedničko-javno*. Prvi parametar se odnosi na dostupnost resursa – da li je resurs otvoren svima ili je ekskluzivno dostupan članovima zajednice koja ima vlasništvo nad resursom i određuje pravila upravljanja njime. Drugi parametar se odnosi na to da li zajedničko dobro regulisano ili ne – stepen regulisanosti može se kretati od strogo definisanih pravila do potpuno slobodnog pristupa (*open access commons*). (Benkler 2003: 6,7)

Neretko se u savremenim tekstovima koji zagovaraju koncept zajedničkih dobara kao novi model organizacije zajednice, pominje sintagma “sa one strane tržišta i države”. Potrebno je, pre svega, ukazati na određene probleme i donekle varljivu implikaciju ove sintagme. Ona počiva na dva “idealtipska” modela – model slobodnog tržišta sa minimalnom državom (koja pruža samo vojnu bezbednost i zaštitu vlasničkih prava, kao i infrastrukturu) i model centralne države koja (autoritarno) kontroliše sve ekonomsko-društvene procese kroz planski pristup. Istorijski gledano, očigledno je da takvi modeli predstavljaju svojevrsne redukcije, te da država i tržište ne moraju nužno stajati, a najčešće i ne stoje, u odnosu “ili/ili”. Naprotiv, savremene kapitalističke države demonstriraju jasno na koji način funkcioniše i održava se simbioza između države i kapitala u kojoj država koristi svoje mehanizme za stvaranje uslova za reprodukciju kapitala, te teško možemo govoriti zaista o slobodnom tržištu. Sa druge strane, ideja centralne, autoritarne države, kao druga strana pomenute dihotomije, takođe predstavlja reduktivno, najčešće ideološki motivisano, razumevanje *realsocijalističkih* društava koja su, sa jedne strane, bila daleko od države bez ikakvog upliva tržišta, a sa druge su, recimo u slučaju samoupravnog socijalizma, centralnost države stavljala, između ostalog, i u službu uspostavljanja egalitarnijeg društva i sveukupnog razvoja.

Ipak, svakako ne treba zanemariti i zajedničke ravni ovakvih *top-down* modela organizovanja, koje strukturalno određuju uslove društvene reprodukcije i koje je potrebno kritikovati u svrhu promišljanja drugačijih struktura i principa društvene organizacije. U tom smislu, veoma često promišljanje alternativa “van dihotomije država/tržište” znači istovremeno i traženje tzv. “trećeg puta”, odnosno praksi koje se zasnivaju na principima drugačijim od etatičkih ili kapitalističkih, dok se istovremeno ispušta kritika strukturalnih uzroka (koji imaju veze i sa državom i sa tržištem), a koje je neophodno ukinuti ili transformisati, a ne tek dopuniti ili umanjiti negativne efekte njihovog postvarenja. Zbog takve nedostatne artikulacije, odnosno izostanka jasnijeg određenja spram tržišta (i kapitalističke države), neke od praksi zasnovanih na zajedničkom upravljanju možemo smatrati i apolitičkim. (Dolenec et al 2015: 7)

Ipak, nužno je osvrnuti se i na razlike u relacijama zajednička dobra-država i zajednička dobra-tržište. Sâm koncept države ne implicira nužno određen ideološki model, već je pre svega okvir u kome se različiti proizvodni i društveni odnosi uspostavljaju, suprotstavljaju i reprodukuju. Nema permanentnih ili *a priori* državnih pravila i institucija, već su oni rezultat društvene borbe. Država je društvena relacija, te njena moć dolazi iz specifičnih političkih struktura i strategija koje oblikuju državu i koje država oblikuje (Jessop 2016). Razumevanje države kao (dinamične) relacije, a ne autonomnog sistema, omogućava dva značajna uvida. Pre svega, ni jedna država nije intrinzično autoritarna, niti kapitalistička, te u suprotnosti sa društvenom reprodukcijom zasnovanom na ideji zajedničkih dobara. Takođe, njena aktivna uloga u reprodukciji dominantnih načina proizvodnje i društvenih odnosa, znači istovremeno da ona ne može biti izostavljena u promišljanju alternativa, te i one koja se zasniva na ideji zajedničkog dobra.

Sa druge strane, i za razliku od moguće kompatibilnog odnosa države i zajedničkih dobara, tržište ne može biti *produktivan* kontekst za razvoj društva zasnovanog na ideji zajedničkog dobra, već samo može težiti da eksploatiše rezultate praktikovanja zajedničkog.²¹ Naime, ma koliko je bilo neophodno ograđivanjem uništiti zajednička dobra zarad omogućavanja tzv. prvobitne kapitalističke akumulacije, istovremeno zajednička (kao i javna) dobra jesu i nastavljaju da budu jedno od “konstitutivnih nečistoća” odnosno nedoslednosti koje su neophodne za reprodukciju uslova te iste kapitalističke proizvodnje. Tako danas možemo diskutovati i o

²¹ Detaljnija argumentacija u prilog ovoj tezi može se pronaći u tekstu Aleksandra Matkovića “Prvobitna akumulacija i druga ‘tragedija’ zajedničkih dobara” u ovoj publikaciji.

savremenim praksama zajedničke svojine i upravljanja, kao o privremenim i partikularnim praksama, koje kapitalizam teži da apsorbira i kooptira.

Ukoliko, ipak, težimo društvu u kome je dominantna logika privatnog vlasništva zamenjena konceptom zajedničkog dobra, neophodno je uputiti zahtev za radikalnom transformacijom proizvodnih i društvenih odnosa, te dekonstrukcijom pretpostavki i perspektiva kapitalističke proizvodnje i reprodukcije. U tom slučaju, s obzirom da kapitalistička država igra značajnu ulogu u reprodukciji kapitalističkog modela proizvodnje i društvenih odnosa, ona se upravo treba razumeti i kao “jedno od ključnih polja borbi” (Vesić 2015: 53). Ono što je neophodno, dakle, jeste rekonceptualizacija državne moći, kako bi mogla da prihvati praktikovanje zajedničkog kao jedan od post-kapitalističkih, odraslih²² mehanizama ispunjavanja zajedničkih potreba i upravljanja društvom (Bollier 2016: 3).

Kapitalistička država spram zajedničkih dobara

Liberalna država se samoreprezentuje kao neutralna sila izvan društva, čiji je zadatak da se brine o opštem dobru i u kojoj su svi građani jednaki pred zakonom, bez obzira na njihova lična svojstva, uključujući i klasnu pripadnost. Pored prividne nepristrasnosti, liberalnu državu karakteriše i dvostruko ograničenje domena političkog uticaja građana, koje je po sebi *par excellence* politička strategija u korist reprodukcije uslova za kapitalistički način proizvodnje i sistem društvenih odnosa.

Pre svega, konstrukcija podele na privatnu i javnu sferu predstavlja ključni čin depolitizacije značajne sfere ljudskog života – sfere doma i privatnosti – koja ostaje (pravno) nenormirana ili značajno manje normirana u poređenju sa javnom sferom. Kako unutar privatne sfere, “po prirodi stvari”, vladaju odnosi brige, a ne odnosi moći, normiranje sfere doma bi predstavljalo neopravdani upliv drugih u život pojedinca i atak na njegovu privatnost.²³ Nadalje, privatnoj i javnoj sferi su, u određenoj meri, analogne i sfere reprodukcije i produkcije. Ova podela je takođe rodno određena, imajući u vidu da i dalje pretežno žene obavljaju većinu reproduktivnog rada koji je neplaćen upravo zbog toga što se prikazuje kao “rad iz ljubavi”.

²² *Odrast* je prevod izraza *degrowth*, koji označava savremeni teorijski i aktivistički okvir kritike rasta kao proklamovanog društvenog i ekonomskog cilja. Više o tome biće objašnjeno kasnije u tekstu.

²³ Dihotomiju privatno-javno, odnosno lično-političko, kritikovale su feministkinje drugog talasa ukazujući na porodično nasilje i neplaćeni kućni rad kao očigledne kontra-primere ovoj idealizovanoj viziji privatne sfere.

Od neprepoznavanja reproduktivnog rada kao produktivnog rada nemaju korist samo muškarci, nego i kapitalisti, jer bi plaćen reproduktivni rad podrazumevao i veće nadnice, što bi dovelo do smanjenja stope eksploatacije. Drugo, još jedan čin depolitizacije predstavlja podela javne sfere na sferu ekonomije i politike (obrazovanje, kultura, odbrana itd.). Pravno i sindikalno sve nezaštićeniji radnici nemaju mogućnost da zaštite ni svoje nejelementarnije interese, a posebno da kolektivno utiču na razvoj preduzeća u kojima rade. Pored toga, ekonomske odluke višeg nivoa, pogotovo one u sferi produkcije, sve manje se vide kao odluke koje treba da donose građani. Zbog svog navodno nenormativnog karaktera, sfera ekonomije se sve više doživljava kao sfera o kojoj, umesto građana, treba da odlučuju stručnjaci. Prostor za neslaganje se kroz navedene dve strateške depolitizacije radikalno sužava i domen političkog se svodi na politiku u najužem mogućem smislu. Radikalnija i sveobuhvatnija društvena promena se isključuje kao politički nemoguća i građanima preostaje samo da se pozicioniraju na, po kapitalizam bezopasnoj, koordinati društvene progresivnosti, odnosno konzervativnosti.

Marks (Marx) je osporavao neutralnost i nezavisnost liberalne države tvrdeći da su politika, pravo, kultura, religija, moral, pa i sama država (politička nadgradnja), determinisani oblikom proizvodnje koji je dominantan u datom društvu (ekonomska baza). Sfera politike i ekonomije, kao i sfera doma i ekonomije, nisu međusobno odvojene. Razlog za neutralnost liberalne države i ograničenje domena političkog uticaja građana leži u imperativu da se održi društvena reprodukcija posredovana robnom proizvodnjom. To ne znači da svaki fenomen u političkoj nadgradnji nužno ima svoj uzrok u ekonomskoj bazi (Jessop 1990: 26). Marksova namera je bila da se distancira od rasprava o državi koje uopšte nisu uzimale u obzir ekonomske odnose, a ne da napravi jednostavnu redukciju političkog na ekonomsko koja karakteriše ekonomizam (Heinrich 2015: 195). Prema ekonomističkom pogledu, sa nastankom klasa nastaje i liberalna država uz pomoć koje ekonomski vladajuća klasa postaje i politički vladajuća klasa. Dakle, prema ovom pogledu liberalna država je "produžena ruka" vlasnika kapitala koja služi njihovim direktnim interesima. Situacija je ipak nešto složenija i čini se da ovakva perspektiva ne otkriva suštinsku odliku liberalne države. Glavna funkcija liberalna države jeste da održi kapitalistički oblik proizvodnje i njena funkcija često može da se kosi sa direktnim interesom većine vlasnika kapitala, ali da istovremeno doprinosi njihovim dugoročnim interesima.

Prodaja radne snage nema alternativu

Iako se među politikama koje (neo)liberalne države sprovode mogu pronaći mnoge koje pogoduju bogatima, među njima su i one (mada sve ređe) koje se odnose na radnike i *ranjivije* grupe populacije. Politike koje se odnose na pitanje siromaštva predstavljaju problem za zastupnike ekonomističkog određenja države kao instrumenta kojim ekonomski vladajuća klasa ostvaruje isključivo svoje neposredne interese. Međutim, načelni problem sa ovim određenjem je taj što ono zanemaruje kvalitativnu razliku između građanskih i predgrađanskih država – građanska država tretira sve svoje građane kao slobodne i jednake vlasnike privatnog vlasništva. Ekonomska i politička vladavina je u predgrađanskom društvu bila sjedinjena. Dok su nejednake ekonomske pozicije u predgrađanskom društvu opravdavane različitim političkim staležima, radnici su u građanskom društvu “dvostruko slobodni”. Radnici su slobodni u formalnom smislu da sa vlasnicima kapitala sklope ugovor kakav žele, ali su “slobodni” i od kapitala, odnosno ne poseduju nikakvu relevantnu svojinu, tako da su primorani da sklope ugovor kojim će prodati jedinu robu koju poseduju – svoju radnu snagu (Heinrich 2016: 92-94). Pritom treba primetiti da je ova prinuda impersonalna i naizgled čisto ekonomska. Kada se incijalni preduslovi za razvoj kapitalizma zadovolje, više nema potreba da država posegne za fizičkom prinudom kako bi se održala ekonomska eksploatacija. Dovoljno je da država tretira svakog građanina kao ravnopravnog i slobodnog vlasnika privatne svojine i da garantuje da će se svi građani upravo tako i ponašati jedni prema drugima (Heinrich 2015: 197-199). Marks o prirodi kapitalističke proizvodnje piše:

“Kapitalistički odnos ima za pretpostavku da su radnici odvojeni od svojine nad uslovima za ostvarenje rada. A čim kapitalistička proizvodnja stane jednom na noge, ona ne samo što održava ovu podvojenost, već je i reprodukuje u sve većem razmeru.” (Marks 1947: 603).

Vidimo dakle da liberalna država ne mora da bude isključivo instrument kojim ekonomski vladajuća klasa pod maskom neutralnosti sprovodi političku dominaciju nad podređenim klasama kako bi se odnosi eksploatacije održali. Građanska država u svom “idealnom preseku”²⁴ može zaista da bude neutralna i da tretira sve građane kao jednake u datim

²⁴ Marks je na više mesta u *Kapitalu* naglasio da se bavi teorijskom, a ne istorijskom analizom kapitalističkog načina proizvodnje. “Idealni presek” kapitalističkog načina proizvodnje ili građanske države označava nivo apstrakcije na kome se bavimo određenom pojavom. Kada kažemo da se bavimo analizom nečega u “idealnom preseku” to znači da se bavimo teorijskom analizom suštinskih karakteristika predmeta našeg istraživanja, odnosno onih karakteristika koje ostaju iste bez obzira na istorijski ili geografski kontekst.

okvirima i da se eksploatacija održi. To je zbog toga što jednak tretman inicijalno nejednakih ne dovodi do jednakosti, nego održava ili čak povećava inicijalnu nejednakost.

Socijalna davanja su uslovljena prodajom radne snage

Rešenja ekonomskih i političkih problema koja su zanovana na logici zajedničkih dobara često su kriminalizovana zbog toga što implicitno dovode u pitanje nacionalni suverenitet, zapadne pravne norme i neoliberalni ekonomski sistem (Bolier 2016: 3). Takođe, postojeća legislativa, očekivano, podržava i prioritizuje privatno vlasništvo.²⁵

Premda, da bi država **praktikovanje zajedničkog** učinila marginalnim, ne mora nužno da ga zabrani, već je dovoljno i da uslovi socijalna davanja prodajom radne snage. Socijalnim davanjima država održava trajnim potencijal za rad onih ljudi koji na tržištu rada u datom trenutku nisu uspjeli da prodaju svoju radnu snagu i tako održava **rezervnu armiju radne snage**. Na taj način država dugoročno dvostruko doprinosi većoj akumulaciji kapitala. Prvo, rezervna armija radne snage vrši pritisak na zaposlene i slabi njihovu poziciju. Borba zaposlenih za bolje uslove rada i više nadnice otežana je spremnošću (koja je prinudna, a ne stvar izbora) nezaposlenih da rade pod lošijim uslovima i za manje nadnice. Drugo, responzivnije se može odgovoriti na iznenadne potrebe za proširenjem opsega proizvodnje u situaciji u kojoj rezervna armija radne snage postoji, nego u situaciju pune zaposlenosti.

Kapitalisti su po pravilu protiv socijalne pomoći, zakonski utvrđenih minimalnih nadnica, radnog vremena i mera zaštite na radu, zbog toga što ove mere za njih predstavljaju dodatne troškove i tako smanjuju neposrednu akumulaciju kapitala. To što kapitalistička država, uprkos protivljenju pojedinačnih kapitalista, ipak sprovodi pomenute mere pokazuje da je pogrešno "instrumentalističko" određenje države prema kojem je država samo instrument kojim ekonomski vladajuća klasa i politički vlada. Da je "instrumentalističko" određenje države tačno, kapitalistička država bi sprovodila neposredni interes pojedinačnih kapitalista i ukinula sva socijalna davanja i zakone kojima se određuje minimalna nadnica, ograničava radno vreme, pa time i uslov za stvaranje

²⁵ U Srbiji, recimo, postoji priznanje zadružne svojine, premda je njeno određenje nedostatno spram privatne svojine, koja predstavlja nedvosmisleno dominantni i privilegovani oblik svojine.

²⁶ Pogledati tekst Aleksandra Matkovića "Prvobitna akumulacija i druga' tragedija' zajedničkih dobara" u ovoj publikaciji.

profita.²⁶ Međutim, to što je “instrumentalističko” određenje države pogrešno ne znači ni da je samoreprezentacija građanskih država kao neutralnih tačna.

Akumulacija kapitala preti da uništi rad i prirodu kao dva osnovna zajednička dobra koja su temelj bilo kakvog oblika proizvodnje (Harvey 2011). Kao što je slučaj sa prirodnim resursima i infrastrukturom koju obezbeđuje država, za kapital je i blagostanje radne snage trošak koji treba da se izbegne tako što će se preneti na drugog (porodicu, lokalnu zajednicu, državu). Drugim rečima, kapitalisti *eksternalizuju* troškove, kako bi što uspešnije ostvarili akumulaciju, ali, istovremeno, zbog toga što ne brinu o okruženju i blagostanju radnika, uništavaju temelje produkcije i akumulacije (Dolenec 2015: 10). S obzirom da kapital ima tendenciju da uništi objekat sopstvene eksploatacije (bilo da su u pitanju radnici ili ekosistem), država ekološkim merama i merama socijalne zaštite radnika i privremeno nezaposlenih štiti dugoročni opšti kapitalistički interes omogućavajući reprodukciju radnika i regeneraciju prirode i njihovu dalju eksploataciju (Jessop 1990: 37).

Rast = opšti interes

Kapitalizam je društveni sistem u kom dominantno mesto zauzimaju privatno vlasništvo i tržišna ekonomija. Za Marksa, kapital je proces koji se izražava kroz novac koji želi biti umnožen. Tako je kapitalizam sistem koji je strukturiran oko kontinuirane akumulacije. Akumulacija, dalje, podrazumeva kontinualni rast ili, u surpotnom, nastaju kolaps i devaluacija kao prethodnici nove faze akumulacije. Dakle, kapitalističke ekonomije mogu ili *rasti ili propasti* – rast je tako inherentan logici kapitalističke proizvodnje (stalno uvećanje produktivnosti, te eksploatacije radnika i radnica, te viška vrednosti; širenje rezervne armije radnika; širenje tržišta, i dr.). Možemo, dakle, govoriti o imperativu ekonomskog rasta.

U demokratskim državama, partije na vlasti, kako bi tu i ostale, moraju da očuvaju poverenje birača. Čak i kada vladu formiraju leve partije, njihov manevarski prostor je ograničen time što su materijalni temelji države povezani sa akumulacijom kapitala. Što je veća akumulacija kapitala, veći su poreski prihodi i finansijske mogućnosti države. Da bi država izdvajala za visoka socijalna davanja ili bilo šta drugo čime bi mogla očuvati poverenje

²⁷ Za kritiku BDP-a kao pokazatelja životnog standarda građana pogledaj tekst Aleksandra Elezovića “Ekonometrija zajedničkih dobara” u ovoj publikaciji.

građana, ona mora podsticati akumulaciju kapitala. Rast BDP-a se tako olako prevodi u opšti interes. Logika je sledeća: povećana akumulacija kapitala dovodi do investicija, investicije dovode do novih radnih mesta, nova radna mesta dovode do više plata, više plata dovode do više roba i usluga, a opšti interes je da raspolažemo sa što više željenih roba i usluga.²⁷ Međutim, ne samo da nam rast BDP-a, zaposlenosti i prosečne plate ne govori o tome na koji način su zarade distribuirane među celokupnim stanovništvom (konzistentni su sa ogromnim ekonomskim razlikama), nego kapitalističke ekonomije (ne svojom voljom) prolaze kroz faze malog rasta, stagnacije ili negativnog rasta, ali to su samo privremena stanja. U kapitalizmu, izostanak rasta vodi u veću eksploataciju radne snage, kako bi se održala visina profita. Međutim, nije moguće da se eksploatacija beskonačno povećava. U tom smislu, izostanak rasta destabilizuje kapitalizam, a time i (neo)liberalnu državu.

Država za zajednička dobra

Mogućnost partnerstva države i proizvodnje zasnovane na zajedničkim dobrima još uvek je predmet rasprave na nivou koji je daleko od jasno artikuliranih modela – u kojoj meri država učestvuje i na koji način, koje su njene nadležnosti i mehanizmi, koliko uopšte govorimo o postojećim institucijama i mehanizmima ili govorimo o sasvim novom konceptu države i uvođenju novih institucionalnih okvira, kakav je odnos javnih (državnih) dobara i zajedničkih dobara, itd. Ovde svakako nećemo ponuditi odgovore ili gotove modele, već pregled nekih relevantnih pitanja i rasprava u vezi sa principima ili nagoveštajima modela države zasnovane na praktikovanju zajedničkog (nasuprot etatizmu ili kapitalističkom poretku).

Policentričnost kao model organizacije i participativnog upravljanja

Fokus levih teorija je do skoro bio u značajno većoj meri usmeren na pitanje vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, pre nego na demokratizaciju upravljanja njima. Pitanje svojine je važno pitanje, premda nije jedino određujuće za radikalnu promenu društvenih odnosa. U tom smislu, način proizvodnje i raspodele, kao i upravljanja i odlučivanja čine se, bar u istoj meri, relevantnim.

Jedan od osam principa upravljanja zajedničkim dobrima koje Elinor Ostrom (Elinor Ostrom) navodi, tiče se participativnog odlučivanja i osigurava da *oni koji direktno ili indirektno osećaju posledice određenih*

pravila ili odluka, moraju učestvovati u formulisanju i donošenju tih odluka i pravila (Ostrom 1990: 90). Ideja horizontalnog odlučivanja i upravljanja, koja proističe iz principa Elinor Ostrom, dokazano je ostvariva i održiva kroz primere kolektivnih, samoorganizovanih ekonomija na nižem nivou. Danas tehnologija čini sve zamislivijim participativno učestvovanje i na višim nivoima, ali ostaje predmet debate na koji način funkcionišu odnosi među nivoima po vertikalnoj osi. U tom smislu, može se govoriti o konceptu *policentričnog sistema*, koji predlaže Ostrom, zasnovanom na velikom broju manjih jedinica koje su formalno nezavisne jedna od druge, a svoje međusobne odnose regulišu i formiraju unutar opšteg sistema pravila. Džejn Mejnsbridž (Jane Mansbridge), razvijajući dalje ovaj pristup, sugeriše da je potrebno sagledati moguću ulogu države kao viši nivo strukturne podrške lokalnim zajednicama i njihovim polu-autonomnim mehanizmima odlučivanja. Ona predlaže da bi država mogla da uzme učešća u servisiranju, nadgledanju, izvršenju, rezoluciji konflikta, kao entitet na višem nivou (Mansbridge 2014: 9). Konkretno, Mejnsbridž predlaže četiri moguće uloge države u policentričnom sistemu: prvo, država nameće rešenje ukoliko lokalne strane ne mogu da dođu do rešenja; drugo, država pruža relativno neutralne informacije o rešenjima za određeni problem, kako bi se na osnovu tih informacija postigao neki dogovor; treće, država omogućava prostor za pregovore u kojima je moguće postići priuštive i primenljive dogovore; i konačno, država pruža podršku u nadgledanju i sankcijama u fazi implementacije dogovora koji je postignut (Mansbridge 2014: 9). Čini se, međutim, da se principi zajedničkog upravljanja ne mogu naprosto transponovati na sve nivoe upravljanja, jer takva *fetišizacija čiste horizontalnosti* zanemaruje domete takve organizacione strukture, te je nužno govoriti o hijerarhizovanim modelima na višim nivoima, čije međusobne relacije mogu dosledno pratiti princip horizontalnosti (Harvey 2013: 107), ali i posebnim ulogama koje su svojstvene određenim nivoima upravljanja i odlučivanja. Tako, recimo, ovakav koncept “minimalne države” kao spoljnog autoriteta, praćen autonomijom lokalnih zajednica/grupa zanemaruje razlike u tretmanu resursa i usluga, njihovoj dostupnosti i nužnosti (šta od tih resursa zadovoljava osnovne uslove društvene reprodukcije, a šta ne), što teško može biti odbranljivo. Ono što u ovakvom modelu ostaje nejasno jeste, između ostalog, i mehanizam upravljanja državnom infrastrukturom i prirodnim dobrima koji se dele na nivou cele države i nužni su za zadovoljenje osnovnih potreba društva. Takvi resursi, mnogo je izvesnije, moraju ostati *javna dobra*, dok se njihova *društvenost* ogleda u efektivnoj društvenoj kontroli nad njima – *zajedničkom upravljanju*.

U tom smislu, i Harvi (David Harvey) ukazuje na opasnost da se “kroz policentrično upravljanje, reprodukcija klasnih privilegija i moći glatko uklapa u neoliberalne klasne strategije društvene reprodukcije” (Harvey 2013: 123). Naime, zajedno sa nekim drugim predlozima za decentralizovanu strukturu države, i ovaj može upasti u zamku povećanja nivoa društvene nejednakosti. Postoji, dakle, izvesna napetost u tendenciji prema partikularnoj autonomiji jedinica koja može ponuditi viši stepen participacije i demokratizacije u odlučivanju, s jedne strane, i potrebe za određenim pravilima i standardima, kao i univerzalnosti pristupa određenim dobrima i uslugama, na višem nivou (moguće nivou države) kako bi se sprečila nejednakost između jedinica, sa druge strane.

Razuslovljavanje prodaje sopstvene radne snage i zadovoljavanja socijalnih potreba

Kako je prethodno navedeno, kroz mere štednje i njima svojstvenu privatizaciju javnih i komunalnih usluga, sopstvena reprodukcija građana, te zadovoljavanje njihovih osnovnih potreba, uslovljena je prodajom njihove radne snage na tržištu (od javnih usluga zdravstva i obrazovanja koja su sve manje dostupne bez nadoknade svim građanima, do pitanja dostupnosti stambenog prostora koje je pod pritiskom komodifikacije postalo jedno od najakutnijih problema danas) i njihovom daljom eksploatacijom. Država, čiji bi prioritet bilo zadovoljenje društvenih potreba i razvoj svakog pojedinca, morala bi podrazumevati razgradnju ove međusobne (konstruisane) uslovljenosti.²⁸ U tom smislu, pored ponovnog

²⁸ Neke forme dohodaka (ne)uslovljenih prodajom radne snage su nam poznate i danas. U kapitalističkim državama njihov cilj je da održavaju socijalni mir među onim grupama koje trenutno nisu u mogućnosti da se uključe na tržište rada. Ipak, ni ovi mehanizmi nisu sasvim oslobođeni sprege sa radom. S jedne strane, recimo, penzije omogućavaju dohodak za one koji zbog starosti ili smanjenih kapaciteta nisu više u mogućnosti da učestvuju na tržištu rada. Međutim, osim što same po sebi podrazumevaju prethodno višegodišnju prodaju sopstvene radne snage, kriterijumi osvajanja prava na penziju se vremenom menjaju tako da se smanjuju vreme i obim državnih davanja i prebacuju teret na pojedinca za snošenja troškova sopstvene reprodukcije. Sa druge strane, problemi sistema socijalne pomoći su višestruki: ona je vrlo često nedovoljna za zadovoljenje osnovnih uslova reprodukcije na svakodnevnom nivou, ne isplaćuje se redovno i podrazumeva u velikoj meri društveno neprepoznati rad, kriterijumi za njeno dobijanje su u nesrazmeri sa onim što ona omogućava (korisnik socijalne pomoći ne sme imati nepokretnu imovinu, ali mu/joj iznos te iste pomoći ne može obezbediti stambeni prostor), a veoma je česta i javna stigmatizacija korisnika socijalne pomoći. Ovde se može iskoristiti termin *work-for-labour* koji bi mogao da se prevede kao *rad zarad društveno priznatog rada* - rad koji nema razmensku vrednost, ali je neophodan ili preporučljiv (Standing 2011: 120). Socijalni sistem je restruktuiran tako da primorava primaoca socijalne pomoći da prolaze kroz sve kompleksije procedure kako bi dobili ili zadržali socijalnu pomoć. Čekanje u redovima, putovanje da bi se čekalo u redovima, popunjavanje obrazaca, odgovaranje na pitanja, pribavljanje papira da se dokaže ovo ili ono, sve su to aktivnosti koje zahtevaju mnogo vremena, a uopšte nisu prepoznate.

osvajanja državnih sistema usluga i institucija, postojeći teorijski i aktivistički napori u ovom smeru nude predloge mogućih mehanizama koji se ovde ukratko objašnjavaju, uz neophodno podsećanje da je istovremeno važno zadržati kiritičku perspektivu u pogledu konteksta u kome se one predlažu i realizuju, kao i o njihovim dometima i rizicima.

Mehanizam o kom se danas sve češće govori je *univerzalni osnovni dohodak*. Osnovna ideja univerzalnog osnovnog dohotka jeste da svaka osoba koja (barem privremeno) živi u državi dobija regularni prihod koji bi bio dovoljan za zadovoljenje osnovnih potreba i obezbeđivanje minimalne ekonomske sigurnosti.²⁹

Revizija dugova predstavlja meru redistribucije dugovanja na pravedniji način, kao i ukidanje nelegitmnih pojedinačnih ili kolektivnih dugova kroz demokratsko, participativno odlučivanje (*citizen audits*). S jedne strane, dug učvršćuje politiku prinude prodaje sopstvene radne snage radi otplate duga, a sa druge, on predstavlja (bilo da se radi o nivou domaćinstva, kompanije ili države) u savremenom kapitalizmu (posebno u fazi finasijalizacije) neizostavni činilac koji omogućava rast. Stoga je poništavanje duga povezano sa destabilizacijom materijalnih temelja kapitalističke države.

Zagarantovani posao predstavlja još jedan predlog javne politika koja podrazumeva da država obezbeđuje posao svakoj kvalifikovanoj osobi koja želi da radi. To zahteva razvezivanje zapošljavanja od ekonomskog rasta i fiskalne politike i pristup poslu kao političkom pravu. Ovaj predlog predstavlja univerzalnu garanciju za koju je država dužna da obezbedi sredstva, ali istovremeno predlaže decentralizaciju administracije ove politike, tako da na nižem nivou može da se facilitira, osmišljava i kontroliše ova mera.

Srodnu meru predstavlja i *deljenje posla* (*work sharing*), koja za cilj ima smanjenje nezaposlenosti i redistribuciju bogatstva kroz raspoređivanje postojećeg rada između zaposlenih i nezaposlenih, putem smanjenja radnog vremena.

²⁹ Jedna od kritika ovog sistema bi bila mogućnost da kapitalizam kooptira ovu politiku, tako što će iskoristiti priliku da privatizuje sve socijalne usluge (zdravstvo, obrazovanje, itd.), tako da ih prepusti tržištu, dok država određuje visinu *basic income*-a. S druge strane, predlaže se pre socijalizacija osnovnih usluga (besplatno školovanje, besplatno zdravstvo, itd.) kao alternativa – to može biti shvaćeno takođe kao *basic income*, ali kroz *non-monetary benefits*. Za više o univerzalnom osnovnom dohotku pogledati tekst „Univerzalni osnovni dohodak“ u ovom segmentu publikacije.

Rekomunalizacija javnih usluga predstavlja rastući zahtev brojnih savremenih anti-kapitalističkih pokreta i politika i odnosi se na sprečavanje privatizacija ili vraćanje iz privatnih u državni/društveni domen javnih i komunalnih usluga (zdravstva, obrazovanja, vodosnabdevanja, stanoizgradnje, itd.). Ovaj zahtev podrazumeva ne samo transformaciju svojine nad javnom infrastrukturom i uslugama, već i demokratizaciju načina upravljanja nad njima. Izmeštanje javnih usluga i infrastrukture iz tržišnog okvira omogućava dostupnost sredstvima i uslovima bazične reprodukcije svim građanima, bez obzira na njihovu poziciju na tržištu rada.³⁰

Odrast - razvoj, a ne rast

Kao odgovor na imperativ ekonomskog rasta u poslednje dve decenije aktuelan je teorijski okvir koncentrisan oko pojma **odrast**. Odrast predstavlja pluralistički poduhvat, u kome mnoštvo teorija (unutar različitih disciplina – ekologije, ekonomije, politike, sociologije, arhitekture i dr.), metoda i praksi koegzistira i međusobno komunicira, učestvujući u obnovi (i nekim novim interpretacijama) kritike savremenog kapitalizma (Kallis et al 2012). Ova paradigma označava, pre svega, kritiku imperativ rasta i poziva na dekolonizovanje javnog diskursa od ekonomizma i zahteva da se ekonomski rast ukine kao društveni cilj. Odrast takođe označava i željeni pravac razvoja (iako ne daje jedinstvenu i jasno artikulisanu alternativu kapitalističkom društvu) koji podrazumeva smanjenje utrošaka prirodnih resursa i drugačiju društvenu organizaciju života. Pa ipak, odrast ne insistira samo na pukom smanjenju (utroška resursa, rasta, konzumacije), već na promeni logike organizacije društva – odrast označava društvo i državu sa manjim metabolizmom, ali sa metabolizmom koji ima sasvim drugačiju strukturu i svrhu.³¹

Odrast nije isto što i negativan rast BDP-a. Ipak, smanjenje BDP-a, onakvog kako se danas računa, vrlo verovatno predstavlja jednu od posledica aktivnosti koje bi se izvodile u ime odrasta. Stoga postoji opravdana sumnja u to na koji način je moguće dobrovoljno uvesti mere odrasta i koje će posledice imati u nekom transformacijskom periodu (ukoliko ne zamislimo revoluciju ex novo). Na koji način se menjaju institucije privatnog

³⁰ Za više detalja pogledati tekst „Rekomunalizacija i dekomodifikacija javnih usluga“ u ovom segmentu publikacije.

³¹ Upravo će ovo biti sporno mesto recepcije *degrowth* teorija i praksi, jer nije uvek jasno da podrazumeva potpuno ukidanje kapitalizma, već se neke prakse i ideje mogu zamisliti i u “popravljenoj” tržišnoj ekonomiji.

vlasništva, korporacija, nadnice za radnu snagu, kredita, itd. kao suštinskih za reprodukciju kapitalističkog sistema? S obzirom na to da se očekuje ništa manje od radikalne promene ključnih institucija i mehanizama za kapitalizam, možemo govoriti o odrastu kao o promeni logike, odnosno izmeni principa funkcionisanja društva i države. Dok su u kapitalizmu cilj cirkulacija i rast kapitala, pa je društvena organizacija onda u funkciji tog cilja, ovde se predlaže reprioritizacija, odnosno postavljanje razvoja³² i kvalitetnog života pojedinca kao primarnog cilja, u čijoj će funkciji biti drugačija ekonomija.

Ovakva promena podrazumevala bi nekoliko principa koji drastično menjaju proizvodne odnose i društvenu reprodukciju: pomeranje sa proizvodnje radi razmene, prema proizvodnji radi upotrebe. Proizvodi i usluge ne bi više imali razmensku vrednost, te bi tako prestali da budu roba u kapitalističkom smislu. Umesto rada za nadnicu, radilo bi se na volonterskoj bazi što bi dovelo do dekomodifikacije i deprofesionalizacije rada. Cirkulacija dobara i usluga bi funkcionisala pre po principu reciprociteta, nego razmene, zbog toga što profit više ne bi predstavljao cilj. Akumulacija i širenje nisu inherentni ovim praksama, kao što je to slučaj sa kapitalističkim preduzećima. One su proizvod praktikovanja zajedničkog i kao takve uvode nove oblike svojine i rada u kojima su sâmi odnosi među učesnicima po sebi vrednost (Kallis et al, 2012). Pored proizvodnje i pravednije raspodele zajedničkih dobara, ona mogu konstituisati i drugačije društvene odnose i političku subjektivaciju svojih učesnika.

*

Ideja društva zasnovanog na logici zajedničkog dobra dovodi u pitanje okvire u kojima operiše kapitalistički način proizvodnje. Zajednička dobra omogućavaju drugačije proizvodne odnose, različite od onih zasnovanih na eksploataciji. S obzirom da akumulacija i dalja oplodanja kapitala zavisi od prinude radnika na prodaju sopstvene radne snage, kapitalistička država ne može dozvoliti da praksa zasnovana na zajedničkom dobru postane išta više od marginalne i retke pojave koja reprodukuje, u formi “konstitutivne nedoslednosti”, uslove stalnog održavanja i ekspanzije kapitalizma.

Konačno, kako je već sugerisano, sve što je u ovom tekstu navedeno ne treba razumeti kao gotova rešenja, nego pre kao moguće putokaze.

³² Ovde je značajno razdvajanje pojmova *rast* i *razvoj*. Ova terminološka distinkcija ukazuje na suštinsku razliku u orijentaciji kapitalističke logike (zasnovane na rastu) i alternativne logike bazirane na principima zajedničkih dobara (zasnovane na razvoju pojedinca i zajednice). Veoma se često, u ovom smislu, koristi paradigma “razvoj bez rasta” (*prosper without growth*).

Mnogim pitanjima u vezi sa budućnosti države i njenog odnosa prema zajedničkim dobrima tek predstoji da budu teorijski tematizovana i promišljena.

Ipak, koncepcija drugačijeg društva koje bi bilo zasnovano na društvenom vlasništvu, društvenoj organizaciji rada i zadovoljenju zajedničkih potreba i namera (Lebovic 2014), mora uključiti i promišljanje države, uprkos činjenici da je naizgled sam pojam države već isuviše “kontaminiran” negativnim referencama na totalitarne režime ili kapitalistička društva. Potrebno je osmisliti, uz oslanjanje i analizu istorijskih organizacija zasnovanih na zajedništvu i egalitarnoj društvenoj distribuciji, državne institucije i prakse koje bi omogućile takvu društvenu reprodukciju u savremenom kontekstu. Takve institucije države nesumnjivo moraju krenuti odozdo na gore (Vesić 2015: 74).

Reference

- Benkler, Yochai (2003), “The Political Economy of Commons”, *Upgrade* IV/3: 6-9.
- Bollier, David (2016), *State power and Commoning: Transcending problematic relationship*, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/G7pMi9> (prisutpljeno: 09.01.2018.).
- Bookchin, Murray (1992), *Urbanization Without Cities: The Rise and Decline of Citizenship*, Montreal: Black Rose Books.
- G. D'Alisa, F. Demaria i G. Kallis (prir.) (2015), *Degrowth: Vocabulary for a new Era*, New York: Routledge.
- Dolenec, Danijela (2012), „The Commons as a Radical Political Project“, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/ppzTn2> (prisutpljeno: 20.12.2018.).
- Dolenec, Danijela i Žitko, Mislav (2015), “Exploring Commons Theory for Principles of a Socialist Governmentality”, *Review of Radical Political Economics*: 1-15.
- Habermann, Friederike (2015), “We are not born as Egoists”, u Bolier, David i Helfrich, Silke (prir.), *The Wealth of the Commons*, Amherst, MA: Levellers Press.
- Harvey, David (2011), “The future of the commons”, *Radical History Review* 109: 101-107.
- Harvi, Dejvid (2013), *Pobunjeni gradovi*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Heinrich, Michael (2015), *Uvod u Marksovu kritiku političke ekonomije*, Zagreb: Centar za radničke studije.

- Jessop, Bob (2016), *The state: past, present, future*, Cambridge: Polity press.
- Jessop, Bob (1990), *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*, Cambridge: Polity press.
- Kallis, Giorgos, Kerschner, Christian i Martinez–Alier, Joan (2012) “The economics of degrowth”, *Ecological Economics* 84: 172-180.
- Lebovic, Majkl A. (2014), *Država i budućnost socijalizma*, Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Mansbridge, Jane (2014), “The Role of the State in Governing the Commons”, *Environmental Science & Policy* 36: 8-10.
- Marks, Karl (1947), *Kapital*, Beograd: Kultura
- Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Standing, Guy (2011), *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury Academic.
- van der Linden, Martijn Jeroen (2017), „Discovering new economic thinking“, u Džokić, Ana i Neelen, Marc (STEALTH.unlimited) (2017), Upscaling, Training, Commoning, (internet) dostupno na: http://portal.research.lu.se/ws/files/24642514/spikblad_Ana_Dzokic.pdf (pristupljeno 20.02.2018.)
- Vesić, Darko (2015), “Socijalistička politika i problemi transformacije kapitalističke države”, u Vesić, D., Baković Jadžić, M, Vukša, T i Simović, V. (prir.), *Vratimo socijalizam u ogradu: elementi za promišljanje socijalističke alternative*, Beograd: Centar za politike emancipacije.

Grad i prostorna zajednička dobra

— Jovana Timotijević

Od početka sedamdesetih godina prošlog veka, posebno prateći dela Lefevra (Lefebvre) i Fukoa (Foucault), kategorija prostora je reafirmisana u društvenim naukama i humanistici, zbog toga što je postalo jasno da nije moguće zanemariti prostor kao element promišljanja društvenih odnosa, hijerarhija, sukoba. Društvena teorija je, unutar onog što se naziva prostornim *preokretom (spatial turn)*, repositionirala razumevanje prostora od datog ka proizvedenom, istovremeno pozivajući na promišljanje uloge prostora u konstruisanju i transformaciji društvenog života i odnosa moći (Warf et al 2009: 3; Massey 1993: 143, Soja 2009: 12). Imajući u vidu i šire prihvatanje društveno-prostorne dijalektike³² kao pretpostavke dvosmernog uticaja, čini se neizostavno uzeti u obzir pitanje prostora kada mislimo o ekonomskoj, političkoj i društvenoj promeni, ne samo kao okvira u kome se promena dešava, već i kao relevantnog aktera i značajan resurs u toj promeni.

Kapitalistička proizvodnja grada

Ma koliko savremeni grad delovao fragmentirano, nekoherentno i haotično, njegove različite forme prostorno-vremenskog organizovanja kompatibilne su jedna sa drugom, a u skladu sa dominantnim odnosima moći i oblicima proizvodnje. Posmatrano kroz perspektivu pomenute društveno-prostorne dijalektike, mehanizmi kojima se takav prostorni poredak³⁴ uspostavlja i održava, podređeni su kapitalu i u različitim formama omogućavaju razvoj i reprodukciju kapitalističkih odnosa. Reč je o svojevrsnoj prostornoj klasifikaciji i hijerarhizaciji koje treba da osiguraju da grad proizvodi prostorni okvir neophodan za širenje i oplodnju kapitala. Takođe, možemo

³³ Termin koji uvodi Edvard Sodža (Edward Soja) 1980. godine u istoimenom članku. Vidi: Soja 1980.

³⁴ Važno je napomenuti da prostorni *poredak*, kao ni jedan društveni ili politički poredak nikad ne predstavlja završeno statično stanje, već uvek proces postajanja i transformacije.

govoriti i o mehanizmima društvene normalizacije, koja se ne svodi samo na učinak zakonskog okvira, već radi na uspostavljanju prostornih odnosa koji onda nadalje oblikuju i podržavaju društvene odnose i forme ponašanja koje će biti ponovljive, predvidive i u skladu sa “taksonomijom neophodnih društvenih uloga” (Stavrides 2016: 15). Savremeni gradovi predstavljaju značajne faktore u oblikovanju klasnih interesa, bilo da oni dolaze od banaka, korporacija, industrijskih kompleksa ili trgovačkih kompanija. Za uzvrat, ovi interesi takođe upravljaju i prostorno-vremenskom transformacijom gradova. Insistiranje na rastu, preduzetničko upravljanje gradom, privatizacija na nivou lokalne uprave i polarizacija (društvena segregacija) označavaju ono što možemo zvati **neoliberalnom formom urbanizacije** (Brenner et al. 2012).

Urbano planiranje i razvoj gradova, kroz istoriju su skoro isključivo bili procesi vođeni *top-down* pristupom – gradske sredine su oblikovane prema unapred određenim principima koje postavlja vladajuća elita u sprezi sa arhitektonskom i urbanističkom strukom. U pitanju je racionalni pristup urbanističkom planiranju koji podrazumeva ekskluzivnu ulogu stručnjaka kao onih koji najbolje mogu da odgovore na zahteve razvoja grada. Dok se među naručiocima obično nalazila država, a danas sve više i privatni investitori (koji direktno utiču na razvojne planove grada), nije, međutim, prepoznat potencijal uticaja drugih aktera u procesu oblikovanja prostora.³⁵ Ovo je učinilo grad stalnim prostorom konflikta između aktera privatnog, javnog i civilnog sektora (Patti et al 2017: 13). Sve veća uloga kapitala u proizvodnji prostora postepeno je pretvorila urbani razvoj u lukrativan biznis, uz blisku saradnju lokalnih ili centralnih vlasti, sa jedne, i privatnih investitora sa druge strane – proizvodnja prostora i urbanizacija su postali ključni mehanizmi kroz koje se apsorbuje kapitalistički višak vrednosti. Naime, rast, koji je kapitalizmu imanentan, traži stalnu proizvodnju viška vrednosti, što ujedno znači i proizvodnju viška proizvoda (bilo da su oni materijalni ili finansijski). Kako urbanizacija nužno mobilise višak proizvoda, ne samo kroz investicije u izgradnju, već i kroz stvaranje novih želja i potreba, ubrzavanje i smanjivanje troškova transporta, uvećanje armije radne snage, itd, onda je simbioza urbanizacije i razvoja kapitalizma očigledna (Harvey 2013: 29).³⁶

³⁵ Nasuprot ovakvom pristupu stoji *kolaborativno planiranje*, koje uzima u obzir i uključuje i druge relevantne aktere, te i građane kao primarne korisnike prostora, u procese planiranja, oblikovanja i organizacije grada.

³⁶ O istorijskim primerima (Osmanova rekonstrukcija Pariza, suburbanizacija u SAD-u, urbanizacija u Kini) koji ilustruju ovu simbiozu vidi: Harvi 2013: 29-36.

Urbanizacija, štaviše, postaje ključni mehanizam u stabilizaciji kriza kapitalizma, izazvanih prevelikom akumulacijom kapitala. Sa krizom sedamdesetih godina, koja je podrazumevala deindustrijalizaciju i porast nezaposlenosti, i kao posledica nacionalnih politika koje su forsirale decentralizaciju i redukciju **države blagostanja**, lokalne uprave su polako izgubile vodeću ulogu u planiranju i razvoju gradova. Ova neoliberalna transformacija donela je sa sobom pomeranje od distributivnih politika prema tržišno orijentisanim i tržišno zavisnim pristupima. Posledično, usled sve većeg pritiska na javnu administraciju da postane preduzetnička, finansijski kapital je imao sve veću ulogu u oblikovanju gradova širom sveta.

Lakši pristupi hipotekama koji je omogućilo relativno nesputano finansijsko tržište, ubrzali su procvat izgradnje širom evropskih gradova, rezultirajući u ogromnim površinama novih stambenih objekata i poslovnih zgrada, koje su, međutim, viđene pre kao investicija, nego kao realni (i potrebni) prostor za život i rad (Patti et al 2017: 15). Izgrađen prostor, prema tome, sada prestaje da ima stvarnu upotrebnu vrednost – da se koristi – već primarna postaje njegova razmenska vrednost – vlasništvo koje se može prodati na tržištu zarad sticanja profita. **Komodifikacija** prostora tako nužno uvodi spekulaciju kao osnovni motiv izgradnje i gradskog razvoja. Mnogi prostori socijalnih usluga, kao i javni prostori, postaju ugroženi, a onda i ograđivani, zbog toga što su procenjeni kao potencijalne lokacije za lukrativne građevinske investicije, a ne kao prostori koji povećavaju kvalitet života i unapređuju razvoj zajednice.

Ovakav razvoj gradova neminovno prati i sve drastičnija društvena stratifikacija, a socijalni troškovi neoliberalizacije gradova, možda su najviše vidljivi u nedostatku priuštivog stanovanja i smanjenju socijalnih i komunalnih usluga. Od prodaje opštinskih stanova u vreme Margaret Tačer (Margaret Thatcher), kao stregije potpune privatizacije stambenog fonda, do politike otkupa društvenih stanova u post-socijalističkoj Jugoslaviji, princip stana kao osnovnog prava pervertira se u princip stana kao potencijalne ili realne investicije. Imperativ privatnog vlasništva, između ostalog i nad stambenim prostorom, čini da je sve veći broj ljudi koji nemaju način da reše svoje stambeno pitanje, primoran da zarad sopstvene reprodukcije prodaje svoju radnu snagu na tržištu rada i pristane na **eksploataciju**. Stalna privatizacija, na taj način, ne samo da ugrožava reprodukciju svakodnevnog života u gradu, već ekstrakcija rente kroz privatizovni javni prostor i stanovanje ugrožava i sâm *goli život* (Sekulić

2017: 110). Oni koji više ne mogu priuštiti stanovanje u gradovima (bilo da su deložacijama ili sopstvenom odlukom napustili svoje domove), pomeraju se na rubove grada, dok centralne zone gradova postaju sasvim nedostupne za stanovanje, odnosno dostupne samo maloj, privilegovanoj, grupi ljudi. Izgradnja stanova za najranjivije društvene grupe (kroz povremene, ali sasvim nedostatne intervencije), s druge strane, rešava se kroz javni budžet, ali se to čini na perifernim urbanim lokacijama u podstandardnim uslovima građenja i razultira svojevrsnom getoizacijom.³⁷

Poslednja kriza 2007/2008. godine dodatno je uvećala ovakve efekte. Mere štednje koje su usledile nakon krize, imale su za cilj da smanje deficite javnih budžeta kroz umanjeње javnih troškova (troškova lokalnih administracija, obima javnog sektora i rekonfiguraciju socijalnih usluga), snižavanje cene rada i dalju privatizaciju. Značajno manji operativni budžeti lokalnih samouprava se, disproporcionalno, najviše odražavaju na nepovlašćeni sloj stanovništva, manjinske zajednice i stariju populaciju. Ovo nadalje vodi u još intenzivniju prostornu segregaciju na nivou susedstva, opštine i celog grada (Patti et al 2017: 15). Kriza je takođe donela i mnoge rizične, spekulativne poduhvate u gradovima, koji su sklanjali iz upotrebe celokupne zgrade i komplekse, pre nego što su uopšte završeni, rezultirajući velikim brojem napuštenih i praznih prostora. U isto vreme, u kontekstu krize, mnoge lokalne zajednice i ogroman broj pojedinaca svedočili su smanjenju njihovih prostornih i ekonomskih resursa, ali i gubitku krova nad glavom. Napetost između rastućih potreba za prostorom i neiskorišćenih prostornih resursa, predstavlja samo jednu ravan koju će koncept i prakse prostornih zajedničkih dobara problematizovati.³⁸

Prostorna zajednička dobra kao moguća alternativa kapitalističkoj proizvodnji prostora

U evropskim gradovima, ali i širom sveta, danas sve aktuelniji postaju pristupi koji podrazumevaju nove načine upravljanja i korišćenja prostora, a koji, s jedne strane operacionalizuju kritiku mehanizama neoliberalne urbanizacije i njihovih posledica, a sa druge otvaraju širu društvenu raspravu o mogućim alternativama. Ove prakse označavaju se pojmovima kao što su participativni pristupi, društvene infrastrukture, samo-

³⁷ Najskoriji primer je stambena kula Grenfel u Zapadnom Londonu, koja je izgorela u junu 2017. godine i odnela preko 70 života, zbog nezakonski postavljene zapaljive izolacije na fasadi zgrade.

³⁸ Ekstenzivna elaboracija ovog problema i prakse koja nudi moguće (privremeno) rešenje, ponuđena je u: Džokić et al. 2017, posebno str. 77-115.

organizovani prostori, *bottom-up* ili *grassroots* prakse, a objedinjene su pod konceptom *urbana ili prostorna zajednička dobra*.³⁹

Motivisani da sopstvene potrebe reše bez podrške države ili lokalne uprave, a istovremeno i van tržišta, ili pak otporom prema neoliberalnim politikama i kapitalističkom obliku proizvodnje prostora, kao i željom da uspostave drugačije proizvodne i društvene odnose, mnogi pojedinci i zajednice inicirali su različite poduhvate koji kao svoju pretpostavku imaju zajedničko korišćenje i upravljanje prostornim resursima. Premeštanjem upravljanja na usko lokalni nivo (nivo zajednice, a ne lokalne samouprave), ovakve prakse omogućile su (bar u određenoj meri) pojedincima i zajednicama da aktivno učestvuju u pronalaženju rešenja za specifične probleme istovremeno uspostavljajući odgovornost pojedinaca i zajednica da organizuju sopstvene usluge i prostore. Angažovanje neinstitucionalnih i neprofitnih aktera u obnovi i upravljanju zajedničkim prostorima je princip participacije podiglo na viši nivo – umesto pukog izražavanja slaganja ili neslaganja u vezi sa nekim planiranim razvojnim projektom, mnoge zajednice su preuzele inicijativu u svoje ruke i postale investitori (Patti et al 2017: 18). U nekim slučajevima, takve prakse su uspele da uvedu i neke strukturalne promene u svojim sredinama, dok neke ostaju samo fragmentirana iskustva koja mogu biti korisni primeri (bilo pozitivni ili negativni) za buduće inicijative. One uključuju sprečavanje dodatnog ograđivanja postojećih prostornih resursa (kroz sprečavanje aproprijacije javnih prostora), korišćenje neiskorišćenih prostornih resursa (napuštenih izgrađenih objekata i kompleksa) ili izgradnju novih zajedničkih prostornih resursa. Sve ove prakse podrazumevaju, u nekim slučajevima, i (različito motivisanu) saradnju lokalnih uprava, ali i delovanje izvan zakonskog okvira (skvotiranje).

Njihova realizacija se može odnositi na čitav spektar urbanih funkcija – od kulturnih i umetničkih delatnosti, različitih socijalnih preduzeća, do stanovanja. Iako pitanje vlasništva u ovim slučajevima nije uvek na isti

³⁹ Postoji aktuelna rasprava o problematičnosti termina "urbana zajednička dobra", koja se odnosi na terminološku i fenomenološku ograničenost pojma. Naime, uzimajući u obzir da se radi o prostornim resursima, prefiks "urbana" u ovom kontekstu ograničava fenomen zajedničkih dobara samo na prostor urbane sredine, isključujući tako mogućnost uključivanja prirodnih i drugih dobara u naseljenim (ne-urbanim sredinama). Stavrides (2016) čak sugerše da je suviše odvajanje "prirodnih" od "artificijelnih" zajedničkih dobara, jer je naglasak ne toliko na vrsti resursa, nego na principima deljenja, upravljanja i korišćenja resursa, prateći princip da je zajedničko dobro aktivnost koja izražava odnose u društvu koja su nerazdvojiva od odnosa sa prirodom.

način rešavano (ono može biti javno, privatno ili zajedničko),⁴⁰ ono što ove prakse primarno određuje kao urbana zajednička dobra jeste način na koji se njihovi korisnici organizuju, upravljaju resursom i koriste ga. Mnoge od postojećih praksi kao dugoročni cilj imaju primenu ovakvih principa na celokupna susedstva i nivo samog grada, tvrdeći, na taj način, svoje **pravo na grad**.⁴¹

Međutim, ovakvi procesi nikako nisu bez problema i rizika. Poput rasprave o strategiji decentralizacije,⁴² ovakve prakse mogu predstavljati emancipatorske pokušaje da se omogući dugoročnije radikalna društvena promena, ali istovremeno mogu biti, a često i bivaju kooptirane, preuzimajući na sebe odgovornosti države (preostale iz države blagostanja) i troškove sopstvene reprodukcije ili transformišući se u nove mehanizme proizvodnje profita. Ovo ne znači nikako da takve prakse ne treba podržavati i sprovoditi, već da je neophodno zadržati kritički pristup u analizi i razumevanju procesa koji su se u tim slučajevima odvijali.

Javni i zajednički prostor

Ovde je, pre svega, važno osvrnuti se na pitanje razlike između koncepta *javnih prostornih dobara* i *zajedničkih prostornih dobara* i njihovih kontekstualizovanih oblika u neoliberalnom kapitalizmu. *Javni prostor* je nominalno prostor koji mora biti svima dostupan i koji je ne-ekskluzivan. Ipak, imajući u vidu da je u vlasništvu države, on je istovremeno i prostor političke moći koju sprovodi ta država, te se u sprezi sa privatnim kapitalom često prisvaja, ograđuje, podređuje pravilima tržišta i tako postaje isključujući za određene grupe (bilo eksplicitnim sredstvima, poput "bodlji 'protiv' beskućnika"⁴³ ili implicitno kroz urbano zoniranje i klasnu segregaciju stanovnika grada). Takođe, neoliberalna politika smanjenja

⁴⁰ Uprkos činjenici da nije uvek u pitanju *društvena* forma vlasništva, sâmo uklanjanje nekretnina sa tržišta, deluje kao otpor spekulativnom i investitorskom urbanističkom razvoju.

⁴¹ "Polagati pravo na grad znači polagati pravo na neku vrstu oblikujuće moći nad procesima urbanizacije, nad načinima na koje se naši gradovi grade i obnavljaju, i činiti to na fundamentalan i radikalna način." (Harvi 2013: 27)

⁴² Postoji široka rasprava o oprečnim mogućim efektima decentralizacije. S jedne strane, decentralizacija omogućava odlučivanje na nižem nivou države, otvarajući tako prostor radikalnijim demokratskim praksama u odlučivanju i bližoj vezi sa lokalnim potrebama, kao i udaljavanje od centralizovane moći državnih vlasti (i kapitala). Sa druge strane, decentralizacija, u određenim okolnostima, može upravo biti pogodna za neoliberalne prostorne tendencije, omogućavajući neometano prostornu (i društvenu) segregaciju koja pogoduje kapitalu (Harvi 2013: 125).

⁴³ Vidi: Savić et al. 2016.

javni troškovi utiče na to da se sve manje stvaraju novi i obnavljaju postojeći javni prostori. U takvim situacijama, javni prostori i javna dobra ne stvaraju obavezno opšta ili zajednička dobra (Harvi 2013: 110).

Sa druge strane, *zajednički prostor* nije prostor koji je inherentno dostupan *svima*, odnosno *javni* – on pripada nekoj *zajednici*, određenom skupu ljudi, ma koliko taj skup mogao biti veliki, heterogen i inkluzivan (zajednice nisu intrinzično niti egalitarne, ni otvorene i pristupačne). Ipak, kako zajednica reguliše principe korišćenja određenog resursa,⁴⁴ ona ga može i otvoriti prema svima, prema javnosti i učiniti ga *javnim*. U tom smislu, prakse zasnovane na principima zajedničkih dobara obično podrazumevaju pretpostavku ne-ekskluzivnosti, odnosno zajedničke proizvodnje, pristupa korišćenju i upravljanja dobrima – u kontekstu dominantnog kapitalističkog oblika proizvodnje, zajednički proizvedena prostorna dobra omogućavaju odnose i raspodelu koji nisu posredovani tržištem, te uključuju i omogućavaju dostupnost širim, a često ujedno i nepriviligovanim, društvenim grupama. Čini se, dakle, da je usvojena podela dobara prema ekskluzivnosti često nedostatna u razumevanju toga šta je zajedničko dobro. “To da li nasleđujemo ili zajednički proizvodimo dobra, kao i način na koji su dobra učinjena dostupnim celokupnom društvu, određuje to da li je neko dobro zajedničko, bilo da se radi o prostoru, vodi, znanju” (Helfrich 2015: 126). U uslovima kapitalističke aroprijacije javnog prostora, možemo govoriti o prostoru koji postaje *zajednički* kroz političko delovanje suprotstavljeno *ograđenoj javnosti* javnog prostora (prostoru koji zapravo nije dostupan svima, niti se o njegovom oblikovanju i održavanju odlučuje kroz participativan proces). *Zajednički prostor* tako predstavlja inherentno politički prostor koji je oblikovan i kojim se upravlja kroz participaciju, ostavljajući ga otvorenim za razlike i suprotstavljanja. Razlika između *javnog* i *zajedničkog* prostora stoga leži i u pitanju *opšteg dobra*. Dok privatni, a neretko i javni, prostori služe partikularnim interesima (bilo da je reč o pojedincima ili elitama), zajednički prostor biva oblikovan i oblikuje ono što možemo nazvati *opštim dobrom* (Harvi 2013: 110),⁴⁵ ma koliko to opšte dobro bilo uvek nestalno polje rasprava i neslaganja. Uz to, borba za reapproprijaciju javnih prostora i njihovu demokratizaciju, takođe predstavlja stalnu borbu za opšte dobro.

⁴⁴ Pojedinci i grupe, u slučaju zajedničkih dobara, dakle, mogu koristiti resurse, vođeni drugačijim principima i ograničenjima u odnosu na zakonitosti koje definiše država ili tržište. Koliko su ta pravila inkluzivna ili ne, određuje struktura zajedničkih dobara. (Benkler 2003: 6)

⁴⁵ Za prethodnu raspravu o razlici između javne, državne i zajedničke svojine, pogledati uvod “Zajednička dobra i granice kapitalizma: uvod u publikaciju” na početku ove publikacije.

Uz to, urbane prakse zasnovane na logici zajedničkih dobara nužno transformišu i društvene odnose. Prema tome, one ne samo da proizvode ili distribuiraju određena dobra ili resurse, već kreiraju i drugačije oblike društvenosti – oblike zajedničkog života (Stavrídes 2016: 2; Meretz 2015: 67). U tom smislu, urbana zajednička dobra podrazumevaju i ceo skup praksi i imaginarija koji ispituju emancipatorske potencijale deljenja.

Urbana zajednička dobra i stambeno pitanje

Kao što je napomenuto, stambeno pitanje predstavlja jedan od ključnih uslova društvene reprodukcije, a onda i najizraženiji društveni problem u savremenom gradu. Postoji konflikt između stanovanja kao društvenog prostora i prostora život, sa jedne, i stanovanja kao instrumenta za generisanje profita, sa druge strane – konflikt između stana kao *doma* i stana kao *nekretnine* (Madden et al 2016). Stoga ne čudi da veoma često upravo pitanje stanovanja motiviše razvoj različitih modela koji se zasnivaju na principima zajedničkih dobara, u pokušaju da se pronađu načini za rešavanje situacija akutnog prostornog nasilja, ali i dugoročnije utiče na dekomodifikaciju stanovanja. Postojeće prakse uključuju veliki broj različito organizovanih stambenih zadruga koje u postojećim ili novoizgrađenim objektima uspostavljaju polu-autonomne zajednice (koje su inicirali pojedinci, sa ili bez podrške lokalnih vlasti) koje kroz participativni, egalitarni pristup upravljaju zajedničkim prostorima, kao i celokupnom zadrugom. Međutim, kako je potrebno uvek posmatrati ovakve inicijative i prakse u (lokalnom) ekonomsko-političkom kontekstu i razumeti njihove domete, stambene zadruge, recimo, ne mogu biti jedini model koji se primenjuje, jer često ne uključuju najranjivije društvene grupe.⁴⁶ Uz to, predlažu se i partikularno uvode i mere (progresivne zakonske prakse) koje se na nivou lokalne uprave sprovode ili mogu sprovođiti, kako bi sačuvale prostorne resurse od spekulacije i **džentrifikacije**, a istovremeno i pružile podršku razvijanju prostornih zajedničkih dobara. Takve mere podrazumevaju, između ostalog, i mogućnost postojanja **zemljišnih fondova zajednice** – fondova koji kroz otkup zemljišta

⁴⁶ Stoga je neophodno da se, paralelno, na nivou grada, regiona ili države, uspostavi i stambeni fond sa pristupačnom rentom koji doprinosi povratku socijalne funkcije stanovanja (a ne primarno ekonomske kakvu sada stambeni prostor ima).

⁴⁷ Objašnjavajući mehanizam iza projekta *Stad in the Maak (City in Making)*, Ana Džokić i Mark Nilen navode: "U ovom trenutku, čini se da je jedina moguća opcija da se kupi zemljište na tržištu, kako bi se sklonilo sa tržišta; paradoksalno, kroz mehanizam tržišta – ono se narušava. U situaciji u kojoj nisu prepoznati drugi mehanizmi, moramo proći kroz 'rupu u tržištu' kako bismo stigli na drugu stranu" (Džokić et al 2017: 94 – prevod JT).

odstranjuju mogućnost tržišno-motivisane spekulacije i ujedno pod pristupačnim uslovima omogućavaju njegovu upotrebu za stanovanje ili druge delatnosti;⁴⁷ zabranu **deložacija** iz jedine nekretnine; privremenu eksproprijaciju praznih nekretnina kako bi se omogućilo (privremeno) korišćenje tih resursa pod netržišnim uslovima; subvencije za zadružnu izgradnju; kao i demokratizaciju planiranja i upravljanja gradom.⁴⁸

Protivrečnosti urbanih zajedničkih dobara

Prakse označene kao urbana zajednička dobra često vode istorijski kontigentnim i ambivalentnim rezultatima – “privatizacije zajedničkog”, **komodifikaciji** ili kooptaciji zajedničkih praksi. Možemo, u tom smislu, govoriti o zajedničkim dobrima koja u jednoj specifičnoj zajednici bivaju na kraju “ograđena”, utoliko što ta zajednica želi da zadrži resurs unutar svojih granica.⁴⁹ U tim situacijama možemo govoriti o “kolektivnim privatnim” prostorima (Stavrvides 2016: 4). Slično tome, postoje primeri u kojima je zajedničko stvaranje prostornog dobra praktično samo jedna faza u izgradnji resursa, tokom koje su u potpunosti primenjeni svi principi zajedničkog dobra i upravljanja, ali koja se završava prevođenjem resursa u privatno vlasništvo sa mogućnošću uključivanja na tržište nekretnina. Konačno, mnogobrojni primeri zajedničkih prostora u kojima su smeštene različite javne funkcije (najčešće iz oblasti kulture i umetnosti) mogu se uvrstiti u *konstitutivne nedoslednosti kapitalizma* – nekomodifikovana dobra koja omogućavaju društvenu reprodukciju u korist kapitala. Uz to, neretko za posledicu imaju džentrifikovana susedstva i postepeno ograničavanje pristupa za sve pripadnike zajednice.

Ovakvi primeri, s jedne strane, donekle koruptiraju koncept zajedničkog dobra i umanjuju njegov transformativni i politički potencijal. Sa druge, oni upravo podsećaju na nužnost stalnog (samo)preispitivanja i kritičkog promišljanja modela i praksi koje obećavaju promenu. Važno je, ipak, jednako tragati za strategijama ostvarivanja političkog potencijala zajedničkih dobara kao koncepta koji ima jasnu poziciju pre svega u odnosu na režime korišćenja i upravljanja resursom, a koji su egalitarni i

⁴⁸ Neke od ovih mera, kao i primeri u kojima su primenjene, objašnjeni su detaljnije u drugoj publikaciji Platforme za teoriju i praksu društvenih dobara *zajedničko.org – Potencijali zadružnog stanovanja* (2018). Videti takođe i: Džokić et al 2017; Ko gradi grad 2017.

⁴⁹ Kako bismo ovde dodatno “zakomplikovali” pitanje zajedničkog dobra, ukazujemo na napomenu Dejvida Harvija da se ne mogu ni sve forme *ograđivanja* odbaciti kao loše same po sebi. “Proizvodnja i ograđivanje nekomodifikovanog prostora u nemilosrdno komodifikovanom svetu svakako je odlična stvar” (Harvi 2013: 107).

uključujući, kao što podrazumeva i otvorenost zajednice koja taj resurs koristi. Uz velike izazove koje postavlja zahtev za stvaranjem paralelnih struktura koje se opiru komodifikaciji i teže disrupciji tržišnih mehanizama – “autonomnih prostora iz kojih se može uspostaviti ponovna kontrola nad uslovima reprodukcije” (Federici i Caffenczis 2014:101) – borba za zajednička dobra mora se voditi u istoj ravni sa borbom za transformaciju celokupnog kapitalističkog sistema.

Reference

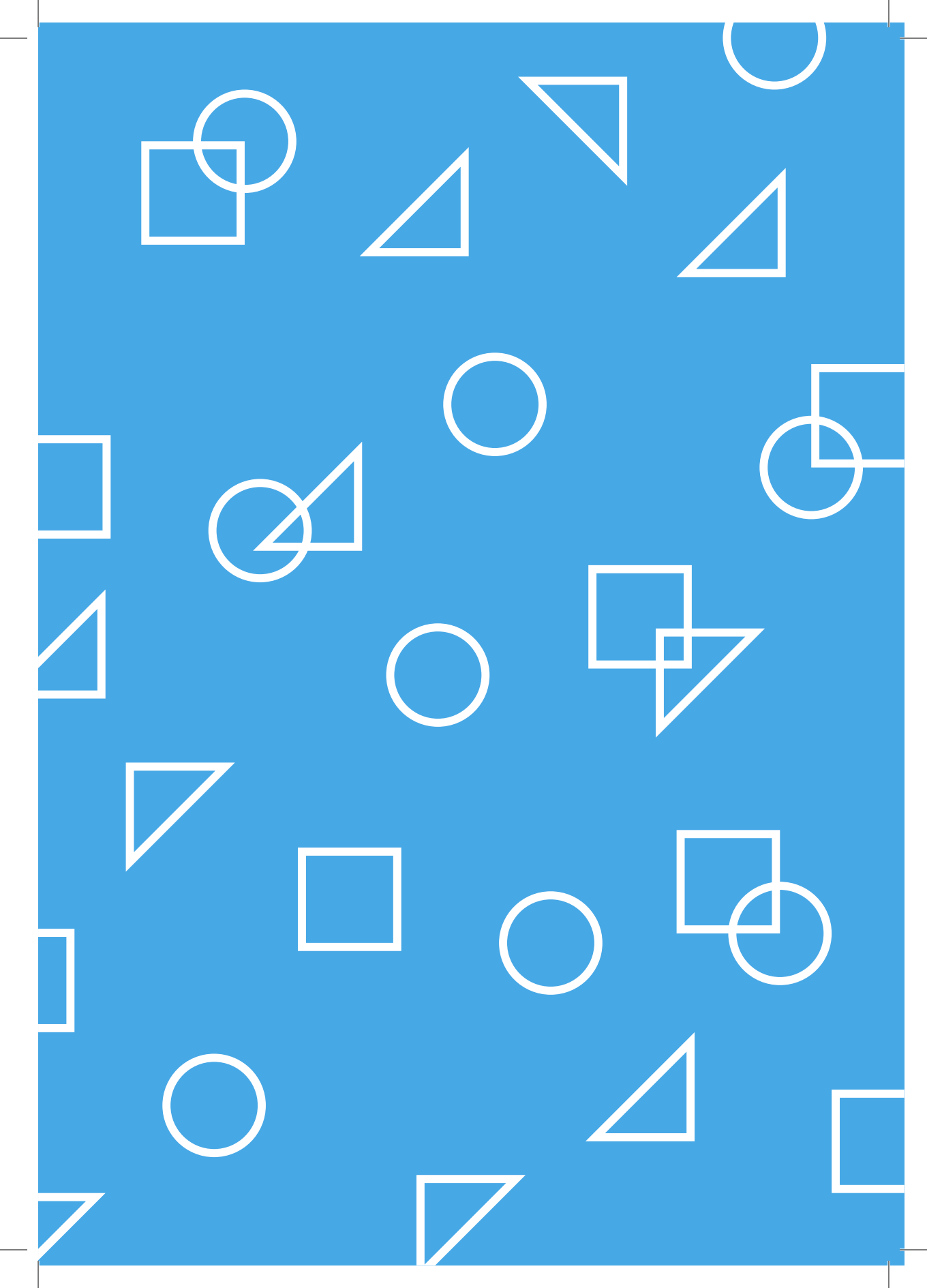
- Benkler, Yochai (2003), “The Political Economy of Commons”, *Upgrade* IV/3: 6-9.
- Borch, Christian i Kornberger, Martin (prir.) (2015), *Urban Commons: Rethinking the city*, Oxford: Routledge.
- Brenner, Neil (2017), *Critique of Urbanisation. Selected Essays*, Basel: Birkhäuser.
- Brenner, Neil, Marcuse, Peter i Mayer, Margit (2012), “Introduction”, u Brenner, Neil, Marcuse Peter i Mayer, Margit (prir.), *Cities for People, Not for Profit. Urban Critical Theory and the Right to the City*, London and New York: Routledge.
- Castells, Manuel (1977), *The Urban Question: A Marxist Approach*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Džokić, Ana i Neelen, Marc (STEALTH.unlimited) (2017), *Upscaling, Training, Commoning*, (internet) dostupno na: http://portal.research.lu.se/ws/files/24642514/spikblad_Ana_Dzokic.pdf (pristupljeno 20.02.2018.)
- Federici, Sylvia i Caffenciz, George (2014), “Commons Against and Beyond Capitalism”, *Community Development Journal* 49: 92–105.
- Harvi, Dejvid (2013), *Pobunjeni gradovi. Od prava na grad do urbane revolucije*, Novi sad: Mediterran Publishing.
- Helfrich, Silke (2015), “Common Goods Don’t Simply Exist – They are Created”, u Bollier, David i Helfrich, Silke (prir.), *The Wealth of the Commons*, Amherst, MA: Levellers Press.
- Ko gradi grad (2017), *Pametnija zgrada: prostupačno udruženo stanovanje*, Beograd: Ko gradi grad.
- Madden, David i Marcuse, Peter (2016), “Permanent Crisis of Housing”, *Jacobin*, (internet) dostupno na: <https://www.jacobinmag.com/2016/10/housing-crisis-rent-landlords-homeless-affordability> (pristupljeno 16.12.2017.)

- Massey, Doreen (1993), „Politics and Space/Time“, u Keith, Michael i Pile, Steve (prir.), *Place and the Politics of Identity*, London and New York: Routledge.
- Meretz, Stefan (2015), „The Structural Commonality of the Commons“, u Bollier, David i Helfrich, Silke (prir.), *The Wealth of the Commons*, Amherst, MA: Levellers Press.
- Patti, Daniela i Plyak, Levente (2017), *Funding the Cooperative City. Community Finance and the Economy of Civic Spaces*, Vienna: Cooperative City Books.
- Savić, Selena i Savičić, Goran (prir.) (2016), *Unpleasant Design*, Beograd: G.L.O.R.I.A.
- Sekulić, Dubravka (2017), „Legal Hacking and Space“, u *Right to the City: Verso Report*, New York: Verso.
- Sodža, Edvard (2013), *Postmoderne geografije. Reafirmacija prostora u kritičkoj socijalnoj teoriji*, Beograd: Fakultet za medije i komunikacije.
- Soja, Edward W. (1980), „The Socio-Spatial Dialectic“, *Annals of the Association of American Geographers* 70/2: 207-225.
- Stavrides, Stavros (2016), *Common Space. City as Commons*, London: Zed Books.
- Warf, Barney i Arias, Santa (prir.) (2009), *The Spatial Turn. Interdisciplinary perspectives*, London and New York: Routledge.

**Institucionalne potpore i prakse:
državne i gradske politike za zajednička dobra**

Rekomunalizacija i dekomodifikacija javnih usluga

— Jovana Timotijević

Kao deo neoliberalnih mera štednje, poslednjih decenija u brojnim zemljama Evrope i širom sveta, nameće se privatizacija preduzeća u okviru javnog sektora, kao i dela javnih usluga. Takozvana, "sekundarna primitivna akumulacija" (Hjuz 2012: 25) zasniva se na potrebi privatnog sektora da se, prema imperativu ekonomskog rasta, proširi i na sektor javnih usluga, kroz različite strategije njegove komodifikacije. Liberalizacija i privatizacija se sprovode i nad onim uslugama koje su nakon Drugog svetskog rata činile ključne socijalne komponente politika države blagostanja u kapitalističkim društvima, kao i osnovu socijalističkog društva u zemljama real-socijalizma, poput zdravstva, vodosnabdevanja, obrazovanja i dr. (Veljić 2015: 178). Što direktnom prodajom javne imovine (čemu u Srbiji svedočimo nakon 2000. godine⁵⁰), što otvaranjem javnih usluga za privatnu konkurenciju (kroz tenderske procedure) i delimičnog prepuštanjem pružanja javnih usluga privatnim kompanijama, kao i direktnom prodajom javnih preduzeća privatnim investitorima, komodifikacija javnog sektora najdirektnije utiče na uslove društvene reprodukcije, uskraćujući neka od osnovnih prava najugroženijim građanima i produbljujući socijalne i ekonomske razlike.

Narativ koji ovakav talas neoliberalnih mera opravdava, konstruisana racionalnost koja upućuje na to da "nema alternative", zasniva se na uvezivanju koncepta javnog dobra i robnog oblika. Tako javna dobra prestaju da bude povezana sa potrebama društvene reprodukcije, već se u velikoj meri razumeju kao roba koja se distribuira mehanizmima tržišne razmene, intenzivirajući tako neophodnost prodaje radne snage zarad mogućnosti osnovne reprodukcije (Ćurković 2012: 17).⁵¹

⁵⁰ Za detaljniji pregled stanja u Srbiji vidi: Matković 2015.

⁵¹ Jedan od najeklatantnijih primera predstavlja stanovanje u javnoj svojini (*public housing*). Kroz privatizaciju stanova u društvenoj svojini (primer Jugoslavije) ili javnih stanova (primer Velike Britanije), *pravo na stan* kao jedan od ključnih uslova društvene reprodukcije transformisano je u princip *stan kao roba*, gde su pojedinci i domaćinstva primorani da krov nad glavom "osvajaju" pod tržišnim uslovima. Za razvijeniju argumentaciju u prilog javnom stanovanju, vidi: Narefsky 2015.

Diskurs o neproduktivnom, preobimnom javnom sektoru koji iziskuje prevelike troškove javnog budžeta (iako “ništa ne proizvodi”), a istovremeno neefikasno funkcionira na uštrb kvaliteta usluga koje pruža, samo je delimično zasnovan na realnom stanju javnog sektora. Kao rešenje problema nameću se različiti modeli u kojima privatna, profitna preduzeća delimično ili potpuno preuzimaju javne usluge – višak ostvaren pružanjem profitabilnih usluga se privatizuje, dok se neprofitabilne usluge ukidaju, a u slučajevima gde privatizacija još uvek nije realizovana, usluge se komodifikuju i podređuju tržišnim uslovima.

U kontekstu aktuelne kapitalističke krize i nametnutih mera štednje, navodi se da privatizacija predstavlja najefikasniji mehanizam za postizanje bolje konkurencije, te omogućava efikasnije vođenje ustanova ili preduzeća, smanjuje troškove poslovanja i, konačno, proizvodi bolji kvalitet usluga (Veljić 2015: 175). Takođe se navodi i da će privatizacija povećati kontrolu unutar preduzeća i smanjiti korupciju, što je posebno aktuelna tema u zemljama poluperiferije. Uprkos ovakvoj neoliberalnoj retorici, praksa pokazuje da privatizacija nije garant boljeg kvaliteta usluga, već samo veće eksploatacije resursa, ali i uvećanja naplate za usluge radi uvećanja profita. S obzirom da privatna preduzeća, bez obzira na to da li proizvode dobra ili usluge koje zadovoljavaju osnovne društvene potrebe ili ne, kao svoj primarni cilj imaju ostvarivanje profita, ona teže da produktivnost povećaju, a troškove proizvodnje umanje. To se najčešće dešava i sa javnim preduzećima i uslugama nakon prelaska u privatno vlasništvo – otpuštanje radnika i pogoršanje uslova rada (fleksibilizacija rada, povećanje kompeticije, onesposobljavanje ili zabrana sindikalnog udruživanja), uz podizanje naplate usluga, ili ukidanje usluga tamo gde se procenjuje da su neprofitabilne. Krajnja posledica ovakve transformacije je situacija u kojoj javne usluge više nisu dostupne svima, postaju u određenom smislu ekskluzivne, a smanjenje investiranja u infrastrukturu i proizvodnju, obim i kvalitet usluga se (manje ili više) postepeno smanjuje.

U ovakvim okolnostima, sve su snažnije inicijative vraćanja javnih usluga i preduzeća koja su privatizovana u ruke države i/ili lokalnih zajednica. Ovaj talas inicijativa, pokreta i kampanja karakteriše zahtev za rekomunalizacijom javnih usluga – vraćanjem javnih usluga iz privatnog sektora (bilo da se radi o privatnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju i infrastrukturu, **outsorsovaju** usluga ili privatno-javnim partnerstvima), u režim javnog upravljanja i demokratske kontrole. Zavisno od konteksta, vrste zahteva ili naprosto izbora termina, često se

moгу sresti i izrazi: remunicipalizacija, podruštvljavanje, resocijalizacija, renacionalizacija, deprivatizacija. Prema najskorijem istraţivanju praksi rekomunalizacije javnih usluga na globalnom nivou, koje je radio Transnacionalni institut (Kishimoto et al 2017), sektori u kojima se zahteva reapproprijacija su sektor voda, sektor transporta, energetski sektor, sektor otpada, sektor obrazovanja, sektor zdravstva i socijalnih usluga i sektor lokalne administracije (javna bezbednost, stanovanje, izgradnja, kultura, rekreacija, itd.).⁵²

Iako je veliki broj dosadašnjih pokreta i uspešnih vraćanja javnih usluga i preduzeća u drţavno ili društveno vlasništvo predstavljalo reaktivnu intervenciju, sve je više i proaktivnih inicijativa koje, svesne trenda privatizacije i liberalizacije, pokušavaju da spreče potencijalnu privatizaciju javnih dobara i sistema usluga u svojim zajednicama, boreći se za dekomodifikaciju javnih usluga, odnosno njihovo podređivanje trţištu.⁵³

Postoje različite inicijalne motivacije za ovakve prakse – od suprotstavljanja kršenju radničkih prava, zahteva za preuzimanjem zajedničke kontrole nad lokalnom ekonomijom i resursima, želje da se omoguće priuštive javne usluge, do implementacije ambicioznih inovativnih zelenih strategija i projekata (Kishimoto et al 2017: 12). Ono što im je zajedničko, s druge strane, jeste zahtev ne samo za pukom promenom vlasništva, već i za promenom načina upravljanja, tako da uključi zajednicu i demokratizuje proces odlučivanja. U tom smislu, iako govorimo o javnoj svojini, te *de facto* o javnim dobrima, zahtev za drugačijim razvojem i načinom upravljanja ovim dobrima, koji se u velikoj meri oslanja na koncept i praksu zajedničkih dobara takođe je sve izraţeniji.

Iako je rano meriti dugoročnije rezultate ovakvih praksi, mnoge od njih uticale su na strukturne društvene i ekonomske promene (Kishimoto et al 2017: 12), pokazujući da rekomunalizacija i dekomodifikacija mogu ujedno unaprediti kvalitet usluge i učiniti je dostupnijom svim članovima društva. Konkretni transfer vlasništva je u nekim slučajevima usledio nakon isteka ugovora koji je drţava potpisala sa određenom privatnom kompanijom,

⁵² Najviše je uspešnih akcija rekomunalizacije postignuto u sektoru voda i energetike (Kishimoto et al. 2017:14). Statistički pregled praksi koje su bile predmet ovog obimnog istraţivanja ponuđen je kroz infografike na linku: <https://www.tni.org/en/publication/infographics-reclaiming-public-services>.

⁵³ Za relevantne studije u lokalnom kontekstu u Republici Srbiji, koje se tiču vode kao zajedničkog dobra i sistema zdravstva, pogledati studije koje su izradili saradnici i saradnice Centra za politike emancipacije (Juhás et al. 2016). Takođe videti i online izdanja na: <http://pe.org.rs/>.

premda je bilo i slučajeva kada je država raskidala ugovore, pre njihovog isteka, uz otplatu penala za prevremeni raskid.

Nasuprot praksama rekomunalizacije koje za svoj cilj imaju društveno vlasništvo i društveno upravljanje, u nekim slučajevima se deprivatizacija pojavljuje i kao ponovna nacionalizacija sa nešto drugačijim motivima. Naime, neke od privatnih banaka u Zapadnoj Evropi bile su spašene od kraha tokom finansijske krize 2007/2008. godine kroz javna sredstva. Takođe, nakon masovnog kvara na nuklearnom reaktoru u Fukušimi, njegov vlasnik kompanija "Tokyo Electric Power" na sličan način je bila nacionalizovana, dok tržišni uslovi ponovo ne postanu povoljni za novu privatizaciju (Kishimoto et al 2017: 15). Ovakvi primeri ukazuju na slučajeve deprivatizacije u kojima je cilj privremena sanacija štete koju su napravile određene privatne kompanije, pervertirajući se tako u meru podrške države kapitalističkom načinu proizvodnje i partikularnim interesima privatnih kompanija. Takođe, kako pokazuje primer Švedske, u kojoj je postignut najviši nivo dekomodifikacije, ali koja je istvoremeno i zemlja sa jednim od najvećih udela **outsorsovanih** vladinih usluga 2008. godine – "što je više dekomodifikacije, veći je i prostor za rekomodifikaciju" (Hjuz 2012: 34) – borba za ponovno prisvajanje javnih dobara zahteva neprestane napore protiv daljeg kapitalističkog ograđivanja i akumulacije, na račun zajedničkih potreba stanovništva i očuvanja prirodne sredine.

Reference

- Kishimoto, Satoko i Petitjean, Oliver (prir.) (2017), *Reclaiming public services. How cities and citizens are turning back privatization*, Transnational Institute.
- Ćurković, Stipe (2012), "Različite konceptualizacije javnog dobra i njihove političke implikacije", u Vesić, Darko, Baković-Jadžić, Miloš, Vukša, Tanja i Simović, Vladimir (prir.), *U borbi za javno dobro. Analize, strategije i perspektive*, Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Hjuz, Ursula (2012), "Krizna kao kapitalistička prilika: nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga", u Vesić et al. (prir.), *U borbi za javno dobro. Analize, strategije i perspektive*, Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Juhas, Andras, Marković, Iva, Vukša Tanja i Simović, Vladimir (2016), *Voda je zajedničko dobro. Prilog za borbu protiv privatizacije vodosnabdevanja*, Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Matković, Aleksandar (2015), "Stečaj u službi deindustrijalizacije i

privatizacije”, (internet) *Mašina*. Dostupno na: www.masina.rs/?p=1018 (pristupljeno 02.02.2018.)

Narefsky, Karen (2015), “In Defense of Public Housing”, *Jacobin*, (internet) dostupno na: <https://www.jacobinmag.com/2015/11/public-housing-social-welfare-crisis-affordable-gentrification> (pristupljeno 15.01.2018)

Veljić, Jelena (2015), “Mesto javnog sektora u radikalno levoj strategiji”, u Vesić, Darko, Baković-Jadžić, Miloš, Vukša, Tanja i Simović, Vladimir (prir.), *Vratimo socijalizam u igru: elementi za promišljanje socijalističke alternative*, Beograd: Centar za politike emancipacije.

Javno-javno partnerstvo

— Jovana Timotijević

Kako je opisano u prethodnom odeljku, u kontekstu neoliberalnih mera (ne samo onih čiji je cilj štednja, već i konstantni ekonomski rast i “napredak”), brojne države postepeno prepuštaju javne usluge i projekte od javnog značaja privatnom sektoru, pravdajući tu strategiju potrebom za potržištenjem javnog sektora, koji će kroz preduzetnički princip moći efikasnije da obezbedi usluge boljeg kvaliteta (bilo da se radi o zdravstvu, obrazovanju, putnoj infrastrukturi, vodosnavdevanju i dr.). U tom smislu, jedan od popularnijih mehanizama poslednjih decenija, predstavlja i *javno-privatno partnerstvo* (u daljem tekstu: JPP), koje podrazumeva saradnju javnog sektora sa privatnim preduzećem, bilo na nivou države ili lokalne samouprave (mada u nekim slučajevima i van državnih granica), a sa ciljem zadovoljavanja određene javne potrebe. Nominalni cilj ovih partnerstava je poboljšanje kvaliteta i efikasnosti javnog sektora, tako što će za to preuzeti sredstava i znanja iz privatnog sektora. Predmet ovih partnerskih ugovora uglavnom podrazumeva finansiranje, izgradnja, rekonstrukcija, upravljanje ili održavanje infrastrukturnih i drugih objekata od javnog značaja i pružanje usluga od javnog značaja. Javna vlast bi trebalo da određuje ciljeve zajedničkih projekata, vodeći pri tome računa o javnom interesu (a to podrazumeva pre svega dostupnost javnih dobara i usluga) i kvalitetu usluga.

U tu svrhu, Evropska Unija je usvojila *Zelenu knjigu o javno-privatnim partnerstvima*,⁵⁴ dok je dalje pravna osnova i regulatorni okvir specifično donet u svakoj državi ponaosob. Tako je u Republici Srbiji na snazi važeći Zakon o privatno-javnom partnerstvu i koncesijama (Službeni glasnik RS, 88/11), donet 2011. godine, kojim je u pravni sistem RS uveden pojam javno-privatnog partnerstva. Ovakvim zakonskim okvirima određuju se načela koja projekat JPP mora zadovoljiti, postupci saradnje javnog i privatnog

⁵⁴ Vidi: *Green Paper on public-private partnerships and Community law on public contracts and concessions* (<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52004DC0327>).

partnera u okviru JPP, te ovlašćenja tela javnog sektora da sklapaju ugovore u pravnim okvirima države.

Postoji inherentna kontradiktornost u konceptu ovakvog partnerstva, koja se odnosi na suprotstavljenost (nominalnih) prioriteta dva partnera – javnog i privatnog. Naime, privatni sektor za svoj apsolutni prioritet ima uvećanje profita, što podrazumeva povećanje produktivnosti i smanjenje sopstvenih troškova/ulaganja. Ukoliko razumemo da je povećanje produktivnosti uvek neminovno povezano i sa eksploatacijom radne snage, te fleksibilizacijom i prekarizacijom rada zaposlenih u sistemu javnih usluga, a da smanjenje sopstvenih ulaganja znači istovremeno i smanjenje investicija u kvalitet proizvoda i/ili povećanje cene proizvoda, postaje jasno da interesi privatnog sektora nisu kompatibilni sa obezbeđivanjem univerzalnog pristupa javnim uslugama i dobrima i zaštitom životne sredine (Hall 2014: 3). Ovo dalje znači da država kroz model privatno-javnog partnerstva podržava reprodukciju kapitalističkog načina proizvodnje, te postavlja interese kapitala pre javnog interesa svojih građana.

Kao alternativa privatno-javnom partnerstvu, ostvariva u nekim oblastim sistema javnih usluga, nudi se koncept *javno-javnog partnerstva*.

Transnacionalni institut (TNI) definiše ovaj model partnerstva kao politiku koja se suprotstavlja privatizaciji ili javno-privatnim partnerstvima, a sa ciljem da se poboljšaju uslovi, struktura i ponuda određenih javnih usluga, te da se obezbedi nedvosmislena univerzalna dostupnost dobru ili usluzi. Ovakav pristup isključuje česte rizike javno-privatnih partnerstva, poput komercijalnog oportunitizma, monopolskih cena, složenosti regulacije odnosa, te nedostatka legitimiteta. Javno-javno partnerstvo predstavlja saradnju dva ili više javnih tela i/ili preduzeća (koja mogu biti na različitim nivoima vlasti unutar jedne države, ali se mogu osnivati i regionalno i internacionalno), zasnovano na solidarnosti i zajedničkom interesu da se unapredi kapacitet i rezultati jednog od partnera kroz neprofitne aktivnosti. On može podrazumevati unapređenje znanja i sposobnosti, tehničku ili organizacionu podršku, ekspertsku podršku u različitim sferama proizvodnje, održavanja ili distribucije javnog dobra ili usluge i, konačno, su-finansiranje. Zavisno od toga u kojoj je meri, u određenom lokalnom kontekstu, sama zajednica uključena u proizvodnju ili upravljanje javnim dobrom ili javnom uslugom, možemo govoriti i o *javno-civilnom* ili *javno-komunalnom* partnerstvu. Javno-civilno partnerstvo razume se kao model partnerstva dva sektora čiji je primarni interes opšte dobro – civilnog i javnog, dok javno-komunalno partnerstvo, na sličan način, uspostavlja

saradnju između lokalne zajednice (a ne jedne ili skupa organizacija) i države. Ovakvi modeli predstavljaju udružen napor da se održe i unaprede načini društvene reprodukcije koji nisu u potpunosti tržišno usmereni ili kontrolisani. Takođe, veliki broj savremenih praksi koje su zasnovane na logici zajedničkih dobara realizuju se unutar ovakvih modela partnerstava.

Međutim, neophodno je, svakako, kritički preispitivati i ovakve, alternativne, modele organizacije javnog sektora i uzeti u obzir mnoge formalne i strukturne izazove koje ovaj koncept nosi, kao i nedovoljno primera primene ovog modela u praksi koji bi mogli ponuditi više uvida u prepreke i izazove njihove realizacije. Konceptualna pitanja definicije javnog interesa i javnog dobra oko koje do danas ne postoji jedinstvena saglasnost, ostavljaju prostor za strateško iskrivljenje značenja ovih pojmova kako bi se zadovoljili i interesi različiti od javnog.⁵⁵ Posledice toga neretko su i javno-javna partnerstava čiji su rezultati u velikoj meri slični rezultatima javno-privatnih partnerstva u pogledu upravljanja ili vlasništva nad javnim dobrima i javnim uslugama (Boag et al 2010). Tako možemo govoriti o trendu korporatizacije i komercijalizacije javnih preduzeća (bez formalnog upliva privatnog sektora), koji prate iste neoliberalne zahteve samoodrživosti i povećanoj efikasnosti sistema javnih usluga. Izazove javno-javnog partnerstva svakako predstavljaju i tekući problemi javnog sektora koje nije uvek jednostavno rešiti i koji ponekad prevazilaze kapacitete pojedinačnih partnerstva, poput finansijske održivosti (ali ne samoodrživosti!) ili problematizacije neoliberalnog diskursa koji denuncira javni sektor kao neefikasan, korumpiran i skup, zanemarujući da je takvo stanje javnog sektora posledica dugotrajnog trenda njegove komodifikacije. Konačno, ukoliko govorimo o internacionalnim javno-javnim partnerstvima, moguće su dodatne logističke (ali i političke) prepreke ili poteškoće koje proizlaze iz razlika u kulturološkim i pravnim okvirima – od razlika u jeziku, drugačije regulacije rada, nejednakih tehnoloških sposobnosti i znanja, do različitih pristupa u proizvodnji i distribuciji određenog javnog dobra ili usluge. Ove razlike mogu voditi i sasvim suprotnim ciljevima partnera (Boag et al 2010).

Uprkos mogućim pretpostavljenim ili praksom generisanim izazovima realizaciji javno-javnih partnerstva, pre svega je važno razumeti kontradiktorne pretpostavke javno-privatnog partnerstva i njihovu štetnost po javni interes i osnovne potrebe svih građana, a onda i dozvoliti različitim formama modela javno-javnog partnerstva u praksi da prođu put pokušaja

⁵⁵ O različitim koncepcijama javnog dobra, kao i njihovim pozadinama i posledicama, videti: Ćurković 2012.

i pogrešaka i pronađu modus operacionalazacije koji može biti održiv i istvoreneno osigurati javni interes – univerzalni pristup i kvalitetna javna dobra i usluge za sve.

Reference

Boag, Gemma i McDonald, David A. (2010), "A Critical Review of Public-Public Partnerships in Water Services", *Water Alternatives* 3 (1). <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.378.1658&rep=rep1&type=pdf>

Ćurković, Stipe (2012), "Različite konceptualizacije javnog dobra i njihove političke implikacije", u Vesić, Darko, Baković-Jadžić, Miloš, Vukša, Tanja i Simović, Vladimir (prir.), *U borbi za javno dobro. Analize, strategije i perspektive*, Beograd: Centar za politike emancipacije.

Hall, David (2014) *Why Public-private Partnerships Don't Work - The many advantages of the public alternative*, Public Services International Research Unit, University of Greenwich, UK, (internet) dostupno na: http://www.world-psi.org/sites/default/files/rapport_eng_56pages_a4_lr.pdf

"Public-public partnerships", Transnational Institute, (internet) dostupno na: <https://www.tni.org/en/collection/public-public-partnerships> (pristupljeno 02.02.2018.)

Univerzalni osnovni dohodak

– Miloš Kovačević

Univerzalni osnovni dohodak (*Universal Basic Income* – UBI) predstavlja individualizirani dohodak koji se bezuslovno dodeljuje svim legalnim stanovnicima (dakle, ne samo državljanima, nego i legalnim imigrantima i azilantima) u jednakim iznosima,⁵⁶ bez obzira na veličinu njihovih prihoda. Samim tim, UBI predstavlja minimalni dohodak koji se od postojećih oblika garancija minimalnih prihoda u Srbiji i inostranstvu razlikuje po tome što (1) se isplaćuje pojedincima, a ne porodicama ili domaćinstvima, (2) ne zavisi od ostalih dohodaka, (3) ne zavisi od prošlog ili trenutnog zaposlenja i/ili spremnosti da se prihvati i traži (bilo kakav) posao, (4) primalac može da radi sa njim šta želi. Ideja univerzalnog osnovnog dohotka datira još iz sredine 19. veka, ali je tek poslednjih decenija dobila na vidljivosti i značaju usled tehnološkog progresa koji je sa jedne strane doveo do ogromne produktivnosti, a sa druge do sve veće automatizacije rada i nezaposlenosti.

Rečju *univerzalno* u terminu “univerzalni osnovni dohodak” ističe se svojstvo pod brojem (3), odnosno da nosioci ekonomskih prava više nisu samo određene grupe građana, poput na primer (bivših) radnika ili siromašnih, nego svi građani bez obzira na njihov status. Samim tim što ne postoje uslovi koje je potrebno zadovoljiti kako bi se primio UBI, osim statusa legalnog stanovnika države koja UBI dodeljuje, omogućava se univerzalna dodela dohotka u okvirima date države. Termin *dohodak* označava redovnu isplatu u novcu koju pojedinac dobija od vlade ili neke druge javne institucije i koju može da troši prema svom nahođenju. U nekim varijantama UBI može da podrazumeva veću jednokratnu isplatu koja bi predstavljala neku vrstu bezuslovno datog početnog kapitala svakom primaocu. Najzad, termin *osnovno* odnosi se na svojstvo pod brojem (2), odnosno da UBI funkcioniše kao *osnovni* dohodak kojem se

⁵⁶ Izuzetak su npr. osobe sa invaliditetom koje bi dobijale veći UBI od ostalih zbog dodatnih troškova koje imaju usled neprilagođenosti društva njihovim potrebama (Standing 2011: 171).

eventualni drugi prihodi primaoca prosto pridodaju. Pod rečju osnovno se ne misli da UBI nužno mora da bude dovoljno velik da bi se pokrile osnovne potrebe. Iznos UBI-a može da bude i manji i veći od iznosa dovoljnog da pojedinac namiri svoje osnovne potrebe (Parijs 1992: 4).

Neoliberalni i levi zagovarači univerzalnog osnovnog dohotka mogu se razgraničiti bar po tri osnova. Prvi se odnosi na visinu UBI-a koju predlažu. Levi zagovarači smatraju da iznos UBI-a treba da bude dovoljno visok da njime primalac može da zadovolji bar svoje osnovne potrebe (Offe 2008: 49; Standing 2011: 171; Srnicek i Williams 2015; Wright 2005). Sa druge strane, neoliberalnim zagovaračima nije u interesu da UBI bude dovoljan da se zadovolje osnovne potrebe, zbog čega takav zahtev za uvođenjem UBI-a ne bi imao radikalni potencijal poput onog koji zagovaraju leve politike i pre bi bio od koristi poslodavcima nego njegovim primaocima. Naime, kada je UBI manji od minimuma koji je potreban da se zadovolje osnovne potrebe, njegov primalac ostaje prinuđen da prodaje radnu snagu, a poslodavci mogu da smanje plate u iznosu UBI-a. Zbog toga na neoliberalni UBI može da se gleda kao na neku vrstu bezuslovne državne subvencije poslodavcima.

Drugi osnov po kome mogu da se razgraniče ova dva modela UBI-a je odnos prema ostalim socijalnim uslugama koje obezbeđuje država. Levi zagovarači smatraju da UBI treba da bude suplementaran, a ne zamena, socijalnim uslugama koje obezbeđuje država, odnosno da uvođenje UBI-a nije uslovljeno gubitkom ostalih benefita poput javnog zdravstva, školstva, prevoza i dr. (Srnicek i Williams 2015). Sa druge strane, neoliberalni zagovarači, čak i ako pristanu na UBI u visini trenutnog egzistencijalnog minimuma, mogu kroz privatizaciju javnih dobara vrlo lako da učine da iznos UBI-a postane nedovoljan da se namire osnovne potrebe.

Treća razlika, konačno, leži u izvoru finansiranja. UBI može, a i ne mora biti finansiran na poseban, namenski način. Ako nije, onda se UBI finansira kao i svi ostali državni troškovi iz prihoda koje država ostvaruje na različite načine. Kada se govori o namenskom finansiranju, onda se često predlaže, premda ne uvek,⁵⁷ posebna vrsta poreza. Međutim, ne pogađaju sve vrste poreza jednako sve društvene aktere, pa tako postoje politike finansiranja

⁵⁷ Šema dividendi američke države Aljaska je finansirana iz dela prihoda investicionog fonda koji je ova država napravila od prihoda stečenih kroz ustupanje eksploatacije nafte kojom obiluje. Sličan namenski način finansiranja UBI-a predlaže se i u sferi nematerijalne proizvodnje, gde bi kompanije koje svoju proizvodnju temelje na patentima i intelektualnom vlasništvu bila naplaćivana renta za privatni monopol na zajedničko znanje.

UBI mehanizma koji bi više i onih koje bi manje pogodovale kapitalu. Na primer, finansiranje UBI-a kroz povećanje PDV-a će u većoj meri svaliti teret finansiranja na obične građane, nego kada bi se UBI finansirao povećanjem poreza na profit ili direktnom naplatnom od kapitala (na primer u obliku dividendi). Zbog toga je ovde fokus samo na suplementaran UBI, finansiran povećanjem poreza na profit ili druge mehanizme kojima se finansiranje UBI-a stavlja na teret kapitala i koji pokriva osnovne potrebe primaoca, jer samo uvođenje takvog UBI-a ima radikalne konsekvence za koje smo zainteresovani.

Veća jednakost, ekonomska sigurnost, više slobodnog vremena, kraj siromaštva, zajedničko vlasništvo nad prirodnim resursima, jednaka podela benefita ostvarenih tehnološkim progresom, dekomodifikacija radne snage i jačanje njene pozicije u odnosu na kapital, promocija obrazovanja odraslih itd. – ovo su samo neki od brojnih pozitivnih efekata koji se navode u prilog uvođenja univerzalnog osnovnog dohotka. Oko svakog od njih, mogao bi da se razvije ubedljiv afirmativni argument, ali ono što UBI čini posebno privlačnim jeste njegov potencijal da razvije **praktikovanje zajedničkog**.

Praktikovanje zajedničkog je alternativni način organizovanja ekonomske aktivnosti koji nije ni tržišno-kapitalistički, ali ni centralno-planski. To je proizvodnja koju organizuju zajednice kako bi zadovoljile potrebe direktno, a ne posredstvom tržišta ili državno-tehnokratske racionalnosti. Na prvi pogled može da izgleda da UBI nema mnogo veze sa razvojem kapaciteta ljudi za mobilizaciju u zadruga i uopšte svesne kolektivne aktivnosti bilo kakve vrste. U pitanju je individualizirani dohodak sa kojim primalac može da radi šta želi i zbog toga uvođenje UBI-a može izgledati kao individualistička reforma koja ne doprinosi razvoju praktikovanja zajedničkog.

Ipak, ovo je vrlo ograničen pogled na posledice koje UBI može imati. Na UBI se može gledati kao na masivan transfer viška vrednosti iz privatnog sektora u javni sektor i samo društvo, iz akumulacije kapitala u nešto što bismo mogli nazvati društvenom akumulacijom – akumulacijom društvenih kapaciteta za samoorganizovanu ekonomsku aktivnost usmerenu ka izravnom zadovoljenju potreba (Wright 2005). Na kraju krajeva, novost koju bi doneo UBI, nije ta da bi se novac koji se ubira kroz poreze koristio u javnom interesu, nego da bi javni interes, po prvi put, postao konkretan, individualiziran i nepodložan zloupotrebi.

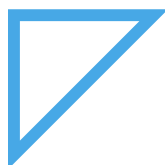
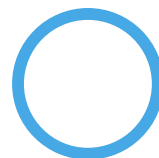
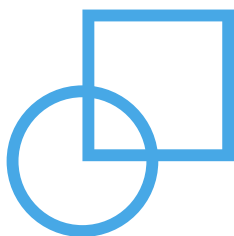
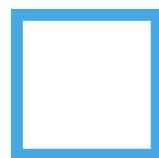
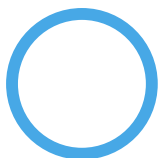
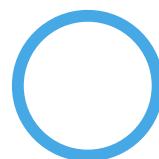
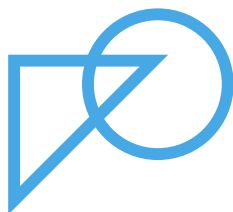
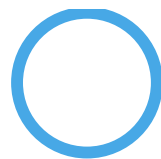
Pored toga, UBI obezbeđuje podsticaj za aktivnosti koje su neodvojive od praktikovanja zajedničkog. Za razliku od zaposlenih u kapitalističkoj proizvodnji, oni koji su članovi zajednice organizovane po principu zajedničkog dobra trebalo bi da organizuju tu zajednicu, učestvuju u donošenju odluka i upravljaju zajedničkim dobrom. Uspešno sprovođenje aktivnosti koje su od suštinskog značaja za praktikovanje zajedničkog, iznad svega, zavisi od vremena i energije koje prosečna osoba nema ukoliko je zaokupljena prodajom sopstvene radne snage ili dokazivanjem da je spremna da proda svoju radnu snagu. Upravo je jedna od mnogobrojnih prednosti UBI-a ta što omogućava osobi da uspostavi kontrolu nad sopstvenim vremenom obezbeđujući materijalnu osnovu za njegovu kvalitetnu upotrebu.

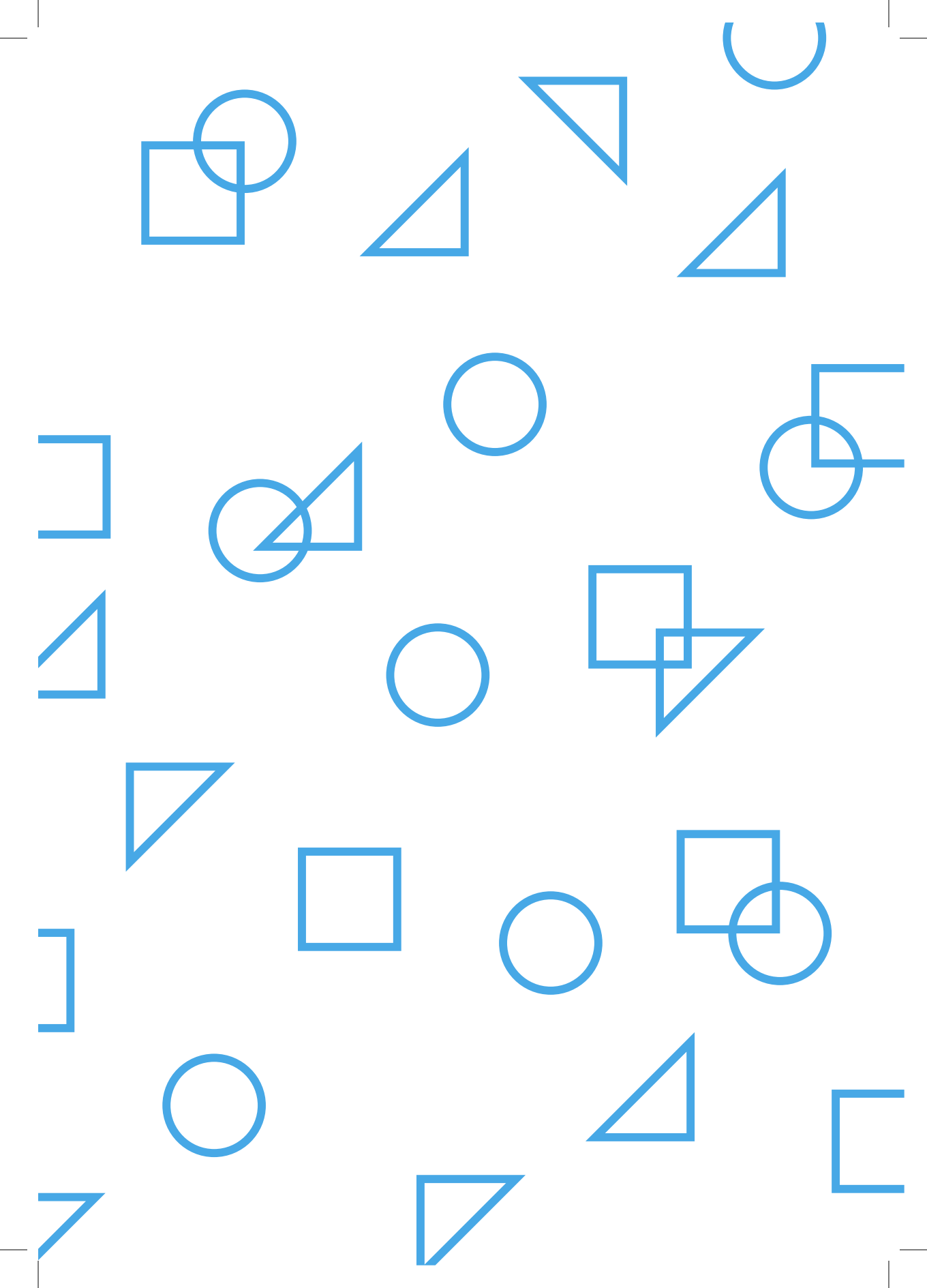
Uvođenjem UBI-a postavljaju se temelji za egalitarne ekonomske i političke odnose i zato su praktikovanje zajedničkog i levo koncipirani UBI prirodni saveznici. Kroz alokaciju viška vrednosti i podršku deliberativnim praksama, UBI ima potencijal da stvori uslove za proširenje i produbljivanje praktikovanja zajedničkog.

Reference

- Wright, Erik Olin (2005), "Basic Income as a Socialist Project", (internet) dostupno na: <https://goo.gl/cGK9GU> (pristupljeno: 04.02.2018.)
- Offe, Claus (2008), "Basic Income and the Labor Contract". *Basic Income Studies* 3 (1): 49-79.
- Parijs, Philippe Van (1992), *Arguing for Basic Income: Ethical Foundations for a Radical Reform*, London, New York: Verso.
- Srnicek, Nick i Williams, Alex (2015), *Inventing the Future: Postcapitalism and a World Without Work*. New York: Verso.
- Standing, Guy (2014), *The Precariat: The New Dangerous Class*, London, New York: Bloomsbury Academic.

**III Globalna zajednička dobra:
priroda i internet**

Priroda kao zajedničko dobro

– Iva Marković

Znanja iz teorije i prakse prirodnih zajedničkih dobara koja do sada imamo samo su početak promišljanja održive društvene organizacije upravljanja prirodnim resursima. Iako kapitalizam ne menja svoju osnovnu logiku rasta i eksploatacije, neki uslovi sredine se menjaju i ukoliko ih ne koristimo mudro i temeljno subverzivno, ne samo u redistribuciji, nego i u načinu proizvodnje, oni će ga ili reprodukovati ili čak ojačati. Prva zajednička dobra oko kojih su se društva organizovala kroz istoriju bila su prirodna dobra. I danas, najčešći primeri za analizu zajedničkih dobara su prirodna dobra, poput vodotoka, pašnjaka, šuma i zemljišta. Istraživanje Elinor Ostrom (Elinor Ostrom) o zajedničkim dobrima, s kraja prošlog veka, bavilo se takođe prirodnim dobrima i donelo veoma korisne zaključke i za zajednička dobra iz drugih domena.⁵⁸ Međutim, pojam prirodnih zajedničkih dobara nosi sa sobom dve danas višestruko porozne odrednice – *prirodno* i *zajednica* – koje je značajno preispitati, kako bismo možda mogli da iznađemo novu paradigmu prirodnih zajedničkih dobara.

Proizvoljnost prirodnosti

U kontekstu savremenih zajedničkih dobara, gotovo je nemoguće upotrebiti klasičnu podelu na “prvu” i “drugu” prirodu,⁵⁹ jer smo u proizvodnji “druge prirode”, sem dubokih okeana, stigli i do otvorenog svemira. “Prva priroda” ovde predstavlja sve ono što postoji potpuno netaknuto čovekovim radom. Nasuprot tome je “druga priroda”, koju je čovek proizveo uključujući društvo i druge apstrakcije. Primer prve prirode bili bi vulkanski minerali ili vrste preistorijskih životinja, dok drugom

⁵⁸ Za kontekst ovog istraživanja i detaljniji opis pozicije Ostrom, videti tekst Aleksandra Matkovića “Prvobitna akumulacija i druga 'tragedija' zajedničkih dobara” u ovoj publikaciji.

⁵⁹ Kritiku hegelovskog dualizma prve i druge prirode u više eseja iznosi Adorno (vidi: Cook 2011), a potpuno je raskrinkava Nil Smit (vidi: Smith 1954: 82-83).

prirodom možemo obeležiti oranice, sorte voća i povrća, rase pasa. Prirodna zajednička dobra uobičajeno razlikujemo u odnosu na ostala zajednička dobra po tome što su nastala i reprodukuju se (uglavnom) nezavisno od antropogenih uticaja. Čovek ih zatiče u prirodi, prevodi upotrebom u resurs ili dalje modifikuje prema svojim potrebama. Ipak, ova distinkcija nije nimalo egzaktno utvrdiva. Čovek je u tolikoj meri izvršio uticaj i proizveo svoju životnu sredinu, da je gotovo nemoguće izdvojiti ijedan deo planete koji bi spadao u prvu prirodu (Smith 1954).

Da stvar bude komplikovanija, stvarajući nove uslove sredine, izvršio je posredan uticaj i na autonomnu reprodukciju one prirode koja je do skora bila netaknuta. Pojam *antropocen* trebalo bi da označi geološku epohu naše planete, koju odlučujuće odlikuje upravo uticaj čoveka na Zemlju. Tek što je zaživeo u naučnoj zajednici, ovaj pojam je već pretrpeo kritiku i dobio adekvatnu alternativu – *kapitalocen* (Moore 2016). Od ideje da čovek, prirodno, kao biološka vrsta proizvodi prirodu i prirodne poremećaje u toj meri da stvara nove geološke uslove, tačnija je teorija prema kojoj to proizvodi zapravo kapitalizam, svojim načinom proizvodnje i eksploatacije resursa uz neophodnost konstantnog rasta. Na koncu, dizajnom novih genoma vrsta ostajemo u bioetičkim dilemama šta ćemo uopšte nazvati “prirodnim”. No ipak, ako analiziramo bilo koje prirodno zajedničko dobro, uvidećemo da su za njegovo postojanje i dalje najzaslužniji ne-ljudski prirodni faktori, čije procese i zakone, bar onoliko koliko su mu poznati, čovek replicira i podražava, dok istovremeno oni ostaju nezamenjivi za osnovnu društvenu reprodukciju. Stoga je ovakva zajednička dobra možda preciznije nazivati i zajedničkim dobrima prirodnog porekla ili dobrima porekla bliskog prirodnom.

Dok druga zajednička dobra, poput kulture ili znanja, mogu biti apstraktna, prirodna zajednička dobra skoro uvek su konkretno i materijalno predstavljena u čovekovo okolini. Prema konvencionalnoj ekonomiji, za takva, konkretno predstavljena materijalna, dobra možemo zaključiti da su nužno **suparnička**. Ovo znači da nečija upotreba resursa smanjuje mogućnost drugome da upotrebljava isti resurs. I zaista, onaj ko eksploatiše naftu sprečava nekog drugog da joj pristupi. Čak i u slučaju globalnih prirodnih zajedničkih dobara⁶⁰ usled ogromnog rasta ljudske populacije praćenog rastom potreba i zagađenja, dolazimo do suparništva u korišćenju resursa iz okeana ili čistog vazduha.

⁶⁰ Postoje četiri opšte prihvaćena globalna zajednička dobra - tri su iz domena prirode: okeani, atmosfera i svemir; četvrti je internet.

Društvena reprodukcija sa bazom u nekomodifikovanim prirodnim resursima

Društva su se oduvek razvijala oko neposrednih izvora prirodnih resursa, bilo da je u pitanju drvo, vodotok, minerali, biljne ili životinjske vrste, energija vetra ili nafta. Svaki sistem nosi svoje osobene modele društvene reprodukcije, ali ni jedan sistem do sada nije mogao da potpuno izbegne prirodne resurse sa neograničenim pristupom ili – zajednička dobra. Prirodna dobra predstavljaju osnov za društvenu reprodukciju i u tom smislu su istorijski posmatrano nezamenjiva i ne mogu se zaobići u analizi društvenih odnosa.

Primitimo posebnu poziciju koju priroda nosi u kapitalizmu, zahvaljujući kojoj smo i dalje bez njene potpune komodifikacije.⁶¹ Prvo, iako joj dodeljujemo neku vrednost ekvivalentnu ljudskom radu, mi to činimo arbitrarno i bez puno (kapitalističke) racionalnosti, jer je, samo ljudskim radom, ne proizvodimo ni približno dovoljno za društvenu reprodukciju – proizvodnja kiseonika koji dišemo je samo jedan od primera. Drugo, prirodni resursi se mogu iscrpeti (suparnički su) pa se njihovom totalnom komodifikacijom ugrožava baza kapitalističkog načina proizvodnje (Foster 2013). Ovo je prema zastupnicima ekosocijalizma čak nova kontradikcija kapitalizma.⁶² Novina jeste i u tome što sve većom *produkcijom* prirode (koju čovek čini), deo koji se može lakše komodifikovati zauzima sve veći udeo u celokupnoj prirodi (flaširana voda, GMO licence, GHG u atmosferi) i preči da poremeti prošlovekovno “primirje” između kapitala i prirode kao baze za društvenu reprodukciju, izazivajući nove krize (u kapitalizmu). Priroda sa svojim ekosistemima obezbeđuje uslove koji koriste čoveku u proizvodnji robe i usluga kao što su poljoprivredni proizvodi, lekovi, rekreacija, pročišćavanje vazduha, razlaganje otpada, regulacija klimatskih uslova, plodno zemljište. Ovo je analogno uslovima koje obezbeđuju (antropogena) sredstva za proizvodnju (Frischmann 2005: 917-1030). Moguće je povući paralelu između prirodne i informatičke infrastrukture kao resursa – obe su baza kompleksnih dinamičkih procesa, prirodnih ekosistema i kumulativnih intelektualnih i kulturnih procesa, koji imaju potencijal da doprinose društvu u celini i imaju pozitivne **eksternalije**. Naizgled paradoksalno, održavanje ovih fundamentalnih resursa

⁶¹ Na datu temu, vidi tekst Aleksandra Matkovića, “Prvobitna akumulacija i ‘druga’ tragedija zajedničkih dobara” u ovoj publikaciji.

⁶² O ovome je pisao Džon Belami Foster (John Bellamy Foster) kroz teoriju “metaboličkog procepa” između prirode i kapitalizma.

zajedničkim je ključno za obezbeđivanje nesmetanog toka akumulacije kapitala. Poremećaji u prirodi kao produktivnoj sredini smanjuju kvalitet i količinu usluga i robe koje je bilo moguće, planirano i na kraju potrebno obezbediti za robnu proizvodnju.

Komodifikacijom prirode, kapitalizam redukuje kvalitativnu raznolikost njenih delova i svodi je na objekat eksploatacije. Ovom procesu prethodi sužavanje kompleksnosti u jednodimenzionalno, kvantifikovano i finansijalizovano sredstvo za obrtanje profita. Sa druge strane, produkcija i reprodukcija prirode, odnosno njeno vraćanje u stanje ravnoteže ili stanje minimalno potrebno za društvenu reprodukciju može biti neprocenljivo, to jest može dostići cenu u novcu jednaku beskonačnom ljudskom radu. Uprkos tome, u kapitalizmu, naknada za ove "usluge" je regulisana tržištem umesto društvenim potrebama. Pogledajmo samo primer klimatskih promena i koliko je teško utvrditi tačnu cenu narušavanja prirodne ravnoteže u atmosferi, to jest koliko ljudskog apstraktnog rada je potrebno da bi se nastali problemi rešili. Dolazimo do zaključka da je nemoguće da novčani iznos kazne ili takse potpuno reparira ili reprodukuje životnu sredinu. Sem toga, uspostavljanjem "cene" prirode vrši se i selekcija neposrednih uživaoca njene upotrebne vrednosti, to jest u ovom slučaju otuđenih korisnika njenih usluga i resursa. Ovakvi korisnici primorani su na prodaju svoje radne snage kako bi sebi obezbedili robe i usluge ekosistema iz tog istog ili drugih možda manje kvalitetnih izvora. Pastiri čija stoka zbog ograđivanja ili zagađenja potoka više nema gde da pije vodu prinuđeni su da kupuju vodu i/ili meso i mlečne proizvode, a kako bi to mogli, moraju postati nadničari (i to često) kod onih koji su im prvobitno i sprečili pristup čistoj vodi kao zajedničkom dobru.

Dalje, novac kao nadoknada za eksploataciju ili zagađenje zavarava nas da ne moramo po svaku cenu štiti tu konkretnu prirodu koju smo poremetili, već da je moguće da nam je profitabilnije uložiti u neki drugi oblik prirode i na taj način vratiti "dug". Ovo je uprošćen mehanizam "offsetting"-a – zapravo alokacije reprodukcije prirode, koja u celini ovako uvek ostaje oštećena.

Kapitalizam se dakle, itekako oslanja na društvenu reprodukciju omogućenu nekomodifikovanim prirodnim dobrima. Potpunim uključivanjem prirodnih zajedničkih dobara kao što su voda ili vazduh u robnu proizvodnju i tržište onemogućava se reprodukcija radne snage i uslova sredine, kao predmeta eksploatacije – bez čega sam kapitalistički sistem ne bi mogao da se održi.

Problem utvrđivanja i mobilizacije zajednice korisnika zajedničkog prirodnog dobra

Sledeći savremeni problem predstavlja definisanje zajednice oko nekog prirodnog zajedničkog dobra. Zajednica koja upravlja, poseduje i koristi jedno prirodno dobro (npr. useve kafe, rudu platine) u ekonomskoj i kulturnoj globalizaciji može biti i sasvim mala i usko lokalizovana, ali može biti i globalna. Ona nije uvek geografski ogradena i lokalizovana, te može biti vezana i za kulturnu ili klasnu nišu preko kontinenata. Od prizemnije dileme da li je potok zajedničko dobro one zajednice koja je uzvodno ili nizvodno, da li je zemljište pre dobro zajednice koja ga nasleđuje ili obrađuje, do komplikovanih pitanja “čiji” su minerali u svemiru (Wouters 2016: 98) ili koja je zajednica okupljena oko svetskog mora kao zajedničkog dobra, prolazimo kroz niz kriterijuma koji uključuju korisnost, dostupnost, vremensko zadržavanje na resursu, i na kraju, samoidentifikaciju članova zajednice sa određenim zajedničkim dobrom.

Na primeru mineralnih sirovina⁶³ u svemiru do kojih danas možemo fizički doći, prvo što pomislimo je da pripadaju svim stanovnicima Zemlje, to jest nikome posebno, te da bi potencijalna zajednica oko njih uskoro mogla biti čitavo čovečanstvo. Ali zapravo neke kompanije i vlade imaju više mogućnosti da im obezbede pristup od drugih, pa ni to nije više netaknuta priroda koja jednako postoji za sve i od koje bismo svi imali jednake benefite.

U takvim uslovima, organizacija upravljanja prema inače izvanredno korisnim principima dizajna za zajednička dobra,⁶⁴ koje je istraživanje Ostrom iznedrilo, u mnogome je otežana, ako ne i onemogućena, a jednostavna horizontalnost strukture se za sada čak najbolje primenjuje na internetu, jedinom ne-prirodnom globalnom društvenom dobru od poznatih četiri. Zašto uputstvo Ostrom pomaže, premda ne rešava problem kod većih prirodnih zajedničkih dobara? Prvi problem je problem šireg prostornog i društvenog obuhvata, to jest primena principa u zajednicama

⁶³ Koji bi bili idealan primer netaknute, “prve prirode”.

⁶⁴ Ostrom je dala osam preciznih principa za upravljanje zajedničkim dobrima: (1) definisati jasne granice grupe; (2) uskladiti pravila upravljanja zajedničkih dobara sa lokalnim potrebama i uslovima; (3) obezbediti da oni na koje se pravila odnose mogu da učestvuju u menjanju istih pravila; (4) osigurati da su prava na kreiranje pravila poštovana od strane spoljnih autoriteta/ institucija; (5) razviti sistem, koji će praktikovati članovi zajednice, za praćenje ponašanja članova zajednice; (6) koristiti stepenovane sankcije za kršioce pravila; (7) omogućiti pristupačna rešenja za rešavanje konflikata; (8) izgraditi odgovornost za upravljanje zajedničkim dobrom od najnižeg nivoa preko čitavog međupovezanog sistema. Vidi: Ostrom 1990: xx.

većim od jednog kućnog saveta, grupe ljudi sličnih interesovanja, pa i čitave opštine i grada. Dalje, nestalne zajednice sa velikom frekvencijom smenjivanja članova imaju problem kapaciteta za prenos informacija za šta se onda mora izdvojiti dodatno vreme i rad. Katkada je u pitanju međunarodni ekosistem gde stanovnici i bukvalno ne govore istim jezikom, ne dele društveni kontekst i kulturu.⁶⁵ Procenjuje se da uprkos njihovoj političkoj nevidljivosti, danas u svetu oko dve milijarde ljudi bazira egzistenciju na zajedničkim dobrima (Bollier 2014). Bilo da obrađuju zemlju ili se bave kreiranjem sadržaja na internetu, oni predstavljaju subjekte koji bi trebalo mobilisati u odbrani daljeg ograđivanja zajedničkih dobara.

Pored ovih izazova u preciznoj identifikaciji zajednice, postavlja se pitanje kako izgraditi održivo zajedničko dobro koje će izdržati pod pritiscima komodifikacije u globalnom kapitalizmu? Možemo li stvarati strukture paralelne i autonomne od državnih i nadati se da će odoleti privatizaciji? Potrebno je da izgradimo institucionalne potpore unutar ili iznad postojećih država koje bi omogućile zajednička dobra ne samo kao oblik vlasništva već i kao kontinuirani politički proces u društvenom interesu. Za to je potrebna mobilizacija političkog subjekta. Principi kreiranja institucija i dodatna empirijski utvrđena pravila⁶⁶ zajedničkih dobara su dobra osnova od koje možemo početi u očuvanju prirode. Ona ne samo da daju smernice za postojeće praktikovanje zajedničkog, već i za uspešno osvajanje novih (ili povratak otuđenih) prirodnih dobara.

Reference

Albo, Gregory (2007), *The limits of eco-localism: scale, strategy, socialism*, London: Socialist register.

Beneder, Liesbeth i Wouters, Richard (2016), "Cosmic Bonanza - Mining in outer space", *Green European Journal* 14: 98-103.

⁶⁵ Ako zamislimo npr. vrstu ptice selice kao zajedničko dobro, ona može biti u različitim kulturama i pernata divljač za lov, božansko biće, štetočina na usevima ili turistička atrakcija.

⁶⁶ Primer dodatnih principa posebno za prirodne resurse: (1) razviti mreže znanja koja se temelje na iskustvu i mudrosti širokog raspona ključnih aktera; (2) uspostaviti formalne strukture za donošenje odluka s jasnim ustrojstvom i kodeksima ponašanja; (3) jasno definisati i dati legitimitet procedurama za rešavanje konflikta (4) osigurati prihvatanje strukture upravljanja od strane članova zajednice; (5) dobiti formalnu obavezanost za jasno definisane uloge i odgovornosti ključnih aktera; (6) uspostaviti opipljive podsticaje ključnim akterima za ispunjavanje njihovih obaveza; (7) razvijati kapacitete za olakšavanje tokova komunikacije. Vidi: Fabricius et al 2007: 93.

- Bollier, David (2014), *Think like a commoner: a short introduction to the life of the commons*, Gabriola: New Society Publishers.
- Cook, Deborah (2014), *Adorno on nature*, London: Routledge.
- Dolenec, Danijela, "The Commons as a Radical Democratic Project", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2pkVS1g> (pristupljeno 05.03.2018.)
- Frischmann, Brett (2005), "An Economic Theory of Infrastructure and Commons Management", *Minnesota Law Review* 89, 917-1030.
- Fabricius, Christo i Collins, S. (2007), "Community-based natural resource management: governing the commons", *Water Policy* 9 (S2): 83-97, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/uTHj4N> (pristupljeno 05.03.2018.)
- Foster, John Bellamy, "Marx and the Rift in the Universal Metabolism of Nature", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2GF0Z3y> (pristupljeno 05.03.2018.)
- Harvey, David, "The Future of the Commons", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/1ii8CQ9> (pristupljeno 28.02.2018.)
- Kill, Juta (2004), *Economic Valuation of Nature: The Price To Pay For Conservation?*, Brussels: Rosa-Luxemburg-Stiftung.
- Marković, Iva (2015), "Društveno prirodno dobro", u Vesić, D., Baković-Jadžić, M., Vukša, T. i Simović, V. (prir.), *Vratimo socijalizam u igru: elementi za promišljanje socijalističke alternative*, Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Matić, Luka, "'Odrast': novi pojmovnik pred izazovom opstanka planeta", (internet) dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=15706> (pristupljeno 06.03.2018.)
- Moore, Jason W., "Name the System! Anthropocenes & the Capitalocene Alternative" (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FSCCOR> (pristupljeno 01.03.2018.)
- Ostrom, Elinor (1990), *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Pullen, John (2013), "An Essay on Distributive Justice and the Equal Ownership of Natural Resources", *American Journal of Economics and Sociology* 72/5: 1044-1074.

Digitalna zajednička dobra i internet

– Aleksandra Savanović

Internet predstavlja domen u kome nesklad između robne proizvodnje sa jedne i društvene reprodukcije sa druge strane, možda i najsnažnije dolazi do izražaja. Nematerijalna dobra – znanje, kultura i informacije – sa nastankom i razvojem interneta, postaju jedan od ključnih resursa za proizvodnju zbog čega se ubrzano **komodifikuju** odnosno pretvaraju u robu namenjenu tržišnoj razmeni. Istovremeno znanje, kultura i informacije predstavljaju ključna društvena dobra bez kojih ljudska i društvena reprodukcija jednostavno ne bi bila moguća, i koja, kao deo minulog rada ljudskog društva u celosti, predstavljaju izvor vrednosti i same temelje sistema. Ona su van-kapitalistički uslovi samog kapitalizma zbog čega ne mogu biti u potpunosti komodifikovana. Upravo je ova tenzija između činjenice da “informacija hoće da bude slobodna” a da istovremeno “hoće da bude i skupa”,⁶⁷ odnosno između **“postkapitalističkih”** potencijala digitalne proizvodnje i kapitalističke materijalne realnosti, temeljna napetost ekonomije interneta.

Često isticani argument o “tragediji” zajedničkih dobara u slučaju nematerijalnih resursa jednostavno ne važi. Znanje, kultura i informacije se ne troše korišćenjem već upravo suprotno, uvećavaju, te ograničavanje njihove upotrebe nema nikakav drugi, osim ekonomski, motiv. Razvoj nematerijalne proizvodnje u kontekstu tzv. **ekonomije znanja** prema tome ne počiva na realnoj oskudici “sirovog materijala”, kao što je to slučaj sa materijalnom proizvodnjom, pa se i proizvodnja viška vrednosti ne ostvaruje kroz ekonomske mehanizme već ona mora biti sprovedena pomoću pravne mere kao što su intelektualna svojina i patenti, čime se stvara veštačka oskudica tehničkih, naučnih, komercijalnih i drugih oblika

⁶⁷ Ova poznata fraza “information wants to be expensive, because it's so valuable [...] On the other hand, information wants to be free, because the cost for getting it out is getting lower and lower all the time” se pripisuje Stjuartu Brendu (Stuart Brand), američkom piscu i preduzetniku.

znanja, da bi se na toj osnovi omogućilo ostvarivanje profita, odnosno ekstrakcija rente (najamnine). Na ovaj način vlasnik nematerijalnog resursa (softvera, ili druge vrste znanja i nematerijalne tehnologije) ima moć da ograniči njegovu upotrebu, odnosno dozvoli pristup istom uz naplatu najamnine. U ekonomskom smislu, najamnina je prihod koji vlasnik svojine zarađuje kada dozvoljava drugima da je koriste. Svojina, dakle, nije prirodni fenomen već je društvena ustanova koja je uspostavljena zakonom, koju štiti i sprovodi država.

Internet je domen u čijim se okvirima danas najočiglednije reprodukuje dinamika akumulacije putem otuđenja, a koja se sprovodi stalnim ograđivanjem digitalne infrastrukture kao i praksama **rudarenja podataka**. Razvoj interneta je obeležen ograđivanjem i privatizacijom materijalne i nematerijalne infrastrukture interneta i oruđa za njegovo korišćenje. Iako je nastao kao mreža mreža u čiju je samu arhitekturu utkan princip proizvodnje među jednakima – imajući u vidu da je svaki korisnik interneta ujedno i njegov proizvođač i distributer – razvoj interneta se odvojio od ove originalne osnove, postavši klasična klijentno-serverska tehnologija. Poput srednjovekovnih pašnjaka, šuma i drugih prirodnih resursa koji su korišćeni zajednički pre nego što, su usled razvoja kapitalističkog načina proizvodnje, ograđeni i privatizovani, distribuirana mreža interneta je tokom poslednjih decenija ograđivana i prisvajana, a sam internet i njegove raznolike primene postale su dostupne jedino kao komercijalne usluge provajdera i vlasnika različitih aplikacija, sajtova i softvera na koje se oslanjamo da bismo ga koristili.

Važno je zato razumeti da World Wide Web nije internet već tehnologija/ aplikacija koja “radi na internet” čineći ga funkcionalnijim i jednostavnijim za korišćenje, a koja je, nakon što je 1993. godine otvorena za javnu i komercijalnu upotrebu,⁶⁸ postala standard. Dok je pre Web-a internet predstavljao mrežu mreža kompjutera povezanih kroz TCP/IP protokol, ono što danas poznajemo kao internet je nakon Web-a postalo neodvojivo od njegovih drugih ključnih tehnologija – internet pregledača (*browser*) i pretraživača (*search engine*) koji su korisniku omogućili jednostavan pristup sadržaju interneta i njegovo sortiranje. Dok je u svojim počecima korisnik internetu mogao pristupiti direktno, čak birajući da za to koristi svoje sopstvene servere, danas internetu pristupamo skoro isključivo tako što od provajdera internet usluga (ISP) kupujemo pristup, dok za navigaciju

⁶⁸ CERN je 30. aprila 1993. godine objavio da će World Wide Web tehnologiju učiniti dostupnom na besplatnoj osnovi, čime je započeo vrtoglavi razvoj interneta.

i pristup sadržaju koji se na njemu nalazi koristimo softver komercijalnih kompanija, internet pregledače – Google Chrome, Apple Safari, Opera, UC Browser, Internet Explorer⁶⁹ (uz najpoznatiji izuzetak Mozilla Firefox) i pretraživače – Google, Bing, Baidu, Yahoo.⁷⁰ Sam broj kompanija koje “drže” ključne infrastrukturne aspekte Web-a dovoljno je ilustrativan.

Prema Klajneru (Kleiner) tzv. “dot.com crash” sa početka novog milenijuma zapravo je predstavljao kraj procesa ograđivanja tehnološke infrastrukture interneta, a njegov rezultat je bila konsolidacija kompanija koje će nadalje postati dominantni provajderi internet usluga – samog pristupa internetu, elektronske pošte, hostinga, itd. odnosno uspostavljanje kontrole nad mrežom (2010: 15). Dok je krajem '90-tih internet provajder uglavnom bio mala lokalna kompanija, pristup internetu danas gotovo isključivo pružaju jedino gigantske telekomunikacione korporacije. Nakon dot.com kraha, ograđivanje interneta je nastavljeno kroz razvoj takozvanog Web-a 2.0 ili “weba kao platforme”, a sa kojim započinje vrtoglavi razvoj zatvorenih sajber prostora⁷¹ u okvirima do tada radikalno otvorenog Web-a. Ovi zatvoreni sajber prostori su hostovani na serverima čiji je vlasnik kompanija ili organizacija na čiji sajt se prijavljujemo i koja je prema tome vlasnik i svih podataka koje u tom prostoru odašiljemo. Druga faza komercijalizacije interneta dakle, na sličan način kao i prva, počiva na rentijerskom modelu akumulacije, tvoreći svojevrсну ekonomiju podugovaranja i iznajmljivanja.

Sledeća karakteristika Web-a 2.0 vezana je za razvoj druge generacije usluga na internetu koje su fokusirane na sam sadržaj interneta, usluga kao što su društvene mreže, e-trgovina, *cloud computing* i drugi instrumenti koji naglašavaju online saradnju, razmenu i deljenje. Najvažnije inovacije koje donosi Web 2.0 prema tome se odnose na razvoj instrumenata koji korisnicima i zajednicama omogućavaju da stvaraju, menjaju i dele sadržaj na način koji je prethodno bio dostupan samo centralizovanim organizacijama koje su za to morale da kupe skupe softverske pakete i plaćaju osoblje koje se moralo starati o tehničkim aspektima korišćenja i održavanja sajta i proizvoditi njegov sadržaj (Kleiner 2010). Web 2.0 je

⁶⁹ Prema podacima StatCounter-a iz februara 2018. 57,6% od svih korisnika (na bilo kom uređaju) internetu pristupa koristeći Google Chrome, 14,9% Apple Safari, 7,9% UC Browser, 5,5% Mozilla Firefox i 3,7% Opera. Dostupno na: <http://gs.statcounter.com/browser-market-share> (pristupljeno 10.02.2018.)

⁷⁰ Google je u ovom polju gotovo apsolutni monopolista sa čitavih 91,6% udela na globalnom tržištu za desktop pristup, dok sledeće tri najveće kompanije, Bing (Microsoft), Yahoo i Baidu, imaju po oko 2,7%, 1,9% i 1,3% udela. StatCounter. Dostupno na: <http://gs.statcounter.com/search-engine-market-share> (pristupljeno 10.02.2018.)

⁷¹ Svaki prostor na Webu koji zahteva log-in.

fundamentalno promenio način na koji se proizvodi sadržaj interneta. Internet aplikacije i usluge su postale jeftinije i jednostavnije za korišćenje, a proizvodnja i organizacija sadržaja je prebačena na krajnje korisnike. U ovoj, drugoj fazi razvoja komercijalnog interneta, koja se u mejnstrim i akademskom diskursima tematizuje kao ekonomija deljenja, kognitivni, komunikativni i semio kapitalizam, platformski kapitalizam, netarhijski kapitalizam itd., centralizovane platforme deluju kao posrednici, omogućavajući direktnu komunikaciju i razmenu među korisnicima, koji su istovremeno proizvođači i potrošači samog njenog sadržaja, dok je platforma njegov kontrolor i vlasnik. Danas najveće internet kompanije na svetu – Amazon.com, Alphabet Inc. (Google), JD.com, Facebook, Tencent, Alibaba, eBay, Uber, Netflix, Airbnb itd. – bazirane su upravo na ovom modelu.

Još jedna važna odlika Web-a 2.0, a koja zapravo signalizira prevremenu smrt samog Weba kao standarda za pristup internetu, je odmak od desktop računara i *broadband* pristupa, ka mobilnim aplikacijama i mobilnom pristupu. U samo desetak godina od kada je Apple izbacio svoj prvi iPhone, procenat korisnika koji internetu pristupaju sa smart telefona dostigao je više od 52%,⁷² dok je u nekim zemljama taj procenat i mnogo veći.⁷³ Facebook, WhatsApp, Instagram, Viber i nebrojene druge aplikacije kojima pristupamo zaobilazeći pregledače i sam Web, prvi su znaci, za sada laganog, odumiranja Web-a, odnosno razvoja zatvorenih sajber prostora izvan Web-a, koji zajedno sa napuštanjem principa mrežne neutralnosti i monopolističkim položajem internet kompanija poput Fejsbuka, Googlea i Amazona, prete da transformišu internet u skup nekoliko ozidanih virtuelnih vrtova (Staltz internet).

Digitalna zajednička dobra

Uporedo sa kapitalističkim razvojem interneta, i oslanjajući se na originalne internet prakse, razvijaju se i različiti oblici digitalnih zajedničkih dobara, kao i različite forme njihove proizvodnje i napori u smislu očuvanja i unapređenja, a koji se pojavljuju kao odgovor na sve snažnije ograđivanje

⁷² Rast mobilnog interneta vidljiv je već iz poređanja podataka StatCountera iz februara i decembra 2017. Dok je u februaru mobilni internet obuhvatao 49% korisnika, u decembru je već porastao na 52%. Statcounter. Dostupno na: <http://gs.statcounter.com/platform-market-share/desktop-mobile-tablet/worldwide#monthly-201702-201702-bar> (pristupljeno 10.02.2018.)

⁷³ Internetu preko mobilnog telefona pristupa 79% korisnika u Indiji, oko 72% u Indoneziji i oko 67% u Južnoj Africi. Statcounter http://gs.statcounter.com/download/g20_mobile_usage.png (pristupljeno 10.02.2018.)

i komodifikaciju interneta i njegovog sadržaja. Najpoznatiji primer ovakvih praksi svakako je slobodni softver. Slobodni softver, čiji je izvorni kod dostupan svim korisnicima koji ga prema tome mogu menjati, prepravljati i poboljšavati, proizvode umreženi pojedinci i grupe, čiji doprinos ima racionalni pre nego dobrotvorni karakter – koristeći softver svoje sopstvene produkcije, vrednost koju ostvaruju je veća nego što je vrednost njihovog individualnog doprinosa tom softveru. Za razliku od otvorenog softvera (*open-source*), koji dozvoljava i ohrabruje komercijalizaciju i ograđivanje dela ovako zajednički proizvedenog softvera, slobodni softver počiva na svojinskom modelu u kome je bilo čija pojedinačna apropiacija zajedničkog proizvoda onemogućena zato što njegovi proizvođači zadržavaju autorska prava nad svojim doprinosom, istovremeno dozvoljavaju bilo kome da ga koristi, kopira, distribuira i modifikuje. Ovaj model licenciranja je i najvažnija institucionalna inovacija pokreta slobodnog softvera čija je centralna instanca GNU generalna javna licenca, poznata i kao GPL (Benkler 2006: 64–66).

Dalji razvoj *copy-left* licenci kao i različitih oblika online enciklopedija, biblioteka i drugih medijskih sadržaja sa slobodnim pristupom, ali i procvat piratskih partija u prvoj deceniji 21. veka, predstavljaju odgovor pokreta otvorene kulture na izazov restriktivnih pravnih mehanizama koji su štiteći intelektualnu svojinu i patentna prava ograničili pristup znanju – a koji znanje, kulturu i informacije koje se proizvode i razmenjuju na internetu tretiraju kao društvena dobra koja treba da budu dostupna svima pod jednakim uslovima. Digitalna zajednička dobra prema tome podrazumevaju postojanje digitalnog resursa (šta) koje, prema utvrđenim pravilima o načinu upravljanja (kako), zajednički koristi i proizvodi određena zajednica (ko).

Međutim, u uslovima kapitalističke ekonomije slobodni softver i otvorene licence, iako se vode logikom zajedničkog dobra, omogućavajući svima slobodan pristup i korišćenje, paradoksalno takođe vode u situaciju u kojoj 'što komunističkija licenca to kapitalističkija ekonomija' jer dozvoljavaju velikim profitnim korporacijama da monetizuju vrednost zajedničkog dobra u kontekstu kapitalističke akumulacije (Bauwens and Kostakis 2014: 357).

Sa razvojem platformske ekonomije, pitanje ko je vlasnik sadržaja proizvedenog na platformama koje danas koristimo kako bi pristupili internetu odnosno njegovim raznovrsnim funkcijama, postaje goruća, ne samo ekonomska već i politička tema. U političkom smislu, upotreba

ličnih podataka u marketinške i druge svrhe, personalizovanje marketinških poruka naročito u osvjet smart ere u kojoj će svi naši uređaji biti uvezani, a podaci koje preko njih odašiljemo centralizovano prikupljeni, skladišteni i prodavani u formi *big data*, odnosno problemi privatnosti na internetu, kao i pitanja digitalne suverenosti i digitalnih ljudskih prava postalo je predmet javnih debata širom sveta.

U ekonomskom smislu, internet, kao što je to slučaj i sa prirodnim dobrima, odnosno sva materijalna i nematerijalna infrastruktura koja omogućava njegovu upotrebu, predstavlja vrstu zajedničkih zaliha koje nezavisno koriste i stvaraju milijarde ljudi. Pitanje vlasništva nad sredstvima i sirovinom za proizvodnju na internetu, odnosno podacima, znanjima i tehnologijama koja u kontekstu postojećeg kapitalističkog ekonomskog sistema mogu biti lukrativna, odlučice dalji razvoj interneta, ali i samog ljudskog društva.

Digitalna proizvodnja među jednakima i društvo otvorenog znanja

Ako digitalna zajednička dobra predstavljaju ono što se proizvodi, proizvodnja među jednakima ili *peer* produkcija (P2P), odnosi se na način na koji se ona proizvode. Način na koji se proizvodi i distribuira slobodan softver kao i druge forme digitalnih zajedničkih dobara predstavlja novi način proizvodnje – među jednakima – koji je praćen razvojem novog tipa upravljanja i vlasništva (Benkler 2006; Bauwens & Restakis 2015; Kleiner 2010; Rifkin 2014). Proizvodnja među jednakima istovremeno označava ne-hijerarhijske društvene odnose i tehnološku infrastrukturu koja omogućava i unapređuje ovakve društvene odnose rezultirajući tako u novom tipu proizvodnje. Infrastruktura *peer* proizvodnje dozvoljava pojedincima da komuniciraju, da se samo-organizuju i sa-stvaraju nerivalnu upotrebnu vrednost u formi digitalnih zajedničkih dobara – znanja, softvera i dizajna (Bauwens & Restakis 2015: 17-33).

Ujedno, digitalno umreženo okruženje omogućava novi modalitet organizovanja proizvodnje: radikalno decentralizovan, zajednički i neprofitabilan; zasnovan na razmeni resursa i proizvoda među široko rasprostranjenim, slabo povezanim pojedincima i grupama koje saraduju jedne s drugima bez oslanjanja na tržišne signale ili menadžerske naredbe. Upravo zbog ovoga mnogi *open source* projekti – Linux, Apache, PHP, Ruby, Python itd. – predstavljaju ključne inovacije na internetu u poslednje dve decenije i duže.

Istovremeno, upravo se na ovim osnovama zasniva biznis model uspešne Web 2.0 kompanije: njena platforma dozvoljava zajednici da joj otvoreno doprinosi i da je upotrebljava ali u kontekstu svojinskog sistema u kome vlasnik svojine (platforme) poseduje i sav njen sadržaj, što dalje znači da sama zajednica ne poseduje ono što stvara. Trenutni i potencijalni oblici *peer* proizvodnje se prema Bauvensu (Bauwens) mogu svrstati u jednu od četiri grupe: na jednoj strani spektra platforme sa centralizovanim vlasništvom i kontrolom – kao što je Fejsbuk – na kojima je *peer* proizvodnja ograničena na front-end dok je back-end (izvorni kod platforme) zaštićen patentnim i drugim pravima, kao i platforme – čiji su glavni predstavnici Bitcoin, *crowdfunding* platforme i platforme za deljenje – u okviru kojih je P2P infrastruktura dizajnirana tako da omogući autonomiju i razmenu učesnika, bez posredstva centralizovane platforme, međutim sa ciljem ostvarivanja profita. Na drugoj strani spektra, P2P infrastruktura predstavlja osnovu za izgradnju platformi zajednica na lokalnom i/ili globalnom nivou, i podrazumeva lokalno i/ili globalno distribuiranu kontrolu tehnoloških platformi sa ciljem ojačavanja zajednice njenih korisnika. Prakse i projekti kao što su Wikipedia, Mozilla Firefox, Linux, Wordpress, i RepRap samo su neki od mnogobrojnih primera. U *peer* proizvodnji zajedničkih dobara, pojedinci nezavisno stvaraju zajedničku vrednost kroz otvorene sisteme, upravljaju zajedničkim radom kroz participativne prakse i kreiraju zajedničke resurse koji se, pak, mogu koristiti u novim iteracijama vodeći tako uspostavljanju društva otvorenog znanja (Bauwens i Restakis 2015: 17-33).

Granice digitalne proizvodnja među jednakima

Proizvodnja među jednakima do sada je tako u najvećoj meri bila ograničena na neopipljivu nematerijalnu proizvodnju. Međutim, ukoliko se *peer* proizvodnja ograniči samo na digitalna zajednička dobra čiji su troškovi reprodukcije gotovo ravni nuli, javlja se problem prevođenja upotrebne vrednost u razmensku vrednost, odnosno pitanje ako se u okvirima digitalne *peer* produkcije proizvodi samo upotrebna vrednost kako njeni proizvođači mogu da steknu razmensku vrednost, odnosno obezbede materijalne uslove za svoje sopstveno izdržavanje (Kleiner 2010; Bauwens i Kostakis 2014).

Pored toga, sve dok se digitalna proizvodnja među jednakima odvija u uslovima onoga što Bauwens zove netarhijski i distribuirani kapitalizam, koji valorizuje i monetizuje slobodno proizvedena zajednička dobra,

odnosno dok kapitalistički način proizvodnje i dalje dominira proizvodnjom materijalnog bogatstva, vlasnici materijalne imovine će biti u mogućnosti da “hvataju” vrednost stvorenu kao rezultat produktivnosti digitalne peer proizvodnje kao svoj privatni višak. Istovremeno, postojeće prakse proizvodnje među jednakima, naročito u smislu proizvodnje slobodnog softvera i kulture jednako mogu biti “optuženi” za ojačavanje kapitalizma, jer ga snabdevaju “besplatnim radom” (Terranova 2000). Sa usponom platformskog kapitalizma, sve je izvesnije da ćemo umesto postkapitalističke budućnosti svedočiti daljem razvoju rentijerske forme akumulacije (Cole, internet) i transformaciji interneta iz otvorenog Web-a u zatvorene sajber prostore/posede mega korporacija (Staltz, internet).

Da bi se proizvodnja među jednakima, kao novi tip proizvodnje, proširila izvan granica nematerijalnog u materijalni domen, čime bi se u pitanje doveo kapitalistički način proizvodnje, alternative moraju da obezbede instrumente za sticanje i efikasno alociranje kolektivno posedovanih materijalnih resursa koji su neophodni kako bi se izgradila infrastruktura slobodnih mreža i društava. Da bi peer proizvodnja imala ikakve efekte na materijalno bogatstvo, ona mora funkcionisati u kontekstu šireg sistema dobara i usluga, u okviru koga su i fizička i virtualna sredstava za proizvodnju dostupna kao zajednička dobra, i kao takva mogu biti korišćena za dalju proizvodnju među jednakima (Kleiner 2010: 20-25).

Reference

- Bauwens, Michel (2005) “The Political Economy of Peer Production”. *Ctheory*, (internet) dostupno na: <http://www.ctheory.net/articles.aspx?id=499> (pristupljeno 15.11.2017.)
- Bauwens, Michel i Kostakis, Vasilis (2014) “From the Communism of Capital to Capital for the Commons: Towards an Open Co-operativism”, *tripleC* 12 (1): 356-361.
- Bauwens, Michel i Restakis, John (2015) “Introduction to the Commons Transition Plan”, u Troncoso, S. i Utratel A.M. (prir.), *Commons Transition and P2P: Policy Proposals for an Open Knowledge Commons Society*. P2P Foundation, str. 7-96, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/QKzvtu> (pristupljeno 18.01.2018)
- Benkler, Yochai (2006), *The Wealth of Networks: How social production transforms markets and freedom*. New Haven and London: Yale University Press.

Benkler, Yochai (2016), "Peer Production and Cooperation", u Bauer i Latzer (prir.), *Handbook on the Economics of the Internet*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar.

Cole, Matthew, "Platform Capitalism and the Value Form", (internet).

Salvage. Dostupno na: <http://bit.ly/2FVSEaM> (pristupljeno 12.12.2017.)

Kleiner, Dmytri (2010), *The Telekommunist Manifesto*, Network Notebooks 03, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2GFZpyB> (pristupljeno 15.11.2017.)

Kleiner, Dmytri, "Proizvodnja među jednakima i siromaštvo mreža", (internet) dostupno na: <http://commons.mi2.hr/?p=139> (pristupljeno 15.11.2017.)

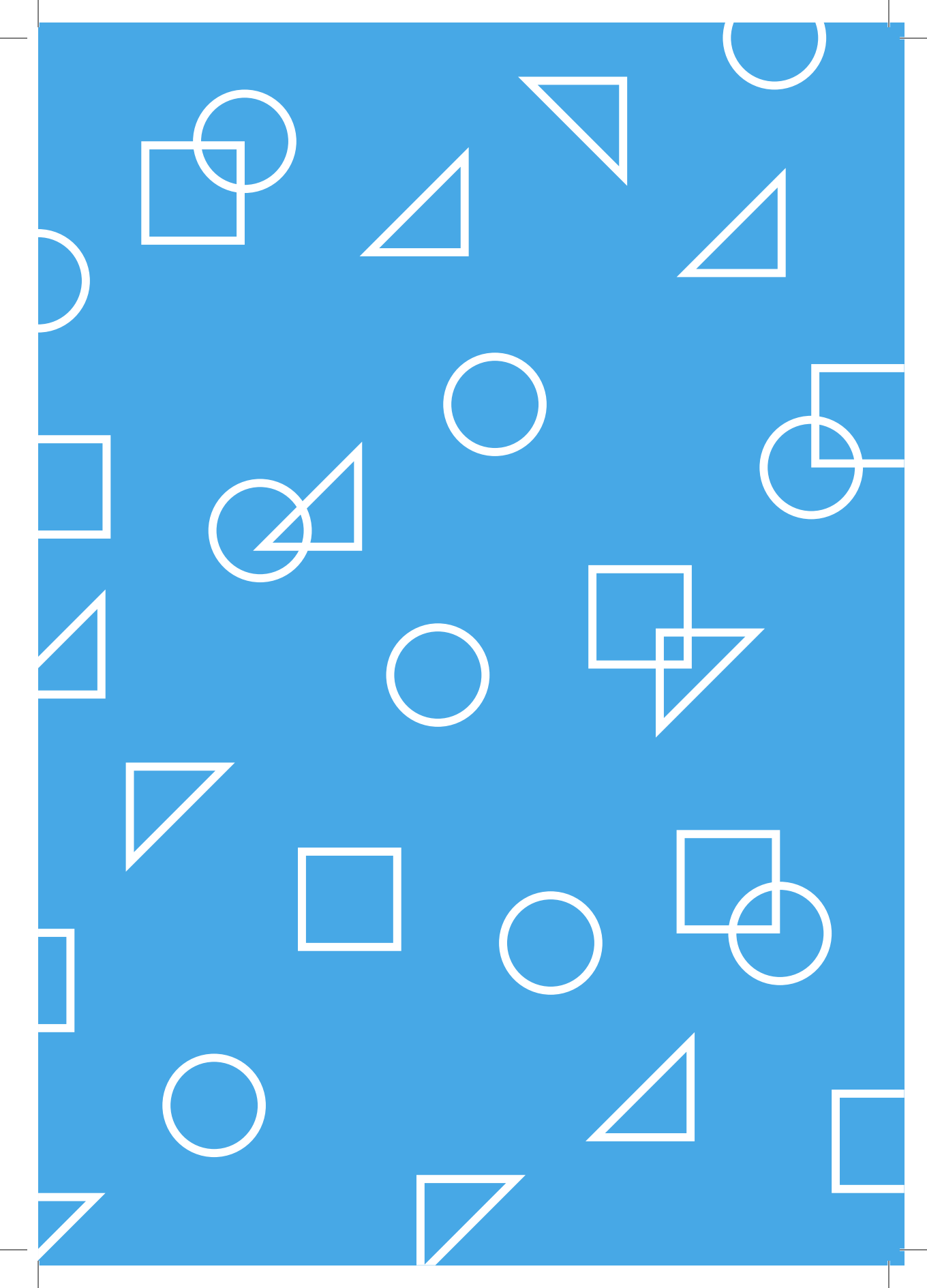
Staltz, Andre, "The Web began dying in 2014, here's how", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2ydQ0x5> (pristupljeno 15.01.2018.)

Staltz, Andre, "A plan to rescue the Web from the internet", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2CFJzkj> (pristupljeno 15.01.2018.)

Terranova, Tiziana (2000), "Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy", *Social Text* 63 (18/2): 33-58.

**Institucionalne potpore i prakse:
prirodna i digitalna dobra**

Pravo na prirodu – ljudska prava i prirodna zajednička dobra

– Iva Marković

Koncept ljudskih prava pojavljuje se u osamnaestom veku, ali svoje danas poznato otelotvorenje dobija usvajanjem Opšte deklaracije o ljudskim pravima Ujedinjenih Nacija nakon Drugog svetskog rata. Prirodno, neposredna istorijska blizina dva velika rata postavila je kontekst u kome takva ljudska prava bivaju determinisana. Sa jedne strane, favorizovana od strane tadašnje američke liberalne demokratije proklamovana su politička prava: pravo glasa, sloboda govora, sloboda religije, te zabrana arbitrarnog lišavanja slobode itd. Sa druge strane, sovjetska misao o ljudskim pravima diktirala je pravo na rad, pravo na zdravstvenu negu, na obrazovanje i druge oblike socio-ekonomskih prava. Ovakva dva različita pristupa razvila su se nakon skoro dve decenije u dva odvojena dokumenta na snazi od 1976. godine: Međunarodni pakt UN o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt UN o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima.

Ljudska prava su do danas prepoznata u pravno obavezujućim međunarodnim sporazumima kao i ustavima i zakonima svih država. Uprkos tome, možemo priznati da ugroženost ljudskih prava i dalje ne manjka širom sveta. Kritika liberalnog koncepta ljudskih prava kao pristupa rešavanju društvenih problema poput gladi, nasilja, diskriminacije i dr., polazi od toga da je zahtevanje ljudskih prava nedovoljno i ne postiže željene ciljeve iz barem dva razloga: (1) kroz prosto apstraktno zahtevanje jednakog uživanja ljudskih prava od strane svih ljudi, prikrivaju se i zamagljuje različiti načini na koje dolazi do eksploatacije i diskriminacije; (2) kako su ustanovljena od strane vladajuće elite, ljudska prava ne stvaraju okvir za samoorganizaciju neophodan da bi se ugroženi emancipovali i *de facto* poboljšali svoj položaj (Barnard, internet).

Iz perspektive uspostavljanja zajedničkih dobara možemo se potpuno složiti sa ovim manjkavostima i ograničenjima i potrebno je imati ih na umu sve vreme rada na zajedničkim dobrima kao procesu. Međutim,

možemo izvesti i nekoliko korisnih efekata koncepta ljudskih prava koja nam pomažu pre svega u političkoj mobilizaciji protiv **komodifikacije**, ograđivanja i otuđenja prirodnih resursa.

Pod-dokumenti UN-a i različiti derivati na nacionalnim nivoima gotovo uvek sadrže detaljniji osvrt na ono što bi omogućilo uživanje bazičnih socio-ekonomskih prava. Na primer, iz fundamentalnih ljudskih prava kao što su pravo na život i zdravlje nesumnjivo proizlazi i pravo na zdravu životnu i radnu okolinu, dostupnu pitku vodu i hranu. Kao što smo prethodno istakli, samo postojanje zapisa o ovim pravima ne daje strukturno rešenje povrede prava – zapravo zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba, ali ono pruža uvid u katkada zaboravljeni društveni dogovor, za koji kao takav, dogovoren i potvrđen od strane zajednice imamo svo pravo i obavezu da se borimo. Jedan od bliskih primera je usvajanje izmena ustava u Sloveniji 2016. godine, koje su definisale da “svako ima pravo na pitku vodu”, da je voda javno dobro kojim će upravljati država preko lokalnih zajednica, te da izvori vode nisu roba podložna tržištu nego namenjeni održivom vodosnabdevanju i domaćinstvima. Ovakva ustavna izmena dovodi do lančanog usklađivanja zakona i propisa o upravljanju vodama i to u korist ideje zajedničkog dobra. I ne samo to, ona omogućava da se svaki sledeći zahtev za dekomodifikacijom prirodnih resursa u najširoj javnosti pozove na najviši državni akt, što je izvanredno korisna prednost u građenju političkog projekta zajedničkog dobra.

Ako je prethodni primer obuhvatio pitanje predmeta i svojine zajedničkog dobra, i nagovestio ideal upravljanja od strane same zajednice, neka druga bazična prava mogu biti korisna u argumentaciji za zajedničko upravljanje. Pravo na sindikalno organizovanje, štrajk i protest, ili pravo na udruživanje, pa i pravo glasa i političko organizovanje, iz domena liberalnih građanskih i političkih prava, postavljaju liniju za koju smo se kao društvo izborili i koja nam može biti oslonac kada nam ništa drugo ne preostaje u naletima retrogradne neoliberalne trke do dna i dominantne ideologije koja podriva svaku ideju kolektivnog.

Na kraju, osmotrimo atmosferu kao najrasprostranjenije globalno prirodno zajedničko dobro. Koncept ljudskih prava izveo je i pravo na bezbednost, a prirodne nepogode uzrokovane su globalnim zagrevanjem koje predstavlja ugroženost atmosfere kao zajedničkog resursa. Glavnu metu međunarodnih sporazuma protiv klimatskih promena čine posledice po bezbednost ljudi, ne samo kao pojedinaca već i čitavih naroda, sa posebnim

osvrtom na klasnu, rodnu i rasnu strukturu ugroženih. Ova borba je, osim pravno obavezujućih akata upitne efektivnosti, iznedrila čitav niz novih globalnih političkih pokreta koji se suprotstavljaju logici profita, *top-down* upravljanju, privatizaciji i istorijskoj neodgovornosti zemalja centra kapitalizma, pokušavajući da iznađu alternativu neretko u konceptu zajedničkog dobra.

Reference

- Barnard, Samuel, "On the Marxist Critique of Human Rights", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2HII339> (pristupljeno 18.02.2018).
- Cooke, Lacy, "Slovenia becomes first EU nation to enshrine human right to water in their constitution", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2pIIpf2> (pristupljeno 18.02.2018.)
- Dubreuil, Celine, (2006), "The Right to Water: from concept to implementation", World Water Council
- "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights" (1966) UN, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/4D3SMW>
- Jakovljević, Marija (2016), "Voda je osnovno ljudsko pravo", *Mašina*, (internet) dostupno na: www.masina.rs/?p=2459 (pristupljeno 19.12.2017.)
- "Opšta deklaracija o ljudskim pravima" (1948) UN, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FSPRPs> (pristupljeno 18.02.2018.)
- Posner, Eric (2004), "The case against human rights", *The Guardian*, 4. decembar, 2014, (internet) dostupno na: <https://goo.gl/Nb343J> (pristupljeno 15.02.2018.)

Javna regulacija prirodnih bogatstava

— Iva Marković

Sve države imaju poseban odnos prema regulaciji resursa za koje procene da su od strateškog značaja za njihov suverenitet, stabilnost i dobrobit stanovništva. U svetlu praktikovanja zajedničkog, najvažniji argument za (o)stavljanje prirodnih resursa pod demokratsku kontrolu i izvan tržišta, bilo kroz postojeće ili kroz nove institucije, jeste posebna važnost ovih zajedničkih dobara u zadovoljenju najosnovnijih društvenih potreba.

Pod posebnom regulacijom prirodnih dobara možemo, pre svega, podrazumevati dodeljivanje različitih pravnih statusa ili kategorija zaštite. Naši propisi poznaju sedam tipova zaštićenih prirodnih dobara: nacionalni parkovi, parkovi prirode, predeli izuzetnih odlika, opšti i specijalni rezervati prirode, spomenici prirode i zaštićena staništa. Drugi vid regulacije su strategije i planovi koji se odnose na prirodna bogatstva. “Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara” predviđa pet osnovnih funkcija koje treba održati: funkciju izvora (proizvodnju obnovljivih i neobnovljivih resursa); primaoca (apsorpciju otpada i zagađujućih materija); kruženja (globalni ciklusi kruženja materije); zatim informacionu funkciju (genetski fond, modeli i prototipi tehničkih sistema); i rekreativnu (zadovoljavanje obrazovnih, duhovnih, estetskih, kulturnih, turističkih i zdravstvenih potreba ljudi). I na kraju, postoje mnogobrojni međunarodni propisi, konvencije i preporuke.

Ono što nijedna od ovih regulativa ne predviđa jeste *ko bi trebalo da sprovodi i unapređuje mere koje proističu iz zadatih okvira*. Sve regulative podrazumevaju odgovornost državnih institucija za upravljanje, i sa druge strane, veoma su vezane za koncept prirodnih “zaliha” koje su tu da bi se na razne načine konzumirale i utrošile. Danas se dešava upravo suprotno, *top-down* odlučivanjem kako se njime raspoláže i različitim restrikcijama pristupa prirodnom dobru lokalne zajednice bivaju sve više otuđene od resursa.

Nekoliko postojećih institucija i modela u upravljanju moguće je iskoristiti kako bi se ovo preokrenulo. Javni uvidi i javne rasprave postoje kao obaveza i poznate su našem pravu. Njihovom primenom trebalo bi vršiti informisanje članova zajednice i uključiti njihove potrebe u plan upravljanja, što bi moglo biti prvi korak u praktikovanju zajedničkog. Procene uticaja na životnu sredinu ovde su posebno značajne, zbog toga što bi javne rasprave o njima trebalo da predstavljaju razmenu znanja struke i korisnika, neophodnu za jedno zajedničko dobro. Referendumi na nacionalnom nivou i propratna mobilizacija građana do sada su omogućili više zabrana privatizacije prirodnih resursa, koncesija ili čak moratorijuma na eksploataciju nuklearne energije, te podstakli stanovništvo na aktivno promišljanje o prirodi i preuzimanje odgovornosti za njeno korišćenje u društvenom interesu. Poznat je i primer nadnacionalne građanske inicijative u Evropskoj uniji za pravo na vodu,⁷⁴ kao i talas rekomunalizacije širom sveta.⁷⁵

Otvaranje mogućnosti za praktikovanje zajedničkog ne znači da država treba da se povuče, već unapredi sistem integralnog upravljanja prirodnim resursima. U savremenim uslovima podkapacitiranosti da dobro upravlja prirodnim resursima, rasparčanog i merama štednje oštećenog javnog sektora, umesto parcijalne ili potpune privatizacije, održivijim su se pokazala rešenja u obliku javno-javnog partnerstva. Ovaj model podrazumeva da različiti javni entiteti, na nivoima od lokalnog komunalnog, do međunarodnog, na neprofitnoj osnovi sarađuju, udružuju i razmenjuju znanje i resurse i tako obezbede dugoročno održivo upravljanje i univerzalnost benefita od datih prirodnih bogatstava.

Naši zakoni ne predviđaju da zaštićenim područjima mogu da upravljaju zajednice van okvira lokalnih samouprava, osim ukoliko nisu pravno lice, što u praksi najčešće znači da je u pitanju nevladina organizacija. Zakon o zadrugama takođe ne predviđa ovakvu delatnost zadruga, a čak i da je u zadrugama rešenje, svaki ovaj privatni pravni entitet našao bi se u veoma nepovoljnim uslovima tržišnog i jednokratnog projektnog planiranja, što može biti veoma pogubno u slučaju prirodnih dobara. Potrebno je, dakle, uložiti napore u zakonodavnim institucijama kako bi se: (1) omogućila

⁷⁴ Prva uspešna Evropska građanska inicijativa (ECI) pod nazivom "Voda je ljudsko pravo" prikupila je skoro dva miliona potpisa širom EU i uputila zahteve Evropskoj komisiji. Organizatori su tražili da EU institucije i države članice budu u obavezi da obezbede pravo na vodu i sanitarne uslove svim stanovnicima; da zalihe vode i upravljanje vodnim resursima ne učestvuju u tržišnoj utakmici; i da usluge vodosnabdevanja budu izuzete iz liberalizacije.

⁷⁵ Za više informacija o tendenciji rekomunalizacije javnih usluga, vidi tekst Jovane Timotijević "Rekomunalizacija i dekomodifikacija javnih usluga" u ovoj publikaciji.

podrška onim zajednicama koje već žele, a često i *de facto* upravljaju prirodnim dobrima, i (2) podstakle one zajednice koje to nisu preuzimale do sada, sa ciljem dugoročne integracije resursa i zajednice.

Reference

Berge, Erling, "Environmental Protection in the Theory of the Commons", (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2FVg7sj> (pristupljeno 28. 02. 2018.)

Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara (Službeni glasnik RS, 33/2012), (internet) dostupno na: <https://bit.ly/2uZ1ovK>

Vasstrom, Mikaela (2014), „Rediscovering nature as commons in environmental planning: new understandings through dialogue“, *International Journal of the Commons* 8(2): 493–512.

Zakon o zaštiti prirode (Službeni glasnik RS, 36/2009, 88/2010, 91/2010 - ispr. i 14/2016), (internet) dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prirode.html

Slobodni softver, otvorene licence i otvorena kultura

– Aleksandra Savanović

Istorija slobodnog softvera (*free software*) počinje 1984. godine lansiranjem projekta GNU, prvog operativnog sistema čiji svojinski i proizvodni model u pitanje dovodi kapitalistički način proizvodnje zasnovan na vlasničkim pravima i tržišnoj logici. Slobodni softver kolaborativno proizvode međusobno slabo povezani pojedinci i grupe od kojih niko nema kontrolu ni vlasništvo nad celokupnim proizvodom. Kako bi se izbegla bilo čija pojedinačna aproprijacija zajednički proizvedenog softvera, autori zadržavaju vlasništvo nad svojim pojedinačnim doprinosom, istovremeno dozvoljavajući bilo kome drugom da ga koristi, kopira, distribuira i modifikuje. Ovaj model licenciranja ujedno je i najvažnija institucionalna inovacija pokreta slobodnog softvera čija je centralna instanca GNU generalna javna licenca, poznata i kao GPL (Benkler 2006).

Desetak godina nakon toga, pošto je mejnstrim tehnološka industrija prepoznala vrednost slobodnog softvera odnosno njegove kolaborativne proizvodne metodologije, nastaje i koncept otvorenog softvera (*open-source*), koji depolitizuje ideju slobodnog softvera svodeći ga isključivo na kolaborativni način organizovanja proizvodnje softvera, koji može biti, i često jeste, efikasniji od tržišno-bazirane proizvodnje. Za razliku od slobodnog softvera koji softver tretira kao zajedničko dobro, otvoreni softver dozvoljava i ohrabruje komercijalizaciju i ograđivanje dela ovako zajednički proizvedenog softvera.

Često isticani problem slobodnog softvera upravo je to što u kontekstu kapitalističke ekonomije, njegova otvorenost – vodeći se logikom zajedničkog dobra, paradoksalno takođe osnažuje privatnu svojinu jer velike profitne korporacije snabdeva “besplatnim radom” i tako im omogućava da, za svoje privatne svrhe, monetizuju i prisvoje vrednost zajedničkog dobra (Kleiner 2010). Tako na primer, oko 70% serverskog softvera, naročito onog za *e-commerce* sajtove, radi na Apache Web server,

koji je slobodan softver, dok web serveri Google-a, Amazon-a i CNN.com, rade na GNU/Linux operativnom sistemu (Benkler 2006).

Nastavljajući se na praksu GNU/GPL i odgovarajući na izazov sve restriktivnijih pravnih mehanizama koji su štiteći intelektualnu svojinu i patentna prava ograničili pristup znanju, početkom 2000-tih nastaje pokret otvorene kulture sa ciljem da promoviše ideju da znanje, kultura i informacije koje se proizvode i razmenjuju na internetu jesu društvena dobra koja treba da budu dostupna svima pod jednakim uslovima. Najznačajnija instanca pokreta svakako je *Creative Commons (CC)* sistem licenciranja, koji se od klasične formule za zaštitu intelektualnih i autorskih prava (sva prava zadržana) razlikuje po tome što dozvoljava slobodnu upotrebu autorskog dela, u komercijalne ili nekomercijalne svrhe, odnosno njegovu modifikaciju i nadogradnju (neka prava zadržana). Same CC licence postoje u različitim varijantima, od kojih su neke često kritikovane kao nedovoljno otvorene/slobodne, odnosno ne previše različite od klasičnog *copyright* modela. CC licencama se takođe zamera što ne uspostavljaju nikakav zajednički minimalan standard slobode (imajući u vidu da se CC licence međusobno čak drastično razlikuju po pitanju toga šta dozvoljavaju) dok istovremeno unazađuju čitav sistem autorskih prava, otvarajući mogućnost poplave novih licenci i nejasnoća po pitanju nadležnosti.

Na drugoj strani, CC licencama se jednako zamera i njihova prevelika otvorenost. Kritikujući preveliku otvorenost licenci, pre svega onih vezanih za slobodni softver, koje čak i velikim kompanijama dozvoljavaju besplatno korišćenje zajednički napravljenog softvera, nastaju i tzv. *copy-fair* licence, od kojih najpoznatija PPL (*Peer Production Licence*) koja dozvoljava upotrebu autorskog dela u komercijalne svrhe, ali samo onim subjektima – zadrugama, neprofitnim organizacijama i pojedincima – koji na bazi reciprociteta učestvuju u ekonomiji zajedničkih dobara, vraćajući na neki način resurse u samu zajednicu čiji materijal i resurse koriste, ali ne i komercijalnim entitetima koji autorska dela koriste isključivo za pravljenje profita i komercijalnu eksploataciju od koje zajednica ni na koji način nema koristi. PPL licenca se tako razlikuje od standarnih *copyleft* licenci jer za razliku od njih ne reguliše samo način na koje određeno autorsko delo može biti tretirano već pravi razliku i između potencijalnih korisnika samog dela (Bauwens i Kostakis 2014).

Verovatno najslavnije digitalno zajedničko dobro i najcitiraniji primer uspeha, odnosno efikasnosti i pouzdanosti digitalne *peer* proizvodnje svakako su otvorene enciklopedije, od kojih svima dobro poznata Wikipedia, prva i najveća kolaborativna enciklopedija na svetu, koju zajednički stvaraju desetine hiljada učesnika, od kojih velika većina, na volonterskoj osnovi.

Upravo je volontiranje i amaterizam ono što kritičari zameraju pokretu otvorene kulture, ističući da ove prakse, uprkos tome što teže ravnopravnom pristupu u digitalnoj sferi, na materijalnoj ravni zapravo doprinose ojačavanju kapitalizma, snabdevajući ga “besplatnim radom”. Kao i u slučaju slobodnog softvera, kritika pokreta slobodne kulture odnosi se na problem materijalne reprodukcije onih koji proizvode slobodnu kulturu i znanje. Dok je u slučaju softvera ovaj problem manje izražen, obzirom da proizvodnja slobodnog softvera često ima racionalan karakter, budući da pojedinačnim proizvođačima služi kao sredstvo za dalju proizvodnju i izvor razmenske vrednosti, za otvorenu kulturu ovakav *trade-off* nije u jednakoj meri ostvariv. Ako proizvedena slobodna kultura/znanje ima samo upotrebnu vrednost, obzirom da ne može da se razmeni jer je bivajući slobodna u kapitalističkoj ekonomiji takođe je i besplatna, kako njeni proizvođači mogu da steknu materijalne uslove za svoje sopstveno izdržavanje (Terranova 2000; Kleiner 2010; Taylor 2014).

Reference

Bauwens, Michel i Kostakis, Vasilis (2014), “From the Communism of Capital to Capital for the Commons: Towards an Open Co-operativism”, *tripleC* 12 (1): 356-361.

Benkler, Yochai (2006), *The Wealth of Networks: How social production transforms markets and freedom*, New Haven and London: Yale University Press.

Kleiner, Dmytri (2010), *The Telekommunist Manifesto*. Network Notebooks 03. Dostupno na: <http://bit.ly/2GFZpyB> (pristupljeno 15.11.2017.)

Terranova, Tiziana (2000), “Free Labor: Producing Culture for the Digital Economy”, *Social Text* 63 (18/2): 33-58.

Taylor, Astra (2015), *The people's platform: Taking back power and culture in the digital age*, New York: Picador.

Platformsko zadrugarstvo

– Aleksandra Savanović

Razvoj Web-a 2.0, odnosno “mreže kao platforme”, tokom poslednje decenije obeležen je usponom različitih formi internet kompanija čiji je biznis model centriran oko platforme koja, kao posrednik, “parazitira” na direktnoj interakciji između svojih krajnjih korisnika, a koji, samim svojim učešćem u platformi, proizvode sav njen sadržaj – bilo da su u pitanju podaci, interakcije, transakcije ili materijalne razmene. Društvene platforme, kao što su Fejsbuk, Instagram, Twitter i Google, korisnicima dozvoljavaju “besplatan” pristup i usluge, za uzvrat monetizujuću podatke koje o njima prikupljaju, odnosno prodajući te podatke trećim licima. Druge vrste platformi – predstavnici tzv. ekonomije deljenja (*sharing economy*) – kao što su Airbnb, Uber, Amazon, eBay, UpWork, Parteon, Kickstarter, TaskRabbit, ili u Srbiji popularni Bibo, služe kao online “tržnice” za iznajmljivanje i kupo-prodaju – radne snage, robe (stanova, proizvoda, usluga) ili novca, koje, za razliku od društvenih platformi, svoje posredničke usluge naplaćuju direktno od krajnjih korisnika. Ekonomija deljenja je hvaljena zbog svoje visoke efikasnosti omogućene digitalnim tehnologijama ali i sposobnosti da produktivnim učini do tada nedovoljno iskorišćene materijalne i “ljudske” resurse.

Druga strana ovog uspeha, barem u slučaju platformi koje služe kao online tržišta radne snage, međutim, upravo je problem ljudskih resursa, odnosno ekstremne komodifikacije rada na platformama, praćene erozijom radničkih prava i uslova rada, zbog čega se one često nazivaju predstavnicima tzv. “šljakerske” ekonomije (*gig economy*). Rad na platformama se odvija u još manje standardnim oblicima od “tradicionalnog” nestandardnog rada (samozaposlednost, rad na određeno ili sa skraćenim radnim vremenom itd.), povezan je sa višim nivoima kontrole i podređenosti, stalnom materijalnom neizvesnošću i nestablinošću, ali i sa manjim ili u velikom broju slučajeva potpuno nepostojećim pravima i zaštitom kao i niskim prihodima (Berg 2016; Cherry 2016; Codagnone et al 2016; De Stefano 2016).

Kao odgovor na ovakav razvoj, u poslednje vreme se javljaju ideje i prakse platformskog zadrugarstva koje podrazumeva da sâmi korisnici imaju vlasništvo i kontrolu nad platformom koju koriste. Platformske zadruge mogu da ponude alternativni model društvene organizacije, koji, pored posredovanja između korisnika mogu da služe i kao društvena sigurnosna mreža koja je sposobna da odgovori na problem finansijske nesigurnosti i druge izazove nestandardnog rada koje su karakteristične za rad u okvirima šljakerske ekonomije (Scholz 2016).

Reference

Berg, Janine (2016), *Income security in the on-demand economy: Findings and policy lessons from a survey of crowdworkers*, Geneva: ILO.

Cherry, Miriam A. (2016), "Beyond Misclassification: The Digital Transformation of Work", *Comparative Labor Law & Policy Journal*

Codagnone, Cristiano, Abadie, Fabienne i Biagi, Federico (2016), *The Future of Work in the 'Sharing Economy'. Market Efficiency and Equitable Opportunities or Unfair Precarisation?*, Institute for Prospective Technological Studies, JRC Science for Policy Report EUR 27913 EN, doi:10.2791/431485.

De Stefano, Valerio (2016), "The rise of the 'just-in-time workforce': On-demand work, crowdwork and labour protection in the 'gig-economy'", *Conditions of Work and Employment Series No. 71*. Geneva: ILO – Inclusive Labour Markets, Labour Relations and Working Conditions Branch.

Kleiner, Dmytri (2010), *The Telekommunist Manifesto*. Network Notebooks 03, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2GFZpyB> (pristupljeno 15.11.2017.)

Scholz, Trebor (2016), *Platform Cooperativism: Challenging the corporate sharing economy*. New York: Rosa Luxemburg Stiftung.

Mrežna neutralnost i mreže zajednica

– Aleksandra Savanović

Razvoj internet ekonomije u poslednjih nekoliko godina obeležen je sa dva paralelna procesa. Sa jedne strane, političkim napuštanjem,⁷⁶ i sve učestalijim kršenjima principa **mrežne neutralnosti**, i sa druge, monopolizacijom internet tržišta. Kršenje principa net neutralnosti se odnosi na prakse internet provajdera (ISP) da prave razliku među vrstama internet saobraćaja, nudeći korisnicima pakete koji ne podrazumevaju pristup celovitom internetu, već njegovim pojedinim aplikacijama, na primer samo društvenim mrežama (Facebook, Twitter, Instagram) ili samo aplikacijama za *streaming* muzike i videa (Soundcloud, Youtube), ili samo *email* i *cloud* uslugama (Google mail i Google drive, Amazon, Yahoo),⁷⁷ ili kao što to telekomunikacione korporacije i u Srbiji već uveliko rade – praksama **zero rating-a**, odnosno pružanjem besplatnog pristupa određenim internet aplikacijama/sajber prostorima.⁷⁸

Međutim, i sve učestalije, usluge *zero rating-a* ne pružaju samo internet provajderi. Naprotiv, tzv. provajderi sadržaja (*content providers*), od kojih su svakako najmoćniji Facebook i Google i čije su usluge 2016. činile više od 70% ukupnog internet saobraćaja (Staltz, internet), su jednako, ako ne i više, posvećeni ovom cilju kroz projekte kao što su Facebook Zero, Wikipedia zero i Google-ov Project Zero, i njima odgovarajuće infrastrukturne projekte poput Internet.org i Project Loon.⁷⁹ Model “mreže kao platforme”

⁷⁶ Američka Federalna komisija za komunikacije (FCC) je u decembru 2017. godine opozvala svoju odluku iz 2015. godine, kojom je garantovala mrežnu neutralnost, oslobodivši provajdere internet usluga (telekomunikacione kompanije) obaveze da sav sadržaj na Webu tretiraju na jednak način.

⁷⁷ Ovakva praksa, iako predstavlja kršenje pravila mrežne neutralnosti, već je zaživela u Portugaliji, gde internet provajder MEO internet prodaje u paketima za zasebne usluge – komunikaciju, društvene mreže, *streaming* muzike ili videa.

⁷⁸ U Srbiji na primer, Telenor svojim korisnicima omogućava besplatni mobilni pristup internetu, kroz specijalne poklon pakete, ali samo za pristup aplikacijama Facebook, WhatsApp i Twitter.

⁷⁹ Sva tri Zero projekta predmet su žestoke kritike pobornika mrežne neutralnosti koji u njima vide dalje zatvaranje i ograđivanje interneta i njegovo udaljavanje od vizije otvorenog Weba kakvog poznajemo. Cilj infrastrukturnih projekata Internet.org čije je lider Facebook, a udeo imaju i Ericsson, Samsung, Opera, i Nokia, kao i Google-ovog Project Loon, jeste da obezbede pristup osnovnim odabranim uslugama interneta udaljenim i ruralnim krajevima sveta.

korisnicima omogućava *zero rating* pristup internetu, naravno ne u prostoru otvorenog Web-a, već u okvirima sopstvenog zatvorenog *cloud*-a ili odabranog, unapred kuriranog, izbora sajtova kojima korisnik može da pristupi. Dok većina korisnika internet danas još uvek razume kao Web, za milione drugih, Facebook i Wikipedia su već postali sinonim za internet. Prema istraživanju iz 2015. godine, 65% Nigerijaca i 61% Indonežana se slaže sa izjavom da je "Facebook Internet" u poređenju sa samo 5% ispitanika u SAD (Mirani, internet).

U osvit ovakve transformacije interneta, koju signalizira napuštanje principa mrežne neutralnosti, sa jedne, i monopolizacija internet tržišta, sa druge strane, javljaju se prakse koje se opiru razvoju interneta kao skupa zatvorenih svojinskih platformi, zalažući se naprotiv za opstanak otvorenog i jedinstvenog Weba. Ove prakse se odnose na kreiranje infrastrukture mrežnog interneta, koje predstavljaju svojevrsni povratak načinu na koji je internet izvorno funkcionisao kada su različite organizacije, poput univerziteta, formirale svoju sopstvenu mrežu, čijim je udruživanjem nastao sam internet. Mreže kompjutera sa povezuju sa drugim mrežama kompjutera bežičnim putem (*mash networks*), eliminišući tako u potpunosti potrebu za posredovanjem pri pristupu, a koju u postojećoj arhitekturi interneta pruža provajder (Peters, internet). Druge prakse čiji je cilj da očuvaju i unaprede danas postojeći otvoreni Web, najčešće su fokusirane na proizvodnju različitih vrsta pregledača i pretraživača (Mozilla, Beaker), slobodnih društvenih mreža (Mastodon, Scuttlebutt) i drugih instrumenata koji počivaju na principima decentralizovane strukture mreže i tehnologijama koje ovu decentralizaciju omogućuju.

Reference

- Heuler, Hilary (2015), "Who really wins from Facebook's 'free internet' plan for Africa?". *ZDNet*, (internet) dostupno na: <http://zd.net/1KaarJT> (pristupljeno 15.01.2018.)
- Kleiner, Dmytri (2010), *The Telekommunist Manifesto*, Network Notebooks 03, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2GFZpyB> (pristupljeno 15.11.2017.)
- Mirani, Leo (2015), "Millions of Facebook users have no idea they're using the internet", *QZ.com*, (internet) dostupno na: <http://bit.ly/2ke5aYs> (pristupljeno 15.01.2018.)
- Peters, Adele (2017), "Want to Guarantee Net Neutrality? Join Peer-to-peer community-run internet" (internet). *Fastcompany*, (internet) dostupno na:

<http://bit.ly/2CSFadM> (pristupljeno 15.01.2018.)

Staltz, Andre (2017), "The Web began dying in 2014, here's how", (internet)
dostupno na: <http://bit.ly/2ydQ0x5> (pristupljeno 15.01.2018.)

Staltz, Andre (2017), "A plan to rescue the Web from the internet", (internet)
dostupno na: <http://bit.ly/2CFJzkj> (pristupljeno 15.01.2018.)

IV POJMOVNIK

— Aleksandar Elezović

Autsorsing (Outsourcing) ili podugovaranje – Praksa u kojoj biznis iznajmljuje usluge drugih kompanija ili pojedinaca radi obavljanja specifičnih zadataka ili operacija koje su do tada obavljali zaposleni. Strategija kojoj preduzeća pristupaju kada angažovanjem radne snage, van teritorije sâmog preduzeća (najčešće iz manje “razvijenih” zemalja), mogu otpustiti radnike i na taj način smanjiti troškove poslovanja.

Deložacija – Prisilno iseljenje stanara ili zakupaca stana, odnosno stambenog prostora ili zakupljenog dobra.

Dodata vrednost – Doprinos koji se ostvaruje kao rezultat neke poslovne aktivnosti. U klasičnoj ekonomiji izražena u razlici prodajne cene i cene koštanja proizvodnje, a prema Marksu proizilazi iz rada tj. u interakciji između sredstava za proizvodnju i radnika.

Država blagostanja – Pojam je inicijalno uveden 1941. za Britaniju kao državu blagostanja, za razliku od Nemačke kao države rata. U posleratnom periodu, država blagostanja predstavlja označitelj za društva koja su uz posvećenost liberalizmu i tržišno orijentisanoj ekonomiji, razvijala i socijalne politike, često po ugledu na tzv. kejnzijansku politiku.

Džentrifikacija – Specifičan proces transformacije određenog dela urbanog tkiva. Motivisan uglavnom potrebom za revitalizacijom određenog dela grada, ovaj proces može unaprediti bonitet objekata u području ili povećati njegovu gustinu naseljenosti ili socijalni značaj, ali istovremeno veoma često kao rezultat ima i podizanje vrednosti prostora (za stanovanje ili druge funkcije), te istovremeno podrazumeva i (manje ili više) postepeno isključivanje postojećih stanovnika i korisnika, koji više ne mogu da priušte boravak u novonastalnim uslovima komodifikovanog i visoko vrednovanog prostora.

Ekonomija domaćinstva – Ekonomska analiza donošenja odluka u domaćinstvu. Uspostavili su je Gari Beker (Gary Becker) i Džejkob Minser (Jacob Mincer), a deo je škole ekonomske misli pod nazivom “New Home Economics”.

Ekonomija poklona – Ekonomska praksa u kojoj se dobra i usluge pružaju bez dogovorene nadoknade. Umesto monetarne dobiti, ekonomija poklona je vođena drugim oblicima nagrađivanja kao što je osećaj doprinosa, zajedništva, časti ili prestiža.

Ekonomija staranja – Deo ljudskih aktivnosti, kako manuelnih tako i intelektualnih, koje su usmerene na brigu o današnjoj i budućoj radnoj snazi i ljudskoj populaciji u celini.

Ekonomija znanja – Sistem proizvodnje i potrošnje koji se bazira na intelektualnom kapitalu. U ekonomiji znanja, značajan deo vrednosti kompanije proizilazi iz nematerijalne imovine kao što su vrednost kompetencija i znanja radnika.

Ekonomizam – Struja ruske socijaldemokratije početkom 20. veka, koja se zalaže da radnici vode samo ekonomsku borbu protivu buržoazije. U teoriji – preuveličavanje, precenjivanje tzv. ekonomskog faktora u društvenim procesima, verovanje u primat ekonomije.

Eksploatacija – Proces u kome vlasnici sredstava za proizvodnju prisvajaju, odnosno iskorišćavaju, tuđi rad. U slučaju prirodnih bogatstava, predstavlja praksu neobuzdanog trošenja neobnovljivog ili sporo obnovljivog bogatstva koje često prate negativne eksternalije.

Eksternalije – U ekonomiji predstavljaju negativne ili pozitivne efekte koji nastaju kao nusprodukti ekonomskih aktivnosti, a nemaju vrednost na tržištu. Tipičan primer negativnih eksternalija je zagađenje životne sredine. Primer pozitivnih eksternalija su efekti vođenja računa o ličnoj higijeni.

Fiktivne robe – Posebne robe koje se opiru zakonu ponude i potražnje. Robe kao što su rad, novac i zemlja, se ne mogu u potpunosti komodifikovati jer bi se na taj način urušili sami temelji kapitalističkog sistema.

Komodifikacija – Proces pretvaranja predmeta, umeća, dobara i usluga u robu namenjenu razmeni na tržištu.

Mrežna neutralnost – Princip da internet provajderi treba da obezbede pristup svim sadržajima i aplikacijama na internetu, bez obzira na njihov izvor, kao i da ne smeju da blokiraju ili na drugi način onemogućće pristup određenim internet stranicama.

Naturalizacija – Legitimizacija postojećeg stanja stvari kao prirodnog i jedinog mogućeg, odnosno netačno pripisivanje fizičke nemogućnosti alternativnom stanju stvari.

Neoklasična ekonomija – Ekonomska misao koja se nastavlja na klasičnu ekonomiju a celinu ekonomskog procesa objašnjava na osnovama teorije granične korisnosti i teorije marginalne produktivnosti faktora proizvodnje. Neki od značajnih predstavnika su Maršal, Klark i Pareto.

Neoliberalizam – Stanovište da su mehanizmi države nesposobni da optimizuju ekonomski sistem. Zagovornici neoliberalizma se protive uplitanju države u pitanja privrede, merama zaštite ekonomije, visokim stopama poreza i sl.

Neoliberalna urbanizacija – Praksa donošenja odluka o pitanjima prostornih politika u okviru grada, pri čemu je osnovni kriterijum odlučivanja profitabilnost urbanističkih poduhvata.

Obnovljiva bogatstva (Renewable resources) – Svaki oblik prirodnih bogatstava koji ima sposobnost da se vremenom samostalno regeneriše (šume, energija sunca, vode...).

Odrast (Degrowth) – Pojam koji obuhvata mnoštvo teorija (unutar različitih disciplina – ekologije, ekonomije, politike, sociologije, arhitekture i dr.), metoda i praksi koje odbacuju ekonomski rast kao društveni cilj i zamenjuju ga ciljem ekonomskog razvoja koji podrazumeva smanjenje utrošaka prirodnih resursa i drugačiju društvenu organizaciju života.

Paritet kupovne moći (PPP) – Objašnjava na koji se način vrši podešavanje deviznog kursa, koji je po ovoj teoriji odnos domaćeg i svetskog nivoa cena i odražava pravilo jedinstvene cene u međunarodnim ekonomskim odnosima.

Platformska ekonomija – Medijum kroz koji se ljudi povezuju radi ekonomskih aktivnosti. Online posrednici obezbeđuju platformu na kojoj nezavisni radnici (preduzetnici) mogu prodati svoju robu/usluge klijentima.

Postkapitalizam – Bilo koji (mada najčešće socijalistički) koncept ekonomskog sistema zamišljen kao buduća alternativa kapitalizmu.

Praktikovanje zajedničkog (commoning) – Svako organizovanje koje kroz proces korišćenja i upravljanja određenim resursom proizvodi zajednicu (commoners). Zajednica upravlja proizvodnjom i raspodelom zajedničkog dobra, te primarno nastoji da zadovolji potrebe svojih članova, bez motiva ostvarivanja profita na tržištu.

Pravo na grad – Zahtev za participativnim pristupom u procesu kreiranja i sprovođenja prostornih politika u gradu, tj. politika kroz koje se gradovi grade i obnavljaju. Podrazumeva fundamentalnu i radikalnu demokratizaciju procesa urbanizacije.

Prvobitna akumulacija – Proces uvođenja, stvaranja i kruženja različitih kapitala u okviru jedne celine (regionalne, nacionalne, internacionalne).

Razmenska vrednost – Nastaje u procesu komodifikacije, a predstavlja vrednosnu ekvivalenciju koji se uspostavlja između dobra koje se razmenjuje i nekog drugog dobra, ili novca. (primer: razmenska vrednost jedne krave je dva džaka žita ili xy iznos novčanih jedinica).

Realno postojeći socijalizmi – Istorijski socijalizmi, odnosno socijalistička društva, koja su i određenoj meri organizovana prema socijalističkim principima (iako su, zavisno od konteksta, različito primenjivala socijalističke principe). Odlikuje ih tendencija prema ekonomskoj egalitarnosti i planska proizvodnja. Svako real-socijalističko društvo ima i jedinstvene karakteristike, poput jugoslovenskog, koji je razvio princip samoupravljanja, kao ključni mehanizam organizacije proizvodnje.

Rezervna armija radne snage – Kontigent društva koji predstavlja (obično veliki broj) nezaposlenih, lišenih dostojanstva, koji su spremni da prodaju svoju radnu snagu bez obzira na uslove rada. Omogućava kapitalistima da uspostave poziciju moći i uguše borbu za radnička prava.

Rivalno/suparničko dobro – Dobro čija upotreba od strane jednog ili više korisnika smanjuje mogućnost ostalima da u punoj meri uživaju u njemu.

Rudarenje podataka (data mining) – Proces otkrivanja obrazaca u velikim serijama podataka. Ispitivanje velikih postojećih baza podataka, radi generisanja korisnih informacija za komercijalne svrhe.

Slobodna proizvodna (carinska) zona – Deo teritorije jedne zemlje koji je isključen iz carinskog područja i na kojem važe posebni propisi o uvozu i izvozu robe, finansijskim transakcijama, porezima i sl.

Startup (start-up) – Novoosnovani biznis. Troškove snosi osnivač (preduzetnik), ponekad uz pomoć pozajmica.

Upotrebna vrednost – Upotrebljivost neke stvari, njena svrha. Primer – svrha stolice je da služi za sedenje.

Višak vrednosti – Iznos za koji prihodi od prodaje robe premašuju troškove proizvodnje robe. Za proizvođača i prodavca znače pozitivan poslovni rezultat, odnosno akumulaciju bogatstva.

Zajednička bogatstva – Resursi za koje važi da troškovi isključivanja drugih iz upotrebe prevazilaze troškove koje drugi svojom upotrebom mogu da naprave, a koja su u isto vreme i rivalna dobra.

Zajednička dobra – Oblik zajedničke svojine nastao na temelju praktikovanja zajedničkog, izvan ustaljene podele na privatno i javno. Uvek podrazumeva i članove zajednice koji u okviru zajedničke svojine upravljaju proizvodnjom i raspodelom zajedničkih dobara.

Zemljišni fondovi zajednica (community land trust) – Jedan od mehanizama podrške obezbeđivanju krova nad glavom pod netržišnim uslovima. Ovi fondovi, kroz donacije, subvencije ili kupovinom, postaju vlasnici parcela, ustupajući ih za izgradnju priuštivog stanovanja ili drugih prostornih funkcija koje su odgovor na potrebe lokalne zajednice. Na taj način, oni uklanjaju zemljište sa tržišta i štite ga od mogućnosti spekulacije.

Zero-rating – Praksa pružanja pristupa internetu bez finansijske nadoknade, ali pod određenim uslovima, kao što je pristup samo određenim stranama na mreži ili u zamenu za izlaganje reklamnim kampanjama.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

330.111.62

ZAJEDNIČKA dobra i granice kapitalizma / Aleksandar Elezović ... [et al.]. - [2.izd.]. Beograd : Zajedničko.org - Platforma za teoriju i praksu društvenih dobara, 2018 (Beograd : Standard2). - 132 str. : vinjete ; 24 cm

Tiraž 300. - Pojmovnik str. 128-132. - Napomene uz tekst. - Bibliografija uz svaku studiju.

ISBN 978-86-908405-3-3

1. Елезовић, Александар, 1990- [аутор]

а) Својина - Политичка историја б) Заједничка добра с) Економски системи - Капитализам

COBISS.SR-ID 270081388

